Redaktionelt forord

Det kommer til at ske! Det danske landbrug, det danske landskab og lokalsamfundene i yderområderne kommer til at gennemgå de største forandringer siden 1864. Mottoet, "hvad udad tabes, skal indad vindes", får nu en helt ny betydning.

For det første kan de reform- og forandringstendenser, der beskrives og diskuteres i dette temanummer af *Økonomi & Politik* beskrives som et opgør med "det produktivistiske landskabsprojekt". Fra slutningen af 1800-tallet og langt ind i 1900-tallet blev landskabet systematisk omformet for at øge det økonomiske udbytte. Det omfattede blandt andet opdyrkning af heder, dræning af moser og enge, afvanding af søer og vådområder, udretning af vandløb, udskiftning af små marklodder med større og mere rationelle marker og senere også mekanisering og specialisering af landbruget. Den radikale omformning af landskabet blev set som et middel til nationens genopbygning.

I dag ved vi, hvilke kolossale omkostninger der fulgte i hælene på det produktivistiske landskabsprojekt. Det bliver ikke længere vurderet som en økonomisk succeshistorie hverken på nationalt plan eller i lokalsamfundene, der hver dag må leve med og ikke af landbruget. I dag begrædes tabet af heder, moser og enge, reduktionen af biodiversitet, forringelsen af vandmiljøer, ensretningen af landskabet og uacceptabelt ringe dyrevelfærd. Derfor skal vi måske til at tale om et post-produktivistisk landskab, hvor naturgenopretning, biodiversitet, klima og rekreative værdier får større vægt. Flere bidrag i dette temanummer forholder sig imidlertid markant tvivlende til, om de nuværende reforminitiativer for alvor tager et opgør med det produktivistiske landskabsprojekt. Kan det tænkes, at reformerne blot viderefører den grundlæggende vækstideologi og ikke for alvor peger i en ny retning til gode for biodiversitet, vandmiljø og dyrevelfærd?

For det andet kan de mange reformtendenser også ses som et opgør med landbrugsekseptionalismen. Landbrugsekseptionalismen er et samlebegreb for den opfattelse, at landbruget er en helt særlig sektor, som bør behandles anderledes end resten af økonomien og derfor fortjener særlige politiske hensyn og støtteordninger.

Begrundelserne – blandt andet hyppigt fremført af landbrugets interessenter - for at favorisere landbrugets interesser har gennem tiden været mange. Et argument har handlet om, at fødevareproduktion og selvforsyning er helt afgørende for national sikkerhed. Et andet argument har været, at landbruget opretholder bosætning og liv i landdistrikterne. Et tredje argument har været, at landbruget har forvaltet vores fælles landskaber, natur og kulturarv. Disse argumenter og flere til har traditionelt været fremført for at legitimere, at landbruget skulle begunstiges med subsidier, toldbeskyttelse, gunstig markedsregulering, eksportstøtte, særlige skatte- og afgiftsordninger, undtagelser fra almindelige konkurrenceregler osv., osv. I EU-sammenhæng bruges landbrugets ekseptionalisme ofte til at forklare fremkomsten af EU's fælles landbrugspolitik (CAP). Især efter anden verdenskrig blev landbruget betragtet som en strategisk sektor, som ikke kunne overlades til markedet alene.

I dag er alle disse argumenter tilsyneladende faldet fra hinanden. Landbruget som erhverv – men især griseproduktionen – nyder ikke længere generel politisk og folkelig opbakning. Det er ikke længere muligt at hævde, at landbruget har en entydigt positiv sikkerhedsmæssig, økonomisk, kulturel, social eller miljø- og klimamæssig betydning for det danske samfund. I dag er det mere relevant at tale om postekseptionalisme. I dag er der således et bredt politisk og folkeligt krav om, at fremtidens landbrug styres i en retning, hvor det leverer på miljøbeskyttelse, bio-

diversitet, klima, dyrevelfærd, landskabspleje, og rekreative værdier.

Hvad vil der ske med landmændene og følgeerhvervene når landskabs-, miljø-, klima- og dyrevelfærdsreformerne implementeres over de kommende år? Det korte svar er, at reformerne næppe vil føre til landbrugets forsvinden, men de vil sandsynligvis føre til et mindre, mere intensivt, mere teknologisk og mere reguleret landbrug, samtidig med at en del af erhvervet og følgeerhvervene må omstille sig. Man kan muligvis tale om en overgang fra en monofunktionel til en multifunktionel landdistriktsudvikling.

Flere parallelle udviklingstendenser kan identificeres allerede nu. For det første vil færre hektarer blive dyrket. Den grønne trepart indebærer, at omkring 140.000 ha lavbundsjord udtages, og 250.000 ha omdannes til skov. Samlet er der tale om en historisk arealomlægning, hvor mere end 15 pct. af landbrugsjorden gradvist omlægges til andre formål. Konsekvensen bliver sandsynligvis, at der i nogle egne af Danmark skal dyrkes færre arealer, mens der i andre egne med produktiv landbrugsjord vil finde en koncentration af produktionen sted.

For det andet bliver landbrugsbedrifter mere forskellige i fremtiden. Nogle landmænd vil fortsætte med højproduktive plante- og husdyrbedrifter, men med ny teknologi, klimavirkemidler og dokumentationskrav. Andre vil helt eller delvist blive naturforvaltere, skovejere eller leverandører af miljøydelser.

Vi vil således komme til at se landbrugere, der er ekspansive og teknologitunge, og som investerer i klimavenlig produktion. Vi vil også se en række omstillingsorienterede landmænd, som kombinerer fødevareproduktion med natur- og miljøordninger. Og endelig kommer vi ikke uden om, at noget af landbruget skal afvikles.

For det tredje vil vi komme til at opleve, at husdyrproduktionen bliver mindre dominerende i det danske landbrug. CO_2-afgiften på husdyrproduktion og skærpede klima- og miljøkrav vil øge omkostningerne ved især kvæg- og svineproduktion. Det resulterer i færre dyr i nogle områder, og større og mere effektive besætninger i andre. Der bliver endnu mere præcisionslandbrug og større fokus på plantebaserede produkter og biosolutions.

En lang række følgeerhverv kan opleve vækst som et resultat af omstillingen. Det gælder naturligvis rådgivningsvirksomheder, der skal hjælpe landbrugere med omstillingen. Det gælder også biologer, naturforvaltere og landskabsplanlæggere, der arbejder med skovbrug, klimateknologiske virksomheder, biosolutions og grøn bioteknologi, og det gælder entreprenører inden for vådområder og naturgenopretning. Vi kan forvente, at der bliver investeret mange milliarder kroner i arealomlægning, naturprojekter og ny teknologi, hvilket skaber nye markeder og nye arbejdspladser – også i lokalområderne.

Nogle følgeerhverv vil opleve et fald i omsætningen. Det kan være maskinstationer i områder med mindre dyrket areal, foderstofbranchen, slagterier med utilstrækkeligt dyregrundlag, og visse dele af agroindustrien, der betjener landbrugerne med plantebekæmpelsesmidler og andet. Særligt områder med stor husdyrtæthed kan blive udfordrede, hvis dyreholdet reduceres over tid.

For landdistrikterne kan omstillingen skabe nye arbejdspladser i natur- og klimaprojekter, mere turisme og friluftsliv, nye indkomstkilder til lodsejere, og ikke mindst bedre vandmiljø og naturkvalitet.

Den mest sandsynlige langsigtede konsekvens er derfor ikke landbrugets afvikling, men det, som man kan referere til som en multifunktionel landdistriktsudvikling: færre hektarer i drift, færre landmænd, men mere kapitalintensive bedrifter og flere funktioner i landskabet end ren fødevareproduktion.

Martin Marcussen
Ansvarshavende redaktør for
Økonomi & Politik

Temaredaktørernes forord: Introduktion: Landbruget i fremtiden

Egon Bjørnshave Noe, professor, seniorforsker og leder for Center for Landdistriktsforskning, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, enoe@sam.sdu.dk
Frida Hastrup, professor, Saxo-instituttet, Københavns Universitet, hastrup@hum.ku.dk
Paul Richard Sharp, professor, Økonomisk Institut, Syddansk Universitet, pauls@sam.sdu.dk
Martin Hvarregaard Thorsøe, lektor, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, martinh.thorsoe@agro.au.dk

I foråret 2026 var der folketingsvalg i Danmark. Et af de dominerende temaer i valgkampen og den efterfølgende komplicerede regeringsdannelse var landbrugets udvaskning af nitrat og forbrug af pesticider, der kan ende i drikkevandet, ligesom dyrevelfærd i den omfattende danske griseproduktion var et gennemgående stridspunkt. I de seneste år har også store problemer med iltsvind i fjordene rundt om i landet fyldt i medierne, og ordet 'fedtemøg' er blevet allemandseje som navn for det lag af alger, der næres af kvælstof og skaber forudsætningerne for iltsvind. Borgerforslag til at forbedre forholdene for produktionsdyr i landbruget er også dukket op både i Danmark og i EU (Brichet og Hastrup, 2025), og appeller om, at det nylige folketingsvalg skulle være et 'svinevalg', blev højrøstet fremført.

I disse årtier er den samfundsøkonomiske betydning af primærproduktionen desuden stærkt aftagende, både nationalt og lokalt. Siden EU-reformerne i 1992 ændrede det politiske fokus for dansk landbrug sig: fra at handle om fødevaresikkerhed og arealforvaltning til primært at styrke landbrugets konkurrenceevne på de internationale markeder via mekanisering og strukturudvikling. På trods af politiske parenteser om multifunktionalitet kan der argumenteres for, at landbrugets *raison d'être* er reduceret til valutaindtjening. Erhvervets konkurrencemæssige styrkeposition gennem årtier er således også blevet til dets svaghed, i og med at den samfundsmæssige økonomiske gevinst står i stadig dårligere forhold til de negative direkte og indirekte omkostninger, ikke mindst hvad angår klima- og miljøbelastning. Det samfundsøkonomiske argument, der ellers har været fremherskende, vakler. Samtidig kommer nye sikkerhedspolitiske og beredskabsmæssige forhold til og kan udfordre den nuværende produktion, der er baseret på et fredeligt og velfungerende internationalt fødevaremarked. Med under 6.000 heltidsbrug (Danmarks Statistik, 2025) tilbage, og måske også fordi landbrugets andelsorganisationer har vokset sig internationale, er dansk landbrug også langsomt, men sikkert ved at miste den folkelige opbakning og tilknytning. Så hvad gør vi så?

Bølgerne i debatten går ofte højt, diskussionerne er ophedede, og det kan synes, som om både kritikere og fortalere for det nuværende intensive animalsk-baserede landbrug, som vi har i Danmark, er blevet mere direkte og konfrontatoriske i deres sprogbrug, synspunkter og fremtidsvisioner. Samtidig har Danmark i 2024 og indgåelsen af Aftale om Den Grønne Trepart igangsat en omfattende og kollektiv forandring af arealanvendelsen for at afhjælpe klimabelastning, miljøproblemer og biodiversitetstab. Denne aftale er blevet fejret som et særegent og meget dansk udtryk for viljen til konstruktivt at samarbejde hen over endog meget forskellige opfattelser af, hvordan det danske landskab bør indrettes. Der tegner sig altså på én gang et billede af konsensussø-

gen og konflikt, når den nære fremtid for og med det danske landbrug bliver diskuteret.

> *Bølgerne i debatten går ofte højt, diskussionerne er ophedede, og det kan synes, som om både kritikere og fortalere for det nuværende intensive animalsk-baserede landbrug, som vi har i Danmark, er blevet mere direkte og konfrontatoriske i deres sprogbrug, synspunkter og fremtidsvisioner*

Det interessante er, at der på tværs af politiske og ideologiske ståsteder er en gennemgående tanke om, at bæredygtig omstilling af landbruget er en bunden opgave, som både erhverv, politikere, myndigheder, civilsamfund og vidensinstitutioner skal bidrage til. Alligevel møder konkrete tiltag, som f.eks. den nyligt vedtagne gødskningslov, både stærk modstand og opbakning. Så centralt i diskussionerne om landbruget i fremtiden står forskellige ideer om, hvad *forandring* i sektoren overhovedet er, har været og kan blive, og ikke mindst uenigheder om, præcis hvilke forandringer der er nødvendige, og hvem der skal sørge for dem. Er det et indre anliggende for producenter og lodsejere, som efter eget udsagn blot har brug for 'arbejdsro' til at gennemføre de omstillinger, som de historisk altid har været gode og parate til? Skal den stærke vertikale integration af sektoren fra producent, over andelsforetagende til salgsleddet stå for omstillingen (jf. Sørensen, 2025; Hansen, 2024)? Eller skal forandringen samskabes af parter i et større samfundsmæssigt kompleks og dermed bygge på en bredere vælgerskare og offentlighed? Kan de ønskede forandringer, som videnskaben peger på som nødvendige, nås ad frivillighedens vej, som det hidtil er forsøgt fra politisk hold? Eller skal der andre mere håndfaste politiske og økonomiske interventioner til?

Spørgsmål som disse gør det vigtigt at se nærmere på, hvilke udviklingsveje og transitioner, landbrugets interessenter i bred forstand ser for sig. Artiklerne i dette temanummer af *Økonomi & Politik* belyser fra forskellige vinkler denne tematik ved at se nærmere på skiftende ideer om godt landmandskab, på appeller til historien som bevis på landbrugets omstillingsparathed, på den aktive historiske skabelse af stiafhængighed i landbruget og dennes nutidige skikkelse i Trepartsaftalen, på ambivalente fremtidsforestillinger blandt konventionelle husdyrproducenter, på instrumenter til markedsdreven grøn omstilling, og på de alternative og diversificerede landbrugspraksisser, der ofte falder ud af det store billede, enten fordi effekter ikke er målbare efter gængse metrikker, eller fordi de går imod den specialisering og stordrift, der kendetegner sektoren i Danmark i dag.

Godt landmandskab

Niels Kærgård undersøger i "Udgangspunktet for fremtidens danske landbrug: Erhvervets historie fra 1945 til 2026", hvordan idealer om godt landmandskab har ændret sig siden efterkrigstiden. Han følger udviklingen fra de alsidige familiebrug over mekanisering og specialisering fra omkring 1960 til den stigende vægt på miljø og biodiversitet fra 1990'erne. Et centralt argument er, at idealerne hænger sammen med, hvilke ressourcer der er knappe: Rigelig arbejdskraft muliggjorde de arbejdskrævende familiebrug, mens stigende lønninger siden fremmede mekanisering og større bedrifter. Samtidig har miljøhensyn og ændrede samfundsmæssige forventninger udfordret de produktionsorienterede idealer. Gennem skønlitteratur og erindringer belyser artiklen også strukturudviklingens menneskelige og kulturelle konsekvenser og de spændinger, der opstår, når landmænds erfaringer og omverdenens forventninger bevæger sig i forskellige retninger.

Når de bliver spurgt, udtrykker mange landmænd i Danmark en glæde ved at arbejde med dyr, jord, marker og ved den selvstændighed og familiebasering, der traditionelt har kendetegnet landmandslivet. De nuværende strukturer og forretningsmodeller udfordrer dog netop disse kvaliteter; godt landmandskab er i dag ofte ensbetydende med at være en dygtig virksomhedsleder, personalechef og bogholder. Samtidig bliver erhvervet fra industriel side fremhævet som en vital forudsætning for 'liv på landet', altså som en måde at holde landsbysamfund beboede, med alt hvad dertil hører af job-

skabelse, foreningsliv, følgevirksomheder osv. Dette står dog i stigende grad i skærende kontrast med den virkelighed, man oplever i landdistrikterne, hvor antallet af beskæftigede i landbruget fortsat falder, hvor der også for fødevaresektoren sker en centralisering af arbejdspladser, og hvor landbrugerne i stadig mindre grad har tilknytning til det lokale forenings- og kulturliv.

Det fastlåste landbrug – og mulige alternativer

Det danske landbrug bliver i erhvervet og i offentligheden ofte forsynet med en bestemt og uafvendelig historie: en fortælling om stadig dygtiggørelse og agilitet, tilvejebragt af en sektor, der står sammen ofte med andelsbevægelsen som sindbillede på sektorens sammenhold (Sørensen, 2024). I artiklen "Grøn omstilling uden brud? Den animalske eksportmodel i dansk landbrug fra andelsbevægelse til nutidens grønne omstilling" undersøger Paul Sharp og Esben Bøgh Sørensen denne fortælling gennem en historisk analyse af den animalske eksportmodel. De skelner mellem den grundlæggende produktionsomlægning i slutningen af 1800-tallet og de efterfølgende tilpasninger, som overordnet har bevaret modellens grundtræk. Forfatterne viser, hvordan skiftende markedsvilkår og samfundsmæssige krav er blevet håndteret gennem politiske beslutninger, institutionel opbygning og teknologiske investeringer, der samtidig har gjort alternative udviklingsveje vanskeligere at følge. Landbrugets tilpasningsevne må dermed forstås i sammenhæng med de rammer, som historisk har gjort bestemte forandringer mulige. Når forskellige typer af forandring samles i én fortælling om, at landbruget altid har tilpasset sig, kan historien bruges til at legitimere en videreførelse af den eksisterende model. I dette perspektiv peger den grønne trepart ifølge forfatterne mod endnu en teknologisk og reguleringsmæssig tilpasning af den animalske eksportmodel snarere end et grundlæggende brud.

Da Den Grønne Trepartsaftale blev vedtaget i slutningen af 2024, skortede det ikke på bemærkninger om, at den forestående omstilling var 'historisk'. Som artiklen "Den Grønne Trepartsaftale som et fremtidsregime for dansk landbrug" af Dikte Reeh Andersen og Sigurd Katborg viser, er det dog ikke givet, at treparten transformerer de grundlæggende strukturer, der i dag understøtter det intensive danske landbrug. Vist skal landbrugsjord tages ud af produktion, og vist skal der ske en øget skovrejsning. Men de specialiserede ofte animalsk baserede bedrifter ser ud til at blive yderligere intensiveret; aftalen peger i retning af en vandtæt opdeling mellem produktionsland og urørt land, men siger samtidig meget lidt om, hvordan alternative og mere skånsomme og diverse dyrkningsformer kunne se ud. I artiklen "Diversitet og resiliens som nøgler til fremtidens levende landbrug med dyr" af Mette Vaarst og kolleger forfølger forfatterne dette spor og udforsker betingelserne for fødevareproduktioner, der i højere grad tilgodeser mennesker, dyr og miljø på samme tid. Forfatterne udfolder mulighederne – og de systemiske begrænsninger for – et landbrug, der ved hjælp af diversificering i driften kan blive både økologisk og socialt resilient. En bedre understøtning politisk, økonomisk og forskningsmæssigt ville tillade flere landmænd at stå af det tog, der ellers kører hastigt mod større og færre bedrifter med mere specialiserede produktioner.

I Morten Knudsens artikel "Landbrugets ambivalente fremtid" viser interviews med konventionelle landmænd netop, at de ofte føler sig tvunget til at opskalere, selvom udvidelser faktisk fjerner dem fra det landmandsliv og ofte også en slægtshistorie, der gør, at de overhovedet er i branchen til at starte med. Der er blandt respondenterne, som artiklen bygger på, en udbredt opfattelse af, at toget mod større bedrifter kører hurtigt, og at det gælder om at stige på, hvis man vil blive i branchen. Artiklen kaster lys over, hvordan denne udvikling er kilde til grundlæggende ambivalens hos de interviewede landmænd. Nina Isabella Moeller og John Martin Pedersen undersøger i deres bidrag "Hvad skal tælle med i fremtidens landbrug?", hvordan kvantitative indikatorer er blevet centrale og styrende for landbrugets grønne omstilling. De argumenterer for, at indikatorer som CO_2-regnskaber, kvælstofudledning og biodiversitetsmål effektivt synliggør miljøbelastninger, men samtidig risikerer at gøre andre væsentlige dimensi-

oner usynlige, herunder praktisk viden, omsorg, magtforhold og socioøkologiske relationer. Et centralt argument er derfor, at de målestokke, der kan bruges til at diagnosticere problemer i det eksisterende landbrug, ikke nødvendigvis kan fortælle, hvad der bør bygges op i stedet. Som alternativ peger forfatterne på agroøkologi og begrebet "landskabning", hvor landbrug forstås som medskabelse af habitater, relationer og livsbetingelser, og hvor kvantitative indikatorer kombineres med kvalitative og situerede vurderinger i et bredere, transdisciplinært evidensgrundlag.

I "Grøn omstilling gennem markedsdrevet bæredygtighed?" undersøger Martin Hvarregaard Thorsøe og kolleger, hvordan natur- og miljøhensyn søges omsat til økonomiske incitamenter gennem carbon farming, virksomheders bæredygtighedsrapportering og naturkreditter. Initiativerne kan mobilisere privat kapital og skabe nye indtægter til landmænd, men deres virkninger afhænger af, hvad der måles, og hvilke forbedringer der belønnes. Forfatterne fremhæver både vanskelighederne ved at dokumentere varige miljøgevinster, som ikke ville være opstået uden ordningerne, og risikoen for, at naturens kompleksitet reduceres til enkelte indikatorer. Artiklen peger på, at markedsinstrumenternes udformning er med til at afgøre, hvilke landbrugsformer der får mulighed for at udvikle sig, og efterlyser ordninger, der bedre kan rumme økologisk mangfoldighed og langsigtede miljøforbedringer.

Afrunding: Et forandret landbrug?

Efter mange iagttageres mening, har forandring altid været et vilkår for landbruget. Fra udskiftningen og ophævelsen af stavnsbåndet til industrialisering, mekanisering og globalisering har skiftende teknologier, markeder og politikker igen og igen transformeret både landbruget og landskabet. Man kan således, som mange landbrugere og øvrige interessenter gør, spørge, om der er noget nyt under solen i disse dage. Er det ikke bare et vilkår, at landbruget konstant er under forandring, og at det som tidligere vil tilpasse sig de nye forhold? Det store fokus på landbrugets miljø- og klimapåvirkninger er ikke nyt, og med undtagelse af de første år af dette årtusind har der været et stigende samfundsmæssigt pres for en bæredygtig omstilling af landbruget. Dette pres har længe gjort landbrugslandskabet til genstand for en kamp om, hvad der skal produceres, hvor og hvordan. Netop denne kamp afspejles aktuelt i den grønne trepart, der fokuserer på den jord, hvor landbrug skal ophøre, men i vid udstrækning ignorerer spørgsmålet om, hvordan resten af landbruget skal udvikles. Dermed underbelyser den også spørgsmålet om, hvilken rolle erhvervet skal spille i fremtidens samfund.

> *Der skal skabes plads til og forudsætninger for, at andre ideer og systemer end de nuværende ubæredygtige produktionsformer kan udvikle sig. Ambivalensen blandt landbrugerne selv peger på en åbning for en sådan dialog*

Der er en kamp om fortællingen om, hvordan vi kan forestille os fremtidens landbrug. Hvis vi indser, at udviklingen og den store fortælling om dansk landbrug ikke er en kausal konsekvens af tiden, men af kontingente valg, der kunne og kan være anderledes, så er tiden måske moden til en dialog om, hvilke fremtider det kunne være interessant at forfølge. Der skal skabes plads til og forudsætninger for, at andre ideer og systemer end de nuværende ubæredygtige produktionsformer kan udvikle sig. Ambivalensen blandt landbrugerne selv peger på en åbning for en sådan dialog. Som analyserne i dette temanummer afdækker, er det måske ikke så meget landmændene, der er barrierer for forandring, som det er det stillads af teknologi, politik, vanetænkning, vækstiver, incitamentsstrukturer med mere, som vi har bygget op over tid og indkapslet det enkelte landbrug i. Så meget desto mere nødvendigt at bringe alternative bud på fremtidens landbrug frem i lyset.

God læselyst
Temaredaktionen

Referencer

Brichet, Nathalia og Frida Hastrup (2025), "Midt i en burtid", *Tidsskriftet Kulturstudier,* 2025(2): 102-26, https://tidsskrift.dk/fn/article/view/162-915/204438

Danmarks Statistik, www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervsliv/landbrug-gartneri-og-skovbrug/oekonomi-for-landbrug-og-gartneri

Hansen, Henning Otte (2024), *Dansk landbrug i EU 1973-2022: 50 års udvikling og forandring*, København: Samfundslitteratur.

Sørensen, Esben Bøgh (2025), *Andelsbevægelsens natur*, Århus: Århus Universitetsforlag

Udgangspunktet for fremtidens danske landbrug: Erhvervets historie fra 1945 til 2026[1]

Niels Kærgård, professor emeritus, Institut for Fødevare- og Ressourceøkonomi, Københavns Universitet, nik@ifro.ku.dk

Det hedder med megen ret, at livet må leves forlæns, men kun kan forstås baglæns, og historien kommer derfor naturligvis til at spille en central rolle i enhver form for fremtidsforskning. I forbindelse med en diskussion om dansk landbrugs fremtid er landbohistorien derfor absolut nødvendig. Og den danske landbrugshistorie siden den anden verdenskrig har været dramatisk. Vi er gået fra et arbejdskraftintensivt landbrug med omkring to hundrede tusinde små familiebrug til et landbrug baseret på kemi og kapital og med under seks tusinde heltidsbrug. Maskiner, kunstgødning og pesticider har gjort gamle dyder som sædskiftet overflødigt. Men det har medført nye problemer med miljø og biodiversitet. Hvor dramatisk og omfattende forandringerne har været, kan ses både af de nøgne tal og af de litterære beskrivelser af menneskeskæbnerne i sektoren.

Skiftende idealer i dansk landbrug siden 1945

Vi ved ikke andet om fremtiden end det, vi kan slutte os til ud fra fortidens erfaringer. Så skal man diskutere landbrugets fremtid, er et solidt fundament i landbrugshistorie et godt udgangspunkt. Problemet er bare, at dansk landbrugs historie i de sidste 75 år har været præget af store svingninger. De erfaringer, man gjorde i 1950'erne, er – måske – ikke meget værd i dag?

Perioden efter anden verdenskrig kan med lidt god vilje deles op i tre afsnit. Perioden frem til omkring 1960 er præget af små familiebrug. Derefter sætter en sammenlægnings- og rationaliseringsbølge ind, som har varet til i dag. Men perioden efter 1993 bliver udover sammenlægningerne præget af en ny interesse for miljø og biodiversitet.

De tre perioder 1945-1960, 1960-1993 og 1993-2026 har hver sine ideer om, hvad godt landmandskab er – hvad er idealerne, og hvilke faktorer skal man først og fremmest tage hensyn til. Disse idealer er baseret på, hvilke faktorer der er knappe, og hvilke der er til stede i stor og billig mængde. Man værdsætter og lægger vægt på, hvad der er knapt.

1. Diskussionen på seminaret "Landbruget i fremtiden" på Syddansk Universitet den 6. marts 2026 og kommentarer fra Peder Andersen og Henning Otte Hansen, Institut for Fødevare- og Ressourceøkonomi, KU, Paul Richard Sharp, Økonomisk Institut, SDU, og Martin Hvarregaard Thorsøe, Institut for Agroøkologi, AU, har givet nyttig hjælp til udformning af denne artikel, og forfatteren takker for denne hjælp. Ansvaret for synspunkter, uklarheder og eventuelle fejl er naturligvis alene forfatterens.

> *De tre perioder 1945-1960, 1960-1993 og 1993-2026 har hver sine ideer om, hvad godt landmandskab er – hvad er idealerne, og hvilke faktorer skal man først og fremmest tage hensyn til*

Denne artikel skildrer først hver af de tre delperioder med hver deres strukturer og idealer. Den dramatiske udvikling afspejler sig i den politiske holdning til landbruget og til skildringen af erhvervet i litteraturen. For udviklingen har været ganske dramatisk og har derfor også givet anledning til en række markante skønlitterære fremstillinger. Dette er emnet for et fjerde afsnit.

Perioden indtil 1960: Udstykning og små familiebrug

I 1950 var der 205.000 landbrug i Danmark. De var i gennemsnit på 15 ha, havde 2,5 hest hver, 15 stykker kvæg, hvoraf halvdelen var malkekøer, 16 svin og 120 høns. Og en stor del af brugene så faktisk nogenlunde sådan ud. Udstykningslovene fra 1919 skabte en række husmandsbrug i den mindre ende af skalaen med nogle brug på knap 10 ha, og så var der en meget stor gruppe af gårdmandsbrug på 10-40 ha (Kærgård, 2017; Hansen og Kærgård, 2022).

> *I 1950 var der 205.000 landbrug i Danmark. De var i gennemsnit på 15 ha, havde 2,5 hest hver, 15 stykker kvæg, hvoraf halvdelen var malkekøer, 16 svin og 120 høns. Og en stor del af brugene så faktisk nogenlunde sådan ud*

Brugene var stort set alle familiebrug drevet af ejeren og med ham og familien som en dominerende del af arbejdskraften. I de små af brugene kunne familien supplere indkomsten med en smule lønnet arbejde udenfor deres egen bedrift, og på de større gårde var der ud over familien ansat et par karle.

En sådan struktur kan i dag forekomme irrationel og gammeldags. Men stordriftsfordelene var utvivlsomt meget små i perioden 1900-1960. Med oprettelse af de mange andelsmejerier, andelsslagterier og kooperative indkøbsforeninger i årtierne frem mod 1914 fik store og små brug samme forarbejdningsmuligheder; når forarbejdningen foregik i fællesskab og til de samme afregningspriser, var der ingen fordel ved at være stor. Da hovedproduktionen var animalsk, var der ikke noget meget fast forhold mellem det tilhørende areal og produktionens størrelse; de små brug kunne have en større produktion end deres areal tilsagde ved at tilkøbe korn og andet foder. De små brug var kornkøbere og de store kornsælgere. De store maskiner, traktorerne, mejetærskerne, malke- og udmugningsanlæggene kom først senere. Mekaniseringen begyndte sidst i 1940'erne og i 1950'erne med de små Ferguson-traktorer.

Set med datidens – og vel også nutidens – øjne var den daværende struktur givet teknologien og organiseringen økonomisk rationel. De alsidige brug udnyttede de givne produktionsformers synergier. Planteavlen gav foder til dyrene, og dyrene gav husdyrgødning til planterne, så kombinationen af planteavl og husdyrhold var et must. Kvægavlen var malkekøer, og mælken blev først og fremmest brugt til at lave smør og noget ost, men det gav restprodukterne skummetmælk og valle. På den tid, hvor det meste arbejde var fysisk hårdt, og hvor kvindeidealet ikke var det absolut slanke, var der ingen, der drak skummetmælk – sødmælk var det, mennesker drak. Og hvad skulle man så bruge skummetmælken til? Løsningen var svinene. Skummetmælk (og valle) var udmærket svinefoder, så svin og kvæg fungerede effektivt sammen.

Samtidigt fungerede de små bedrifter godt sammen med selvejet. Når man gik ud af skolen efter de obligatoriske syv års skolegang som 14-årig og tjente sin løn, indtil man skulle giftes midt i 20'erne, kunne man spare op til udbetalingen til en bedrift på 10-20 ha, og med et effektivt realkreditsystem kunne man etablere sig som selvstændig landmand, samtidigt med at man giftede sig.

En bedrift med bl.a. kvæg og svin gav også en passende risikospredning. Flæske- og mælkepriser svinger en hel del, da det er tidskrævende at tilpasse produktionen. Er der mangel på svinekød, skal nogle af

smågrisene vokse op til søer, søerne skal gøres drægtige, og de smågrise, der kommer ud af det, skal fedes op, inden der kommer en større kødproduktion. Der kan gå en længere periode med høje priser, inden udbuddet kommer op, og man får derfor cykler i svinepriserne (det økonomer kalder spindelvævsmodellen, fordi priserne cykler rundt som i et spindelvæv). Og tilsvarende for mælkeproduktionen. Det er derfor vigtigt med en vis risikospredning i produktionen – flæske- og mælkepriserne er sjældent i bund samtidigt.

Den alsidige bedrift gjorde også selvforsyningen lettere. Planteavlen gav dyrefoder, og svinekød og kartofler var en stor del af landbefolkningens ernæring. De lange baconsider gav stegt flæsk, og stegt flæsk med persillesovs blev dansk nationalret.

Landbokulturen var ikke kun økonomi og produktion, men også politik og kultur. Både vedrørende politik og kirkeforhold spillede gårdejerne og landbruget en central rolle (se f.eks. Korsgaard, 2013). Landbokulturen prægede fra sidst i 1800-tallet til sidst i 1950'erne både det politiske og religiøse landskab. Kirkehistorikeren P.G. Lindhardt skriver f.eks. om grundtvigianismen: "Andelsmejeriets skorsten, højskolens borge og de "frie" menigheders kirkespirer er i lige grad bevægelsens symboler; uanset om man anlægger økonomiske, kulturelle eller religiøse perspektiver drejer det sig om de samme mennesker. Grundtvigianismen var og forblev gårdmandens religion; det var en mægtig styrke at have rod i en klassebevidst stand, styrket af økonomisk opgang og socialt fællesskab" (Lindhardt 1978: 126).

Gårdejernes parti Venstre havde i 1960 193.000 medlemmer, og Venstres Ungdom 54.000. Man fandt på landet sin kone ved ballerne i Venstre Ungdom, og når man så blev gift og fik børn, gik man til juletræ i landboforeningen eller i Venstrevælgerforeningen (hvad næsten var det samme). Ved folketingsvalget i 1960 fik Venstre valgt 38 folketingsmedlemmer, og af dem var 21 gårdejere og yderligere tre landbrugskonsulenter. Statsministrene Knud Kristensen (1945-1947) og Erik Eriksen (1950-1953) var begge gårdejere og titulerede sig som sådan.

Et afgørende forhold ved perioden var den rigelige, billige arbejdskraft. Ægtefæller og børn arbejdede med i bedriften, så man kunne tillade sig arbejdskrævende afgrøder som foderroer. Ukrudt og skadedyr bekæmpede man energisk med hakker, mekanisk behandling af jorden og med et omhyggeligt sædskifte. Men denne bekæmpelse var ikke så effektiv, at det gik ud over biodiversiteten. Ofte klarede ukrudtet og skadedyrene sig rimeligt godt.

1960-1993: Strukturrationalisering, maskiner og kemi

Alt dette ændrer sig i 1960'erne og 1970'erne. Kvinderne bliver udearbejdende, børnene fik længere skolegang, og lønarbejde bliver dyrere. Der var ikke længere rigeligt med arbejdskraft på landet. Man måtte derfor erstatte arbejdskraften med kapital. Kapital blev store maskiner; og skal mejetærskernes og malkeanlæggenes kapacitet udnyttes fuldt ud, skal der store marker og besætninger til. De små bedrifter var ikke længere økonomisk rationelle. Brugene er derfor, jf. tabel 1, blevet større og større.

Tabel 1: Strukturudviklingen i dansk Landbrug

År	Antal brug	Gennemsnitligt areal, ha
1960	196.100	15,8
1980	114.200	25,3
1995	66.200	40,6
2020	33.148	79,0

Kilde: Hansen og Kærgård (2022: 19)

Og det er en klar undervurdering af udviklingen, for af de 33.148 brug i 2020 er kun en lille del heltidsbrug, i 2024 under 6.000, som i gennemsnit ejede 160 ha. og dyrkede 280 ha. En hel del af heltidsbrugene er blevet meget store. I 2019 var der f.eks. fem svineproducenter, der hver leverede over 100.000 svin årligt. Dvs. at mere end 25.000 af brugene er deltids- og hobbybrug med lidt får, kødkvæg og rideheste. De er ikke ejet af landmænd, men af bedre stillede byboere. Som en husmandsforeningsleder sagde, inden husmandsforeningerne blev nedlagt: "De er ikke organiseret i husmandsforeningerne, men i DJØF og Dansk Magisterforening".

Landmændene bliver altså tvunget til at udvide og investere. Det kan skildres som en trædemølle, og teorien om landbrugets trædemølle er en etableret teori, der siger, at øget teknologi medfører stigende produktivitet, stigende udbud og dermed faldende priser. De lavere priser øger behovet for omkostningssænkninger og ny teknologi. Det vedvarende teknologipres lever de innovative landmænd med, mens de mere afventende landmænd kun oplever de negative virkninger i form af prisfald (Hansen, 2016). Konkurrencepres, teknologisk udvikling og prisfald er faktisk en hjørnesten i en markedsøkonomi, jf. det kendte Karl Marx-citat: "Akkumuliert, Akkumuliert! Das ist Moses und die Propheten". Se også beskrivelsen af denne proces set fra landmændenes side i Morten Knudsen og Sharon Kishiks artikel i dette temanummer.

» *Landmændene bliver altså tvunget til at udvide og investere. Det kan skildres som en trædemølle, og teorien om landbrugets trædemølle er en etableret teori, der siger, at øget teknologi medfører stigende produktivitet, stigende udbud og dermed faldende priser. De lavere priser øger behovet for omkostningssænkninger og ny teknologi*

Ukrudtet og skadedyrene kunne nu også effektivt bekæmpes med pesticider, og kunstgødning gør husdyrgødning overflødigt. En alsidig drift med sædskifte er ikke længere nødvendig. I 1962 sagde en af de fremtrædende landmænd i Vendsyssel, at et gammelt ord siger, at man skal være tro mod sin kone og sit sædskifte, men han var ikke længere helt tro mod sit sædskifte. I 1970'erne holdt man op med at være tro mod både kone og sædskifte, og begge dele var den kemiske industris skyld. Pesticider og kunstgødning gjorde sædskiftet overflødigt, og p-pillerne gjorde det overflødigt at være tro mod konen.

For at udnytte de store produktionsanlæg optimalt er der også sket en specialisering. Man sætter alle bedriftens ressourcer ind i en enkelt produktionsgren, jf. tabel 2. Hvor det i 1970 var 68 procent af bedrifterne, der havde både kvæg og svin, jf. argumentationen i forrige afsnit, så er det nu kun 2 procent. Og specialiseringen går videre, så nu er der svineproducenter, der har søer og producerer smågrise, mens det er andre, der feder smågrisene op til slagtning. Over halvdelen af svinene sælges levende ud af landet til opfedning og slagtning i bl.a. Tyskland og Polen.

Tabel 2: Specialiseringen i procent:

År	1970	1990	2020
Bedrifter uden kvæg og svin	11	35	62
Bedrifter med enten kvæg eller svin	21	47	36
Bedrifter med både kvæg og svin	68	18	2
I alt	100	100	100

Kilde: Hansen og Kærgård (2022: 20)

Udviklingen mod større og større brug er foregået i hele perioden 1960-2026. Men det har selvfølgelig varieret, hvor hurtigt den er gået, og hvordan den er blevet finansieret. I perioder med stigende ejendomspriser har jordprisstigningerne givet kapitalgevinster, der har gjort det muligt for dynamiske landmænd at finansiere opkøb af nabogårde. I perioder med prisfald er mange landbrugs økonomi blevet stærkt afhængig af bankernes velvilje (dansk landbrug har på grund af det attraktive danske realkreditsystem altid haft en høj gældsprocent). Der har navnlig været store udsving i jordprisen i 00'erne med en stærk stigning først i årtiet og så et kraftigt prisfald efter finanskrisen sidst i årtiet.

Samtidigt har landbruget mistet økonomisk betydning. I 1946 var 525.000 beskæftiget i landbruget, i 2015 var det tal faldet til 63.000. Landbrugets produktion udgør i dag kun to procent af det danske nationalprodukt og omkring 10 procent af vareeksporten.

Skal udviklingen i perioden efter 1960 sammenfattes, så er store maskiner blevet en central del af produktionsapparatet, og pesticider en central og

meget effektiv del af ukrudts- og skadedyrsbekæmpelsen. Kunstgødning har sikret planternes ernæring. Årsagen til udviklingen er i høj grad, at arbejdskraften er blevet dyr og knap.

Bløde værdier og biodiversitet: Perioden efter 1993

Skal jorden dyrkes effektivt på den måde, det er skildret i forrige afsnit, er store marker og besætninger centrale. Vandhuller, læhegn og vandløb er i vejen. Med store marker og effektive pesticider er ukrudts- og skadedyrsbekæmpelse desuden blevet så effektiv, at biodiversiteten er blevet et problem. Fra sidst i 1980'erne begynder miljø og biodiversitet derfor at blive en del af landbrugsdebatten.

Det er ikke nødvendigvis, fordi pesticiderne giver store sundhedsmæssige problemer. De gør det, de er designet til, nemlig at bekæmpe skadedyr og ukrudt. Det gør de så effektivt, at det går ud over biodiversiteten. Det er ikke først og fremmest pesticidernes bivirkninger, der giver problemer, det er deres effektivitet.

De tendenser, der er skildret i forrige afsnit med større brug og øget specialisering er fortsat helt op til i dag, jf. tabel 1 og 2. På disse områder er der sket en permanent udvikling fra 1960 til i dag. Når der alligevel kan være grund til at dele perioden 1960-2026 op i to, er det, fordi der omkring 1990 sker noget afgørende. Miljøet og de bløde værdier kom til at spille en mere og mere afgørende rolle. Man kan diskutere, hvornår man skal lade den ny periode begynde. Man fik den første vandmiljøplan i 1987, vandmiljøplan II kom så i 1998 og vandmiljøplan III i 2004. Landbohøjskolen fik i løbet af 1990'erne både et professorat i miljøøkonomi og et i dyreetik (det gav nogle problemer at få professoratet i miljøøkonomi besat; det blev opslået og genopslået uden kvalificerede ansøgere og blev først besat med nordmanden Eirik Schrøder Amundsen i 2006, mens professoratet i dyreetik fra 1997 blev besat med Peter Sandøe).

Der skete også et skift i Landbrugsrådets politik i 1995, da man skiftede præsident fra H.O.A. Kjeldsen til Peter Gæmelke. Hvor H.O.A. Kjeldsen var en håndfast talsmand for det traditionelle landbrug, indså Peter Gæmelke, at landbruget var nødt til at acceptere, at det nu var byerne, der havde det store ord, og her kunne holdningen til miljø og dyreetik være en anden end i det traditionelle landbrug. Af central betydning var også, at Danmark i 1993 med Svend Auken fik en ekstremt magtfuld miljøminister. Som tidligere partiformand og stadig med mange tilhængere i Socialdemokratiet fik miljøministeriet i Svend Aukens ministerperiode 1993-2001 en stærkere position end i nogen anden periode. At sætte 1993 som periodens start er selvfølgelig et ret tilfældigt årstal, men kan bl.a. begrundes med, at det altså er det år, Svend Auken bliver miljøminister.

Hvor landbruget havde mistet sin position som et økonomisk dominerende erhverv, så var erhvervet stadig helt centralt for det danske miljø; jf. tabel 3 er det næsten ⅔ af det danske areal, der er dyrket landbrugsjord. Samtidigt foregår næsten hele planteproduktionen og en stor del af husdyrproduktionen i fri luft og har dermed en væsentlig større påvirkning af det omgivne miljø end en industriproduktion, der kan foregå i et lukket lokale med filtre på udslippet af røg og spildevand til omgivelserne. Eksternaliteterne er store, vil økonomerne sige.

Tabel 3: Arealanvendelsen i Danmark 2024.

Anvendelse	Procent af det danske areal
Landbrugsareal	58,1
Skov	13,4
Byer, veje m.v.	13,9
Heder, enge og andet natur	9,2
Søer og vandløb	2,3
Andet	3,1
I alt	100,0

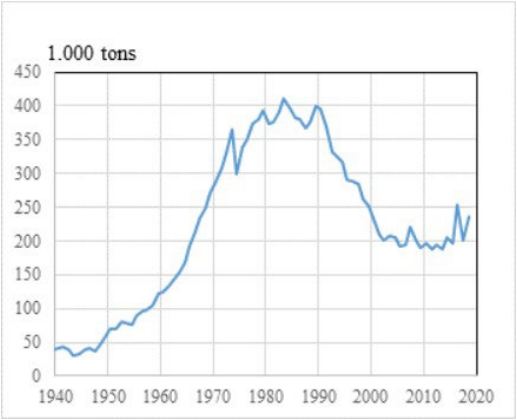
Kilde: Danmarks Statistikbank.

Det var derfor naturligt, at der kom en øget regulering af brugen af pesticider og gødningsstoffer. På figur 1 ses tydeligt, hvordan brugen af kunstgødning (her kvælstof) stiger kraftigt fra 1940'erne til 1980'erne. Der kom så en kraftigere regulering og

omkring en halvering fra 1990 til 2000, men siden er det ikke lykkedes at nedbringe forbruget yderligere.

Ser man på brugen af pesticider, er det vanskeligere at opstille et godt samlet mål, da der er mange typer af pesticider med forskellig styrke, men de grove mål, man kan opstille, giver et nogenlunde tilsvarende billede (Hansen og Kærgård, 2022). Når man ser på figur 1, er det fristende at tillægge Svend Aukens ministerperiode 1993-2001 en central betydning.

Figur 1: Solgte mængder kvælstof (handelsgødning) til dansk landbrug

I de senere år er klimapolitikken kommet til som et nyt centralt element i den politiske debat, og også her spiller landbruget en central rolle. Kvægbruget består af drøvtyggere, og de udleder store mængder af metan, der er en mere kraftigt virkende drivhusgas end CO_2; til gengæld nedbrydes metan væsentligt hurtigere end CO_2.

Samtidigt er oksekød en meget ressource- og arealkrævende produktion af fødevarer. Forsøg og beregninger viser, at hvis man vil dække et menneskes kaloriebehov alene med oksekød, vil det kræve et areal på 8.173 m^2 mod 2.592 m^2, hvis kaloriebehovet skal dækkes med svinekød, 1.314 m^2, hvis kaloriebehovet bliver dækket med grøntsager, og kun 274 m^2, hvis kaloriebehovet dækkes alene med kartofler. Et sådant regnestykke er naturligvis ren teori. Et menneske kan jo, selv om det får sit kaloriebehov dækket, ikke leve alene af kartofler (eller oksekød). Men det er dog en markant illustration af, at oksekød er et særdeles ressourcekrævende kostbidrag (Thomsen, Husted og de Neergaard, 2013: 16-7).

Men skal man lave en realistisk kostpolitik, er det ganske kompliceret. Et ideal om ren økologisk og vegetarisk kost, som mange ønsker sig, er ikke gennemførlig. Hvis man vil have æg, kommer der også nødvendigvis kød i form af hanekyllinger og suppehøns, og tilsvarende kan man ikke få mælk uden kød fra tyrekalve og slagtede malkekøer. Tilsvarende bliver der næringsstofmangel for planterne, hvis der ikke er dyr til at levere husdyrgødning (hvis man altså er økolog og ikke vil bruge kunstgødning) (Kærgård, 2023).

Den danske fødevareproduktion er altså af begrænset økonomisk og beskæftigelsesmæssig betydning, men af afgørende betydning for miljø, klima og biodiversitet. Og disse "bløde" værdier er blevet helt centrale i det moderne samfund.

Holdningen til landbruget og landbrugsudviklingen

Man kan, som gjort i Paul Sharp og Esben Bøgh Sørensens artikel i dette temanummer, understrege, at efter strukturskiftet fra vegetabilsk til animalsk produktion sidst i 1800-tallet har den grundlæggende danske landbrugsmodel uændret været en eksportorienteret animalsk produktionsmodel. Men selv om produktionsmodellen er uændret, har strukturudviklingen i de sidste halvtreds år måske af den enkelte landmand været følt som mere dramatisk end skiftet i produktionsstruktur i slutningen af det 19. århundrede.

> *Landmænd er af økonomiske grunde blevet presset ud af erhvervet; familier har måttet opgive en familiegård, som har været slægtens hjem i generationer; mange er blevet tvunget til at ændre livsbaner*

I 1890'erne var det den samme landmand, der sad på den samme gård, men blot skiftede produktionen fra korn til smør. Det kunne godt være udfordrende, men den dramatiske strukturudvikling i dansk land-

brug fra 1960 til i dag har nok haft større personlige konsekvenser for mange mennesker; landmænd er af økonomiske grunde blevet presset ud af erhvervet; familier har måttet opgive en familiegård, som har været slægtens hjem i generationer; mange er blevet tvunget til at ændre livsbaner.

Disse følelsesmæssige aspekter af landbrugshistorien beskrives nok bedre i skønlitteraturen end i den økonomisk-historiske faglitteratur. Og der er faktisk kommet en ganske omfattende mængde skønlitteratur og erindringer, der viser de stærke følelser, strukturændringerne har fremkaldt. Det ses f.eks. tydeligt af en debat i *Dansk Kirketidende* i 2014. Senere biskop Henrik Wigh-Poulsen anmeldte her Ove Korsgaards bog *Solskin for det sorte muld*. Henrik Wigh-Poulsens synspunkt er, at Korsgaards bog er "en gammel sang sunget på ny, en smuk mindesten sat over en kultur, der var". Et led i "den store nationale fortælling om landbokulturen og dens fald, som forfatterne Aakjær, Jensen og Knudsen allerede ved forrige århundredskifte mejslede ind i vor fælles bevidsthed". I den tradition ser han også bl.a. Jens Smærup Sørensens romaner. Selv hensættes han ikke i "bævende rørelse ved synet af en selvbinder". Det er vigtigere, at forfatterne skriver, så "vi alle bliver bedre til at se, hvad der er, end hvad der engang var". Det førte til en heftig debat med Smærup Sørensen, der mente, at "den store historie om landbruget er vi kun lige begyndt at fortælle". Missionen er "at male et billede af os mennesker, som vi er, og som vi var, og som vi til alle tider vil være"; for en oversigt over denne debat se Kærgård (2014).

Debatten er en indikation af, hvor omfattende den skønlitterære beskrivelse af strukturændringen i dansk landbrug er. Nævnes bør i denne forbindelse Jens Smærup Sørensens roman *Mærkedage* fra 2007 og Niels Krause-Kjærs *Ude for uden* fra 2025. *Mærkedage* illustrerer udviklingen ved beskrivelse af tre familiefester i et landbosamfund, en konfirmation i 1934, et sølvbryllup i 1967 og en 60-års fødselsdag i 2003. *Ude for uden* bindes sammen af en gruppe højskoleelever, der efter højskoleophold i 1946 holder kontakten vedlige ved at skrive om deres liv i nogle hæfter, der cirkulerer imellem dem resten af livet. Hvor central og relevant, landbohistorien har været for mange danskeres liv, ses af, at begge bøger har været bestsellere, og begge har fået Boghandlernes Gyldne Laurbær; en pris, der uddeles årligt, og som tidligere er givet til forfattere som Martin A. Hansen, Karen Blixen og Tove Ditlevsen.

Smærup Sørensen og Krause-Kjær er begge vokset op i et landbomiljø, men har fået en karriere uden for landbruget. De repræsenterer den store gruppe af byboere, der har et tæt forhold til landbruget. Hvor meget, forfatternes holdninger er præget af opvæksten i landbruget, ses f.eks. af Krause-Kjærs bog. Ordet "ukrudt" forekommer 15 gange på de 200 første sider og altid negativt som tegn på forfald: "Gårdspladsen var dækket af ukrudt, som strakte sig i en halv meters højde. Flere steder kunne man se knækkede og revnede tagsten" og "Det var i virkeligheden ikke nogen allé, men blot lidt tilfældige træer langs vejen. Ukrudtet stod flere steder, bygningerne var i vidt forskellige materialer" (Kærgård, 2025). Her er man langt fra de unge og byboernes "vild med vilje" og en positiv brug af ordet "biodiversitet" i stedet for det negative "ukrudt". De gamle landboidealer er fast forankret i os ældre, der er opvokset på landet. Men sådan er holdningen ikke blandt de unge indfødte byboer.

Hvor konfliktfyldt forholdet mellem ung og gammel, mellem land og by, internt indenfor landbruget og i den enkelte landmands egne følelser skildres malende i Smærup Sørensens sang ("round-up-sangen"):

> Jeg ejer både mark og eng og det er dansk natur
> og storbyfolk de roser den, de glor og de går tur
> men jeg ser mest kun arbejdskrav og mulighed for fold
> miljøpræk, værn og fredning, åh, det gør mig klam og kold
> Alligevel er det lærkens sang og kalvens bløde tunge
> og kornets fine skær og ræven med sin unge
> der holder mig i live og får mig til at blive
> (Højskolesangbogens 18. udgave, nr. 129).

Om landmændenes ambivalente holdning se også Knudsen og Kishiks' artikel andet sted i dette temanummer.

Parallelt med de skønlitterære beskrivelser er kommet en række erindringer, f.eks. ovenfor omtalte *Solskin for det sorte muld* af Ove Korsgaard fra 2013. De stærke følelser i den nedlagte fædrene gård er også her tydelige: "Bygningerne står endnu på stedet, men stedet findes ikke længere som gård. Jorden blev solgt fra i 1999. Hermed mistede Hvidbjerggård sin sjæl." Og om den gamle idrætsplads: "Alt emmede af forfald. Hvor der tidligere var grønt græs, voksede der nu ukrudt" (Korsgaard, 2013: 7).

Da landbruget var det dominerende eksporterhverv i 1950'erne, sagde man, at når landbruget har det godt, har vi det alle godt. Den holdning findes stadig i de dele af landbruget, der er organiseret i "Bæredygtigt landbrug", og som stemmer på Inger Støjberg. Holdning repræsenteres i Krause-Kjærs bog af en svineproducent, der siger: "Det er en god forretning, hvis man er dygtig. Rigtig god endda. Ikke kun for mig. Også for Danmark". Men den unge pige, der repræsenterer Krause-Kjærs datters generation, svarer: "Du har ukrainere til at fodre dine svin med soja fra Sydamerika, inden de bliver kørt til Polen for at blive fedet op og slagtet, hvorefter du spreder deres gylle ud over markerne, så der ikke er flere fisk i søen. Hvordan er det en god forretning for Danmark?"

> *Landbruget er gået fra at blive betragtet som det centrale erhverv, der sikrede Danmarks velstand til et samfundsøkonomisk forholdsvis betydningsløst erhverv, der er hovedårsagen til mange af vore miljø- og klimaproblemer*

Landbrugets fremtid mellem produktionskrav og nye samfundsidealer

Der er i de sidste 70 år sket radikale ændringer i dansk landbrugs struktur og i holdningerne til erhvervet i og uden for landbruget. Men ændringerne i holdningerne sker langsomt; vi er stadig langt fra, at alle betragter "vild med vilje" som et naturligt ideal for haver og marker. Selv forholdsvis unge mennesker på omkring de 60 år som Krause-Kjær ser ukrudt som en fjende, der skal bekæmpes, og nyder synet af en velklippet græsplæne uden mælkebøtter og tusindfryd. "Den danske landbrugsidentitet stikker stadig dybt" , som en kronik af Krause-Kjær hedder.[2]

Men når om få årtier "vild med vilje" nok bliver et helt dominerende ideal, og uendeligt få har noget forhold og kendskab til praktisk landbrug, bliver det svært at drive et konventionelt landbrug (og meget af det økologiske landbrug ser i den forbindelse relativt "konventionelt" ud). Hvad det vil betyde for dansk landbrugs fremtid, er svært at sige. Men vi skal nok først igennem en periode, hvor der er stærke konflikter mellem by og land, og inden for landbruget. Et effektivt konventionelt landbrug med store industrialiserede bedrifter og en bybefolkning, der mest har sine holdninger fra TV's "Bonderøven" og forbinder dyr med deres familiedyr og Disneys tegnefilm, kan let få besvær med at blive enige om et pragmatisk kompromis.

Men hvordan fremtiden vil forme sig, er det svært at sige. Selv om miljø har spillet en central rolle siden først i 1990'erne har landbruget og dets organisationer indtil nu haft en afgørende indflydelse på landbrugs- og miljøpolitikken, og det har de også haft på den i 2024 indgåede grønne trepartsaftale, jf. Dikte Reeh Andersen et al.s artikel i dette temanummer. Men måske er vi på vej ind i en helt ny periode. Byernes accept af og kendskab til den traditionelle landbrugsproduktion er aftagende, og der er en stigende politisk skepsis overfor frivillige aftalers virk-

2. Krause-Kjær fortæller, at efter debatten om ukrudt og idealet om de velholdte marker ved introduktionen af hans bog kom hans datter hen til ham og sagde, at først nu forstod hun, hvorfor han slog græsset i sommerhuset så tit (Krause-Kjær, 2025b).

ning. Det er sigende, at folketingsvalget i 2026 blev et "svine- og drikkevandsvalg", og at landbrugsministeriet ved regeringsdannelsen i juni 2026 blev nedlagt. Samtidigt er der inden for landbruget vokset en række alternativer til det traditionelle landbrug frem, navnlig med økologisk landbrug, men også med en række andre alternativer, som f.eks. regenerativt landbrug, frie bønder-levende land osv. Vi kan være på vej ind i en periode med store ændringer; en periode, hvor Axelborg har mindre og mindre hånd på den landbrugspolitiske styring.

Med det stærkt specialiserede landbrug er det ikke nødvendigvis sådan, at det er de samme tendenser, der slår igennem i alle dele af erhvervet. Der er dog nogen tendenser, der tvinger ændringer igennem også udenfor miljø- og klimaområdet; f.eks. gør de meget store brug selvejet umuligt – det er vanskeligt at begynde som selvstændig landmand, hvis det kræver en bedrift til omkring 100 millioner kroner. Men det er selvfølgeligt lettere for historikere om nogle år at se, om der er ved at ske noget afgørende nyt.

Referencer

Hansen, Henning Otte (2016), "Landbrugets trædemølle: gælder den stadig?" *Tidsskrift for Landøkonomi*, 202(3): 241-51.

Hansen, Henning Otte og Niels Kærgård (2022), "Udvikling og rammevilkår for dansk landbrug", i Gudrun Gormsen, red., *Dansk landbrug 1945-2020*, København: Gads Forlag, pp. 14-53.

Korsgaard, Ove (2013), *Solskin for det sorte muld: Om slægt og folk*, København: Gyldendal.

Krause-Kjær, Niels (2025), *Ude for uden*, København: Lindhardt og Ringhof.

Krause-Kjær, Niels (2025b), "Den danske landbrugsidentitet stikker stadig dybt", *Politikens kronik*, 15. september.

Kærgård, Niels (2014), "Rørelsen ved synet af en selvbinder", *Dansk Kirketidende*, 166(4):14-7.

Kærgård, Niels (2017), "Dansk landbrug i fortid, nutid og fremtid", *Samfundsøkonomen*, nr. 4: 4-9.

Kærgård, Niels (2023), "Læren af skiftet fra korn til animalsk produktion i 1880'erne", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 209(1): 9-16.

Kærgård, Niels (2025), "Niels Krause-Kjær nævner ikke "biodiversitet" i sin nye roman. Det er der en god grund til", *Jyllands-Postens kronik*, 21. september.

Lindhardt, P.G. (1978), *Vækkelse og kirkelige retninger*, Aarhus: Forlaget Aros.

Sørensen, Jens Smærup (2007), *Mærkedage*, København: Gyldendal.

Thomsen, Rikke Pape, Søren Husted og Andreas de Neergaard (2013), *Mad for milliarder*, Institut for Plante- og Miljøvidenskab, Københavns Universitet, Frederiksberg.

Grøn omstilling uden brud? Den animalske eksportmodel i dansk landbrug fra andelsbevægelse til nutidens grønne omstilling

Paul Sharp, professor, Økonomisk Institut, Syddansk Universitet, pauls@sam.sdu.dk
Esben Bøgh Sørensen, seniorforsker, Det Grønne Museum, ebs@dgmuseum.dk

Der er bred konsensus om behovet for en grøn omstilling af dansk landbrug. Men hvilken produktionsmodel er det, der skal omstilles fra, og hvilken type omstilling lægges der op til? Artiklen viser, at dansk landbrug siden slutningen af 1800-tallet har været præget af en animalsk, eksportorienteret produktionsmodel. Modellen er gentagne gange blevet tilpasset gennem politiske beslutninger, institutioner, strukturudvikling, regulering og teknologi, men dens grundtræk er bevaret. Vi argumenterer for, at de aktuelle aftaler om klima, miljø og arealanvendelse ikke peger mod et strukturelt brud med den eksportorienterede animalske produktion, men derimod mod en ny, regulerings- og teknologibåret videreførelse af modellen.

Den grønne omstilling af landbruget i det lange historiske lys

Hvilken historisk opbygget produktionsmodel er det, der i dag er til forhandling, og peger den aktuelle grønne omstilling mod et egentligt brud med denne model eller snarere mod en videreførelse i ny form? Spørgsmålene er vigtige, fordi forestillingen om landbrugets særlige tilpasningsevne ofte bruges som argument for, at den grønne omstilling kan gennemføres gennem marked, teknologi og gradvise incitamenter. I *Aftale om Implementering af et Grønt Danmark* hedder det eksempelvis, at "Dansk landbrug har altid været under konstant forandring" (Regeringen m.fl., 2024b: 2). Formuleringen gør historien til en politisk præmis: fordi landbruget tidligere har forandret sig, kan det forventes at gøre det igen.

Vi argumenterer for, at denne brug af historien overser en afgørende forskel mellem strukturelle brud og tilpasninger inden for en stabil model. Dansk landbrug blev i slutningen af det nittende århundrede omlagt til en eksportorienteret animalsk produktionsmodel. Siden er modellen blevet forhandlet, støttet, reguleret og teknologisk videreudviklet, men ikke grundlæggende afløst af en anden model. Den grønne trepart er derfor vigtig, men den er ikke den eneste aktuelle politiske ramme. Den indgår i en bredere forhandling om dyrevelfærd, arealanvendelse, pesticider, klima og vandmiljø. Når nutidens grønne omstilling diskuteres, må spørgsmålet derfor ikke blot være, om landbruget kan tilpasse sig, men hvad tilpasningen skal bevare, og hvad den eventuelt skal bryde med.

> *Hvis omstilling primært forstås som fortsat effektivisering, bliver historien et argument for kontinuitet. Hvis omstilling derimod forstås som et brud med den animalske eksportmodel, viser historien, at et sådant brud kræver mere end teknologisk innovation*

Det historiske perspektiv gør det muligt at holde to ellers sammenblandede spørgsmål adskilt. Det ene handler om landbrugets evne til løbende at ændre metoder, teknologier og institutionelle rammer. Det andet handler om, hvorvidt de ændringer faktisk har ændret produktionsmodellens grundtræk. I det følgende lægger vi vægt på det sidste. Artiklen er derfor ikke en samlet landbrugshistorie, men en analyse af den animalske eksportmodels tilblivelse, politiske forankring og senere tilpasninger. Formålet er ikke at afgøre, om landbruget bør have en bestemt fremtid, men at præcisere den model, som fremtiden forhandles på baggrund af. Hvis omstilling primært forstås som fortsat effektivisering, bliver historien et argument for kontinuitet. Hvis omstilling derimod forstås som et brud med den animalske eksportmodel, viser historien, at et sådant brud kræver mere end teknologisk innovation.

Produktionsomlægningen 1870-1900: Et strukturelt brud, der skabte den animalske eksportmodel

Omlægningen i slutningen af det nittende århundrede er det klareste historiske eksempel på en reel strukturel omstilling i dansk landbrug. I den klassiske fremstilling udløses skiftet af et globalt prischok, hvor billig kornimport fra blandt andet USA og Rusland underminerede den danske korneksport og skabte incitament til at omlægge produktionen mod animalske produkter som smør og flæsk (Henriksen og Kærgård, 2014; Kærgård, 2024). Det afgørende var ikke blot, at produktionen ændrede sig, men at ændringen var systemisk. Korn blev i stigende grad input i form af foder, værdiskabelsen blev flyttet til nye forarbejdnings- og eksportkæder, og bedrifterne blev knyttet tættere til både andelsorganiseret forarbejdning og internationale markeder. Kornsalgsperiodens erfaringer forsvandt ikke, men den nye model ændrede kornets funktion i landbrugets økonomi og gjorde husdyrholdet til omdrejningspunkt for arealanvendelse, investeringer og eksport.

Omlægningen etablerede et landbrug med hovedvægt på forædling af animalske produkter og eksport af smør og bacon til især det britiske marked. Den forudsatte en kraftig udvidelse af husdyrholdet, en mere intensiv foderproduktion og en tæt kobling til internationale værdikæder, hvor import af foder og handelsgødning understøttede den animalske produktion (Sørensen, 2025). Eksportandelen for danske landbrugsvarer steg fra 20-30 pct. i 1850 til omkring 70 pct. før Første Verdenskrig (Hansen, 1972: 310). Omlægningen flyttede dermed ikke blot tyngdepunktet fra kornsalgsperiodens relativt begrænsede korneksport til en betydelig eksport af forarbejdede animalske varer men også fra selvforsyning og lokale afsætningsformer til en bred integration af dansk landbrug i verdensmarkedet (Hansen og Sørensen, 2025). Det var samtidig en forandring i landbrugets daglige organisering. Landmændene skulle levere mælk og svin i faste kvaliteter og rytmer, og de lokale forarbejdningsled blev knudepunkter mellem bedrifterne og eksportmarkederne.

Den nye model ændrede også relationen mellem planteavl og husdyrhold. Planteproduktionen blev i højere grad organiseret omkring foder, mens husdyrgødning, importeret kraftfoder og handelsgødning indgik i et mere intensivt kredsløb. Det gjorde det muligt at øge produktionen pr. arealenhed, men bandt også landbrugets videre udvikling til et voksende husdyrhold og til de forarbejdningsled, der kunne omsætte mælk og svin til eksportvarer. Dermed blev modellen både biologisk, materielt og markedsmæssigt bundet sammen: Marker, stalde, foder, gødning, mejerier, slagterier og eksportaftaler kom til at fungere som dele af samme system.

Omlægningen var hverken automatisk eller konfliktfri. Centrifugen muliggjorde produktivitetsgevinster i mejerisektoren, men gevinsterne blev først realiseret, da teknologien blev koblet til andelsmodellen. Fælles ejerskab, leveringspligt, kvalitetskontrol og kontraktlige regler gjorde det muligt for mange mindre producenter at investere i standardiseret forarbejdning og optræde som stabile leverandører på eksportmarkederne (Henriksen, Lampe og Sharp, 2011; Henriksen, Hviid og Sharp, 2012; Lampe og Sharp, 2018). Den danske succes var heller ikke et rent liberalt markedseventyr. Handelspolitikken favoriserede mejeriproduktionen, og omstillingen var forbundet med fordelingskampe mellem jordejere, husmænd, lønarbejdere og nye andelsor-

ganiserede producenter (Henriksen, Lampe og Sharp, 2012; Boberg-Fazlic m.fl., 2022). I et komparativt perspektiv er pointen netop, at tilsvarende kooperative løsninger ikke opstod automatisk alle steder, selv hvor de økonomiske gevinster kunne synes oplagte. Den danske omlægning byggede på en bestemt kombination af markedsadgang, organisation, regler og politisk-økonomiske rammer.

Netop derfor er det misvisende at bruge perioden som simpelt bevis for en iboende tilpasningsevne. Omlægningen skabte en ny produktionsmodel baseret på animalsk forædling, høj eksportkvote, andelsorganisering og tæt kobling mellem bedrifter, forarbejdningsled og internationale markeder. Det var et strukturelt brud, ikke blot en teknologisk optimering.

Den animalske eksportmodel som politisk projekt

Efter 1900 blev den animalske eksportmodel yderligere konsolideret gennem organisationer, institutioner og politiske beslutninger. De lokale andelsmejerier, andelsslagterier, foderstofforeninger og gødningsimportforeninger blev gradvist forbundet i regionale og nationale sammenslutninger, der kunne koordinere kvalitet, markedsadgang og politisk interessevaretagelse. Et foreløbigt højdepunkt var etableringen af Landbrugsrådet i 1919, som samlede andelsorganisationer og landboforeninger og blev landbrugets centrale erhvervspolitiske organ (Pedersen, 1979). Den organisatoriske opbygning gjorde det muligt at tale med en stærkere stemme over for staten, men også at koordinere standarder, afsætning og kvalitetskrav på tværs af mange tusinde bedrifter. Modellen var derfor fra begyndelsen mere end en sum af individuelle producenter. Den bestod af bedrifter, forarbejdningsvirksomheder, eksportled, kreditinstitutioner, rådgivning og interesseorganisationer, som gensidigt gjorde hinanden nødvendige.

Modellen blev også båret af et omfattende videnssystem. Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole uddannede lærere og konsulenter, mens Det Landøkonomiske Forsøgslaboratorium fra 1883 udviklede praktiske fodringsforsøg og understøttede avlsarbejdet gennem afkomsprøver for svin og kvæg (Fritzbøger, 2015; Ærsøe, 1943). Den tætte forbindelse mellem forskning, rådgivning, landboskoler og forsøgsarbejde var ikke en løs ramme omkring produktionen. Den var en del af selve modellen, fordi den gjorde intensiv fodring, avl, kvalitetssikring og eksportstandarder til praktiske redskaber på gårdene. Denne viden var samtidig rettet mod bestemte mål: højere ydelse, mere ensartede produkter, bedre sundhedskontrol og stabil levering til forarbejdningsindustrien. De nye vidensinstitutioner kom således til at understøtte udviklingen af den eksportorienterede animalske produktionsmodel og dermed til at stabilisere og fastholde dansk landbrug på en bestemt udviklingsvej. Når uddannelse, forsøg og rådgivning først var bygget op omkring denne model, blev alternative produktionsveje relativt vanskeligere at formulere og realisere.

I mellemkrigsperioden blev modellen i stigende grad et politisk projekt. Landbrugets organisationer opbyggede et tæt samarbejde med staten, især gennem Landbrugsministeriet. Dette samspil kan forstås som agrar korporatisme, hvor organisationerne ikke blot varetog erhvervets interesser, men også indgik i politikudformning og administration (Just, 1992; Sørensen og Mordhorst, 2024). Under Første Verdenskrig foregik tilpasningen under omfattende statslig regulering af handel, priser og distribution, og mulighederne for omstilling var ulige fordelt mellem virksomheder og egne (Henriques m.fl., 2024). Anden Verdenskrig var ligeledes en regulerings- og forsyningsmæssig undtagelsesperiode; den behandles ikke særskilt her, fordi artiklens fokus er modellens langsigtede institutionelle kontinuitet.

Korporatismen blev særligt tydelig under 1930'ernes krise. Storbritannien og Tyskland indførte importrestriktioner, og dansk landbrug blev hårdt ramt, netop fordi produktionen var indrettet på eksport. Reaktionen blev et tættere samarbejde mellem staten og landbrugets organisationer. Fra 1932-1933 blev centrale eksportudvalg oprettet for at sikre afsætningen. Eksportudvalgene var formelt nedsat af ministeriet, men i praksis tæt administreret sammen med erhvervets egne organisationer. Da de britiske restriktioner begrænsede baconafsætningen, blev svinereguleringen med de såkaldte svinekort indført

som en rationering af produktionen på bedriftsniveau (Just, 1992).

Modellen var altså ikke et selvbærende markedssystem, men et politisk og institutionelt projekt, der krævede aktiv koordinering. Landbrugets organisationer formulerede samtidig erhvervets betydning som et nationaløkonomisk anliggende. I 1933 advarede Foreningen af jydske Landboforeninger om, at uden rentabel produktion i landbruget ville der ikke være "taalige økonomiske Eksistensmuligheder" for folket som helhed (De Samvirkende Landboforeninger, 1932-1933: 81). Argumentet bandt landbrugets eksportmodel sammen med samfundets samlede økonomi og gjorde støtte til modellen politisk legitim.

> *Den animalske eksportmodels politiske gennemslagskraft hvilede således ikke kun på dens økonomiske resultater, men også på udviklingen af bestemte vidensformer, dens kulturelle forankring og dens evne til at fremstå som samfundsbærende*

Denne politiske gennemslagskraft hvilede også på kultur. Landbokulturen med foreningsliv, højskoler, andelsinstitutioner og Venstres gårdmandsmiljø gav landbruget en fremskudt plads i den nationale selvfortælling. Den såkaldte gårdmandslinje fremstillede bonden og andelsbevægelsen som bærere af dansk demokrati, national selvstændighed og økonomisk modernisering (Kjærgaard, 1980). Den animalske eksportmodels politiske gennemslagskraft hvilede således ikke kun på dens økonomiske resultater, men også på udviklingen af bestemte vidensformer, dens kulturelle forankring og dens evne til at fremstå som samfundsbærende. Ved midten af det 20. århundrede var der således etableret en omfattende infrastruktur omkring modellen: et tæt netværk af forarbejdningsindustri, rådgivningsinstitutioner, organisationer samt forsknings- og uddannelsesmiljøer. Denne struktur understøttede effektivt udviklingen af en bestemt produktionsmodel og dens eksportorienterede værdikæder. Samtidig betød den også, at dansk landbrug i stigende grad blev låst fast i denne udviklingsretning. Netop fordi modellen var indlejret i et så omfattende institutionelt og organisatorisk system, blev alternative produktionsveje relativt mere omkostningsfulde og institutionelt vanskeligere at realisere. Dermed blev det forestillings- og handlingsrum, som landbruget stod overfor i de efterfølgende årtier, gradvist indsnævret.

Strukturudvikling som tilpasning af den animalske eksportmodel

I 1950'erne og 1960'erne kom modellen og dermed dansk landbrug under et voldsomt økonomisk pres. Den voksende landbrugsproduktion i andre lande medførte en stigende priskonkurrence på eksportmarkederne, og med et erhverv, der i over et halvt århundrede havde afsat langt hovedparten af sine produkter på eksportmarkeder, måtte dette udgøre et grundlæggende problem (Betænkning nr. 556, 1970: 80-1). Samtidig indførte andre lande importrestriktioner og subsidier for at understøtte ekspansionen af deres egne landbrugserhverv (Gammelgård, Hoffmeyer og Iversen, 1964: 11-2). Hertil kom yderligere, at de europæiske markeder for landbrugsprodukter fraktionerede efter oprettelsen af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab i 1957. Danmark blev som bekendt ikke umiddelbart medlem, og dansk landbrugs to hovedmarkeder, nemlig Storbritannien og Tyskland, befandt sig i hver sin blok efter oprettelsen af Den Europæiske Frihandelssammenslutning i 1960.

Samtidig med de betydelige afsætningsvanskeligheder steg også omkostningerne til både løn og maskiner i landbrugsproduktionen. Det var især lønningerne til medhjælpen, der steg i perioden, hjulpet på vej af både bedre lønninger i den voksende industri samt af arbejdstagernes villighed til at gennemføre faglige konflikter, som eksempelvis ved storstrejken i 1956. De stigende lønomkostninger og manglende medhjælp førte også til en substituering af arbejdskraften med nye maskiner som traktorer, malkemaskiner, grønthøstere og mejetærskere. Kombinationen af afsætningsvanskeligheder på eksportmarkederne og stigende omkostninger til løn og maskiner førte således til et økonomisk pres på landbruget, der bl.a. viste sig i en stærkt faldende for-

rentningsprocent fra midten af 1950'erne og igennem det meste af 1960'erne (Buksti, 1980: 97-9).

Mekanisering og rationalisering blev tidens slagord som en løsning på landbrugets økonomiske problemer. Udviklingen blev i første omgang hjulpet på vej af bl.a. marshallhjælpen, men også af landbrugets egne initiativer som Landbrugets Produktivitetsfond og Landbrugets Rationaliseringsfond, der gennem en lang række initiativer skulle fremme mekaniseringen såvel som rationalisering af arbejdet på bedrifterne (Christensen, 1989). Til den allerede eksisterende infrastruktur omkring den animalske eksportmodel føjede sig altså nye institutioner samt praktisk-tekniske elementer. Samtidig åbnede man gennem liberaliseringer af landbrugsloven fra den første mere omfattende ændring i 1967 og fremefter op for en udvikling hen imod færre men større bedrifter, der således skulle høste stordriftsfordelene af en stigende mekanisering og rationalisering.

Denne udvikling forløb samtidig med opbygningen af landbrugsstøtteordninger, der skulle sikre afsætning og priser. Ifølge betænkning nr. 561 steg støtteordningerne fra 0,5 pct. af landbrugets nettofaktorindkomst i 1958 til 33,5 pct. i 1968-69 (Betænkning nr. 561, 1970: 136). Den animalske eksportmodel blev dermed ikke blot rationaliseret gennem maskiner, nye arbejdsgange og større enheder, men også stabiliseret gennem nye økonomiske og politiske rammer. Det blev samtidig en eksplicit målsætning at øge den animalske produktion. Det kom især til udtryk i betænkningen *En fremtidig landbrugspolitik* fra 1977, hvor udvalget havde haft til opgave at undersøge "forudsætningerne for og konsekvenserne af en ekspansion af den animalske produktion" (Betænkning nr. 795, 1977: 135). En ekspansion af den animalske produktion blev således i løbet af 1960'erne og 1970'erne officiel politik sammen med en række støtteordninger, der skulle understøtte denne udvidelse.

Der var dog langtfra konsensus om alle aspekter af denne ekspansionspolitik. Det Økonomiske Råd stillede allerede i 1964 spørgsmålstegn ved den udbredte opfattelse af landbruget som et samfundsøkonomisk bærende erhverv i den forstand, at erhvervets valutaindtjening gennem eksport "skulle være en forudsætning for de øvrige erhvervs produktion" (Gammelgård, Hoffmeyer og Iversen, 1964: 29). Dette var ifølge rådet ikke korrekt. Ved et fald i landbrugseksporten kunne byerhvervene tilpasse sig, og det ville sandsynligvis føre til en øget nettovalutaindtjening. På samme måde argumenterede nationaløkonomen Gunnar Thorlund Jepsen for, at landbrugets rolle var at overflødiggøre sig selv ved at frigive arbejdskraft og kapital til mere lønnende erhverv (Jepsen, 1963). Der var således allerede fra 1960'erne vidt forskellige syn på, hvor stor en rolle landbruget som animalsk producerende eksporterhverv skulle spille i samfundsøkonomien. På dette tidspunkt var de skeptiske stemmer over for en ekspansion præget af rene økonomiske argumenter.

> *Den stigende mængde fast kapital bandt landbruget til et produktionsapparat og en materiel infrastruktur, der indsnævrede handlingsrummet for fremtidige beslutninger. Når en landmand først havde investeret i specialiserede stalde, var alternativet sjældent en ny produktionsmodel, men yderligere effektivisering af den eksisterende*

Den officielle politik blev realiseret og medførte efterhånden både en intensivering og sidenhen en ekspansion af den animalske produktion. I 1970'erne tog specialiseringen fart: Andelen af bedrifter med både kvæg og svin faldt fra 68,4 pct. i 1970 til 33,3 pct. i 1980 (Danmarks Statistik, Landbrugsstatistik, 1970 og 1980). Nye specialiserede stalde og tekniske installationer bandt store mængder fast kapital til netop kvæg- og svineproduktion. Den stigende mængde fast kapital bandt landbruget til et produktionsapparat og en materiel infrastruktur, der indsnævrede handlingsrummet for fremtidige beslutninger. Når en landmand først havde investeret i specialiserede stalde, var alternativet sjældent en ny produktionsmodel, men yderligere effektivisering af den eksisterende. Dermed blev strukturudviklingen også en mekanisme, der øgede dansk landbrugs stiafhængighed inden for den animalske eksportmo-

del, hvor hver ny investering gjorde det mere rationelt at fortsætte i samme spor.

Det var ikke givet, at udviklingen fra 1950'erne og årtierne frem skulle tage netop den form, den gjorde. Udviklingen var derfor på ingen måde naturlig, nødvendig eller uafvendelig, men et udfald af politiske konflikter, diskussioner og beslutninger. Gennem både en gradvis liberalisering af landbrugsloven og en omfattende offentlig støtte sigtede man helt bevidst mod at tilpasse og til dels ekspandere den animalske eksportmodel for netop at bevare den. De dominerende løsninger på landbrugets økonomiske udfordringer kom til at favorisere kapitalintensive og specialiserede bedrifter, fordi de blev forstået som mest konkurrencedygtige på eksportmarkederne.

Miljøregulering og teknologisk tilpasning af den animalske eksportmodel

Fra 1980'erne blev modellens miljøbelastning et centralt politisk problem. Iltsvind og fiskedød skabte offentlig opmærksomhed, og da Miljøstyrelsen i 1984 pegede på landbrugets næringsstoftab som en væsentlig forklaring, blev gødningspraksis og husdyrproduktion gjort til genstand for regulering (Miljøstyrelsen, 1984; Nielsen, 2018). Den første vandmiljøplan fra 1987 indledte en længere reguleringshistorie med fokus på næringsstoftab, pesticider og miljøfølsomme områder. Det skete samtidig med, at mange landmænd var presset af gæld og høje renter efter 1970'ernes investeringer i specialiserede anlæg (Christiansen, 1982). Landbruget og den animalske eksportmodel kom dermed under et dobbelt pres i 1980'erne. Ligesom i 1960'erne kunne modellen ikke længere sikre et økonomisk levegrundlag for et stort antal landbrugere, der måtte dreje nøglen om. Til forskel fra 1960'erne begyndte de kritiske stemmer over for modellen nu også at inkorporere modellens påvirkning af miljøet som en væsentlig faktor.

Miljøreguleringen førte bl.a. til markante reduktioner i næringsstoftabet fra landbruget fra slutningen af 1980'erne og helt frem til slutningen af 2000'erne, men den ændrede ikke modellens grundstruktur. Den blev tværtimod udformet, så den i vidt omfang kunne rummes inden for en fortsat intensiv og eksportorienteret produktion. Ingemann har beskrevet dette som forestillingen om "det regulerede landbrug", hvor tekniske forbedringer og end-of-pipe-løsninger skulle effektivisere ressourceudnyttelsen og optimere udledningerne (Ingemann, 2002: 357). Reguleringen begrænsede altså belastningen, men fungerede samtidig som et redskab til at opretholde modellens legitimitet. Forholdet gik også den anden vej: Reguleringen blev ofte designet med hensyn til modellens økonomiske og organisatoriske bindinger, blandt andet gennem frivillighed, kompensation, teknologikrav og differentierede virkemidler. Dermed blev miljøpolitikken ikke kun et ydre pres på modellen. Den blev også en måde at tilpasse reguleringen til modellens fortsatte drift og til de investeringer, som allerede var foretaget.

Denne tilpasning forstærkede strukturudviklingen, der havde været i gang siden 1960'erne. De største bedrifter havde typisk bedre adgang til kapital, rådgivning og teknologi og kunne derfor lettere indpasse nye krav i produktionen. I begyndelsen af 2020'erne sad de 20 pct. største landbrug på omkring 70 pct. af landbrugsarealet og 80 pct. af omsætningen (Hansen, 2024: 56). Den animalske produktion fortsatte samtidig i stor skala: Svineproduktionen blev omtrent fordoblet fra 1990 til 2020, og mælkeproduktionen steg igen efter udfasningen af mælkekvoterne (Danmarks Statistik, ANI5 og ANI7). Reguleringen ændrede praksisser og reducerede nogle belastninger, især i de første årtier, men udviklingen efterlod fortsat store problemer med kvælstof, biodiversitet, klima og dyrevelfærd.

> *Treparten kombinerer dermed udtagning af landbrugsjord med intensivering på robuste arealer og en mere højteknologisk produktion. Det fremgår direkte af aftalen, at der i takt med arealomlægningerne skal "skrues op for udbyttet" på de tilbageværende robuste landbrugsarealer*

De aktuelle grønne aftaler ligger i forlængelse af dette spor. Aftalen om et grønt Danmark og implementeringsaftalen fra 2024 indfører CO_2-afgift, arealomlægning og en ny kvælstofmodel, men forudsætter

samtidig, at konkurrenceevne og produktionskæder omkring landbruget opretholdes. Virkemidlerne omfatter blandt andet biokul, metanreducerende foder, nitrifikationshæmmere, biogasanlæg, linespilsanlæg og gyllekøling (Henricksen m.fl., 2023; Regeringen m.fl., 2024a; Regeringen m.fl., 2024b). Treparten kombinerer dermed udtagning af landbrugsjord med intensivering på robuste arealer og en mere højteknologisk produktion. Det fremgår direkte af aftalen, at der i takt med arealomlægningerne skal "skrues op for udbyttet" på de tilbageværende robuste landbrugsarealer (Regeringen m.fl., 2024a).

Som Andersen og Katborg viser i dette temanummer, bygger treparten på en tekno-optimistisk styringslogik, hvor miljø- og klimabelastningen skal reduceres uden at udfordre produktionsmodellens omfang. Det er samme grundfigur, som har præget reguleringen siden 1980'erne: Belastningen skal nedbringes gennem mere præcis styring, ny teknologi og ændret arealanvendelse, mens den animalske eksportproduktion i hovedtræk videreføres. I vores perspektiv er der derfor ikke tale om et egentligt brud, men om en ny regulerings- og teknologibåret tilpasning af den animalske eksportmodel.

Den animalske eksportmodel til genforhandling

Dansk landbrug har forandret sig markant siden slutningen af 1800-tallet. Pointen er ikke kontinuitet uden forandring, men kontinuitet gennem forandring. Omlægningen i 1870-1900 skabte en ny animalsk eksportmodel. De efterfølgende 140 års udvikling har især bestået i at optimere, stabilisere og forsvare denne model gennem andelsinstitutioner, agrar korporatisme, strukturudvikling, støtteordninger, regulering og teknologi. Det betyder, at fortællingen om landbrugets iboende tilpasningsevne må tages med et stort forbehold. Historien viser ikke, at landbruget igen og igen har skiftet grundmodel. Den viser snarere, at landbruget har været usædvanligt dygtigt til at tilpasse den samme animalske eksportmodel til nye kriser og krav. Det er en politisk stærk fortælling, men den kan blive analytisk vildledende, hvis den bruges som bevis for, at en mere radikal grøn omstilling kan overlades til erhvervets egen innovationsevne. Problemet er ikke, at landbruget ikke kan forandre sig. Problemet er, at de historiske forandringer oftest har gjort samme model mere effektiv og mere robust.

Den aktuelle grønne omstilling er derfor en genforhandling af en historisk opbygget model. Hvis målet er at videreføre modellen med lavere klima- og miljøbelastning, peger historien på, at regulering, teknologi, kapital og institutionel koordinering kan spille en stor rolle. Hvis målet derimod er et strukturelt brud med den eksportorienterede animalske produktion, peger historien på noget andet: Dybe omstillinger er ikke automatiske og kan ikke forstås som et simpelt resultat af markedet. De kræver politiske prioriteringer, nye institutioner og beslutninger om, hvem der skal bære omkostningerne ved forandringen. Det er ikke et argument for, at teknologiske løsninger er uvæsentlige. Tværtimod viser historien, at teknologi har spillet en afgørende rolle, når den er blevet koblet til institutioner, investeringer og politisk koordinering. Men historien viser også, at teknologi sjældent i sig selv ændrer en produktionsmodel. Den kan lige så ofte gøre en eksisterende model mere effektiv og mere robust.

Historien giver derfor ikke én bestemt løsning på landbrugets grønne omstilling. Men den gør det nødvendigt at skelne skarpt mellem tilpasning af en eksisterende model og strukturel omlægning til en ny. Det er netop dette skel, der bør stå centralt i den aktuelle debat. Hvis man kalder enhver justering for omstilling, bliver det uklart, hvornår der faktisk er tale om en ny retning. Hvis man derimod fastholder forskellen mellem optimering og brud, bliver det muligt at diskutere, om de grønne aftaler primært forbedrer modellens funktionsmåde, eller om de åbner for andre produktionsformer og arealanvendelser. Uden dette skel risikerer fortællingen om landbrugets tilpasningsevne at legitimere endnu en videreførelse af den animalske eksportmodel i grøn indpakning.

Referencer

Andersen, Dikte, R. og Katborg, S. (2027), "Den Grønne Trepartsaftale som et tekno-optimistisk fremtidsregime for dansk landbrug", dette temanummer.

Betænkning afgivet af landbokommissionen af 1960 om revision af lovgivning om landbrugsejendomme m.m., betænkning nr. 556, 1970.

Betænkning afgivet af udvalget vedrørende landbrugsordningerne, betænkning nr. 561, 1970.

Betænkning fra udvalget for den fremtidige landbrugspolitik, betænkning nr. 795, 1977.

Boberg-Fazlić, N., M. Lampe, P.M. Lasheras og Sharp, P. (2022), "Winners and losers from agrarian reform: Evidence from Danish land inequality 1682-1895", *Journal of Development Economics*, 155, 102813.

Buksti, J.A. (1980), "De erhvervspolitiske konsekvenser for dansk landbrug af afvandringen fra erhvervet efter 2. verdenskrig," *Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By*, nr. 3, 93-112.

Christensen, J. (1989), "Nye produktionsmetoder i dansk landbrug i 1950'erne og 1960'erne", *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*, 5(1), 119-53.

Christiansen, P.O. (1982), *En livsform på tvangsauktion? En bog om landbrug og mennesker i dagens Danmark*, København: Gyldendal.

De Samvirkende Danske Landboforeningers virksomhed i Aaret 1932-1933.

Danmarks Statistik, *Landbrugsstatistik*, flere årgange.

Danmarks Statistik, ANI 5, 6, 7 og 8, Statistikbanken.

Fritzbøger, B. (2015), *Mellem land og by: Landbohøjskolens historie*, København: Københavns Universitet.

Gammelgård, S., Hoffmeyer, E. og Iversen, C (1964), *Strukturproblemer i dansk landbrug*, Statens Trykningskontor.

Hansen, H.O. (2024), *Dansk landbrug i EU 1973-2022*, København: Samfundslitteratur.

Hansen, S.A. (1972), "100 års økonomisk vækst", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 110, 304-31.

Hansen, M.C. og Sørensen, E.B. (2025), "Organizational Accumulation: Revisiting Capitalist Transitions and the Danish Farmer Cooperatives From the 19th to the 21st Centuries", *Journal of Agrarian Change*, 25(3): e70015.

Henricksen, L., K. Kaiser, M.N. Christensen, B. Hyldgaard, I.A. Wiborg, L.V. Toft, S.K. Hvid, M. Holm, P. Tybirk og N.I. Nielsen (2023), *Klimavirkemidler til dansk landbrug*, SEGES Innovation.

Henriksen, I. og Kærgård, N. (2014), "Dansk landbrugs største og mest succesrige omstilling", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 200(2): 169-78.

Henriksen, I., Lampe, M. og Sharp, P. (2011), "The role of technology and institutions for growth: Danish creameries in the late nineteenth century", *European Review of Economic History*, 15(3): 475-93.

Henriksen, I., Hviid, M. og Sharp, P. (2012), "Law and peace: contracts and the success of the Danish dairy cooperatives", *Journal of Economic History*, 72(1): 197-224.

Henriksen, I., Lampe, M. og Sharp, P. (2012), "The strange birth of liberal Denmark: Danish trade protection and the growth of the dairy industry since the mid-nineteenth century", *Economic History Review*, 65(2): 770-88.

Henriques, S.T., Sharp, P., Tsoukli, X. og Vedel, C. (2024), "Adaptability, diversification, and energy shocks: A firm level productivity analysis", *Energy Economics*, 139, 107887.

Ingemann, J.H. (2002), "Strukturudvikling og miljø i dansk landbrug" i Finn Arler, red., *Humanøkologi: Miljø, teknologi og samfund*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Jepsen, G.T (1963), "Landbrugsinterventionen i Danmark", *Økonomi & Politik*, 37, 181-97.

Just, F. (1992), *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Kjærgaard, T. (1980), "Gårdmandslinien i dansk historieskrivning", *Fortid og Nutid*, 28(2): 178–91.

Kærgård, N. (2024), "Læren af skiftet fra korn til animalsk produktion i 1880'erne", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 209(1): 9-16.

Lampe, M. og Sharp, P. (2018), *A Land of Milk and Butter: How Elites Created the Modern Danish Dairy Industry*, Chicago: University of Chicago Press.

Miljøstyrelsen (1984), *Iltsvind og fiskedød i 1981: Omfang og årsager*, København: Miljøstyrelsen.

Nielsen, G.Æ. (2018), "Historier relateret til marin eutrofiering fra 1960'erne til i dag", *Vand & Jord*, 25, 54-60.

Pedersen, E.H. (1979), *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-1933*, København: Landbohistorisk Selskab.

Regeringen, Landbrug & Fødevarer, Danmarks Naturfredningsforening, Fødevareforbundet NNF, Dansk Metal, Dansk Industri og Kommunernes Landsforening (2024a), "Aftale om et Grønt Danmark", 24. juni.

Regeringen, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti og Radikale Venstre (2024b), "Aftale om Implementering af et Grønt Danmark", 18. november.

Sørensen, E.B. og Mordhorst, M. (2024), "Being strong together: Cooperative Farmer Organizing in Scandinavia" i Lund, A.B Byrkjeflot, H. og Christensen, S. red.,

Associative Governance in Scandinavia: Organizing Societies by "Combining Together", London: Routledge, 120-49.

Sørensen, E.B. (2025), *Andelsbevægelsens natur*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Ærsøe, H. (1943), *Husdyrbrugsforsøgsvirksomheden i Danmark*, København: Statens Husdyrbrugsudvalg.

Landbrugets ambivalente fremtid

Morten Knudsen, lektor, Institut for Organisation, Copenhagen Business School, mk.ioa@cbs.dk

Baseret på 29 interviews giver artiklen et billede af konventionelle landmænds forventninger til fremtiden. Landmændenes fremtidsforventninger har et tragisk element over sig: Den udvikling, de ser som uundgåelig, og som de selv bidrager til for at forblive i erhvervet, ser de også som en udvikling, der tømmer tilværelsen for de forhold, som knytter landmanden til livet som landmand. Med en række citater viser artiklen tre reaktioner på fremtidsforventningerne: afvikling, tøven og ekspansion. Artiklen analyserer også de ambivalenser, som kommer med de forskellige reaktioner.

Hvordan forestiller dagens konventionelle landmænd sig fremtiden? Baseret på interviews med 29 landmænd argumenterer jeg for, at landmændene på den ene side kun ser én udvikling for sig, nemlig en fortsat koncentration af jord og produktion med stadigt færre ejere. På den anden side er der blandt landmændene en udbredt ambivalens i vurderingen af denne udvikling. En landmand i starten af 30'erne, som havde opkøbt syv gårde på ti år, udtrykte det ved at sige, at han selv havde valgt at være med i løbet "Men om det er et sundt løb, det ... ja, det ved jeg sgu ikke rigtigt".

I den offentlige debat behandles landbruget ofte som en homogen branche. Men den tilgang overser store interne forskelle i landbruget, hvor nogle regner med at lukke deres virksomhed indenfor en overskuelig årrække, mens andre udvider. Debatten om landbruget har det også med at trække fronterne hårdt op med kritikere af det konventionelle animalske landbrug på den ene side og med landbrugets interesseorganisationer på den anden (Kishik og Knudsen, 2026; Rønn og Nielsen, 2026). Men spørger man de menige landmænd selv, så er de mindre entydige i deres vurdering af det konventionelle landbrugs udvikling. Overfor de store – og ofte polariserede – fortællinger om landbruget fokuserer denne artikel på, hvordan udviklingen og dermed fremtiden opleves af de enkelte landmænd.

» *I den offentlige debat behandles landbruget ofte som en homogen branche. Men den tilgang overser store interne forskelle i landbruget, hvor nogle regner med at lukke deres virksomhed indenfor en overskuelig årrække, mens andre udvider*

Flere af landmændene oplevede at være miskendt af 'dem på Østerbro' og at blive urimeligt behandlet i debatten (en oplevelse som utvivlsomt er blevet forstærket af 'svinevalget' i marts 2026). Der var også hos de interviewede landmænd en udbredt benægtelse af landbrugets centrale rolle i kvælstofudledning, tab af biodiversitet og forurening af grundvandet. Men der er i interviewene også en udbredt forestilling om, at landbruget med uundgåelighed bevæger sig i en retning, som er forbundet med tab for landmændene selv. Det er tab af tilknytninger til det familiedrevne landbrug, til det varierede arbejde som landmand, til det omgivende samfund mm. Disse tabsoplevelser peger muligvis på et internt friktionspunkt, hvor landmændene begynder at reflektere over og sætte spørgsmålstegn ved egen praksis, udvikling og fremtid.

Ingen af de 29 landmænd gav udtryk for planer om en alternativ produktion. Samtidig var de dog stort set alle sammen ambivalente overfor den udvikling, landbruget har. Det er mit håb, at man netop ved at adressere de oplevede ambivalenser kan bi-

drage til en mere nuanceret og lidt mindre polariseret diskussion om mulige fremtider for landbruget. Hvis det konventionelle landbrug skal transformeres og ikke blot lukkes, er det relevant at relatere transformationer til ambivalenserne knyttet til den eksisterende udvikling. Ambivalenserne kan ses som revner i en ellers fastcementeret forestilling om fremtiden, som åbninger for udviklingen af en anden type landbrug og en anden type naturforvaltning i Danmark.

Artiklen er baseret på 24 interviews med 29 landmænd i løbet af 2024-2025, 15 af dem i Jylland, to på Fyn og 12 på Sjælland. Landmændene var mellem 30 og 62 år gamle. Et interview var online, resten var fysiske interviews. Alle de interviewede (på nær en) var fuldtidslandmænd. Fire af interviewene var dobbeltinterviews, tre af dem med et ægtepar og et med far og søn. Navnene på respondenterne er anonymiserede. Respondenterne blev fundet ved hjælp af det centrale husdyrregister (CHR) efter en tilstræbt variation i virksomhedens geografiske placering og størrelse (målt på antal dyr) og med en blanding af svineproducenter og mælkeproducenter. Fordelen ved at finde respondenterne via CHR var, at det gav kontakt til landmænd, som kunne tale på egne vegne snarere end på vegne af officielle og etablerede positioner.

Nedenfor viser jeg først, hvordan respondenterne forestillede sig fremtiden for dansk landbrug. Dernæst udfolder jeg ambivalenserne i tre forskellige reaktioner på forventningerne – afvikling, tøven og ekspansion.

Fremtiden tilhører de store

Alle de interviewede landmænd forventede, at strukturudviklingen uundgåeligt vil fortsætte med stadigt færre og stadigt større virksomheder. På spørgsmålet om, hvorvidt man kan være landmænd uden at vokse, svarede Viktor fra Vestjylland:

”Det kan du ikke. Du ved jo, at hvis du ikke gør noget, så lukker du. Det har man kunnet se hele vejen rundt. Det kan godt være, at jeg kan lade være med at gøre noget til 2034, og så ved jeg, at så kommer der nye krav til stalden og så er det slut. Så skal jeg af med køerne. Så kan jeg måske leve af jorden. Men kan man så også det? Fordi så er jorden heller ikke bedre herude.”

Hvis Viktor skal blive i erhvervet, er han nødt til at bygge nye stalde, inden de gamle er forældede i 2034. Og hvis han skal have råd til det, er han nødt til at udvide bedriften fra 350 til 500 køer. Hele vejen rundt blandt de interviewede var det en central overvejelse: Skal man arbejde på en fortsat udvidelse eller have udsigt til at måtte stoppe inden for en overskuelig fremtid. Jens havde købt sin gård som konkursbo 12 år tidligere og havde allerede 600 malkekøer og 10-12 ansatte. Han så også en fremtid for sig, hvor ældre bønders gårde ville blive opslugt af nogle større enheder med eksterne investorer og driftsledere:

”De der bønder, der har siddet på jorden i 30 år, de har jo bare ikke nogen, der gider at overtage det. Og ikke ret mange der kan heller. Så ja, det bliver de dygtige driftsledere, der kommer til at sidde på toppen, og så nogle investorer nedenunder. Der er også mange landmandssønner, men de har jo heller ikke evnerne til det, nogle af dem. Og så kan det heller ikke nytte noget at sætte dem op på toppen af de der butikker.”

På spørgsmålet om, hvordan den grønne omstilling kommer til at spille ind i udviklingen, svarede Jens

”Ja, der bliver i hvert fald mulighed for at blive større. Fordi der er folk, der ikke gider at deltage i det her. Som jeg ser det, så går det jo lidt ud på at fjerne de produktioner, der ligger på den dårlige jord. Og der ligger vi altså på den gode jord. Så derfor er jeg egentlig lidt på den grønne gren, føler jeg. Ovre på lavbundsjorden i Jylland, de vil have de der mælkeproduktioner væk. Ja, jeg ser da muligheder i det, der burde være nogle muligheder i min butik.”

For Jens giver den grønne omstilling muligheder, både fordi den fjerner nogle konkurrenter og fordi der bliver mere jord til salg, når mindre landbrug lukker. På spørgsmålet om, hvorvidt han har en god størrelse, svarer Mathias nej og fortsætter

”Den her produktion kan jo nok køre nogle år ud i fremtiden nu. Men vi kan bare se med det bureaukrati og de regler. De ansatte stiller krav til arbejdspladsen. De vil jo heller

ikke arbejde hver weekend, som man selv gjorde, da man var ung. Så vi skal jo have en vis størrelse for at kunne tilbyde arbejde måske hver fjerde weekend. Og enhederne bliver større rundt omkring. For at jeg kan sælge mine smågrise til nogen, så skal jeg også kunne levere en vis størrelse portioner ad gangen osv. Så jeg er nødt til at følge med."

Det handler både om finansiering af ny og lovpligtig staldteknologi, om bureaukrati, arbejdskraft og om, at de enkelte bedrifter skal matche de bedrifter, de handler med. For landmændene er der ingen forventning om, at udviklingen kunne blive anderledes. Deres forventninger ligger da også i direkte forlængelse af strukturudviklingen (Sharp og Sørensen, 2026), hvor der pt lukker omkring en gård (fuldtidsbedrift) om dagen, så antallet af fuldtidsbedrifter i Danmark i 2026 nærmer sig 5.000 – næsten en halvering i løbet af ti år.

Mens forventningerne til den fremtidige udvikling var meget ens, var de enkelte landmænds strategier for fremtiden forskellige. Nedenfor beskriver jeg tre fremtrædende måder at forholde sig til den forventede udvikling på. Jeg skelner mellem tre strategier – afvikling, tøven og ekspansion. Det er en heuristisk skelnen, idet der er glidende overgange mellem de tre strategier.

Strategier i forlængelse af forventningerne

Afviklerne

Afviklerne forventer at sælge gården, når de ikke selv skal være der mere. Anna og Martin er et ægtepar på +60 med 125 malkekøer. På spørgsmålet om deres børn skal overtage, reagerer Anna med en latter og svaret "nej, gudskelov". Martin følger op og siger

"Ja, jeg har prøvet på at skubbe dem væk, for der er alt for meget arbejde ved det. Og de har også selv sagt, far, det gider vi ikke, så meget som du arbejder og så lidt penge der er i det."

Hos afviklerne går det igen, at de ser frem til at slippe for de lange arbejdsdage og de manglende ferier. For nogle, som har været tæt på konkurs, handler det også om ikke længere at skulle bekymre sig om en svingende økonomi

Anna og Martin har nok haft drømmen om, at børnene skulle overtage. Men i dag er de glade for, at de ikke gør det. Deres gård er for lille til at have ansatte, så Martin fortæller, at han selv er i stalden fra kvart i fem hver morgen til syv-halv otte om aftenen alle ugens syv dage. Hos afviklerne går det igen, at de ser frem til at slippe for de lange arbejdsdage og de manglende ferier. For nogle, som har været tæt på konkurs, handler det også om ikke længere at skulle bekymre sig om en svingende økonomi. Adspurgt om, hvad der har været Martins drivkraft for at holde ud, svarer Anna på Martins vegne: "Ja, men det er jo fordi, at du kan lide det". Martin fortsætter:

"Ja, ja, det kan jeg jo. Jeg er jo indbygget så meget i det der landbrug fra barnsben af. Altså, far har lært mig, at du går ikke ind, før du er færdig. Ja, som jeg siger, jeg kan godt lide at gå derude jo, det er … det er det, der driver sådan ... det har jeg altid godt kunne lide."

For Martin er det en befrielse en dag at kunne slippe for det hårde slid, kontrollerne og den stadige kritik. Men det er også et tab af det, han er 'indbygget i'. Martin beskriver indforstået, hvordan han kan kende alle sine køer på yveret, hele tiden har føling med alle dyrene og ikke går ind fra stalden, før alt er ordnet. Afviklingen er også et tab af drømmen om at kunne give gården videre til børnene. Det er dermed også tabet af det meningsfulde i at arbejde for at kunne give noget videre til børnene. Og så er det tabet af udsigten til selv at have en rolle at spille – også når man bliver ældre. Michael udtrykker det på denne måde:

"Vi har ingen børn, så jeg har ikke noget med, at jeg skal gøre det hele klar til at aflevere det godt til vores børn. Jeg har rigtigt mange kolleger, som har udviklet deres landbrug rigtig flot, men de står her, og lige pludselig så skal det hele bare sælges, for de har ikke nogen familie. Jeg er jo af den generation, ikke også, hvor vi overtog bare, og man kunne bare investere, og så kunne den gamle generation stadigvæk få en kæmpestor livskvalitet. Min gamle far på 86, han render her stadigvæk, ikke, og det må være en kæmpe fornøjelse for ham at få lov til at gå der, så det er sådan lidt …".

Flere af de interviewede landmænds aldrende far (ofte op i 80'erne) hjalp stadig til på gården. For landmændene var det en god alderdom – stadig at kunne bidrage og være med. Men det var også en alderdom, de ikke selv forventede at få. Faren repræsenterede en fremtid, de gerne vil have, men frygter, de ikke får. For landmændene inkarnerede faderen en tabt fremtid. Michael oplevede at have gjort det godt, men også at der er en tomhed i bare at skulle sælge, fordi der ikke er nogen at give det videre til.

Afviklerne håber, at deres gård kan køre videre også uden dem. Michael fortsætter således:

"Jeg har det mere skidt med at se, hvis en af mine kolleger vælger at købe vores ejendom, når en gang vi skal sælge, og så bare det bliver ejendom nummer 40 i rækken."

Der ligger en sorg over at se ejendommen miste sin selvstændighed og bare blive en i rækken af mange ejet af den samme. Michael kæder det sammen med identitet og selvforståelse:

"Ja, jeg føler jo, at min identitet er jo mit landbrug, det er jo den identitet jeg har. Og hvis ikke det var sådan, at jeg havde mit landbrug – nu har jeg ingen problemer, jeg har masser af gode venner – men det er bare det, at ens egen selvforståelse …".
Interviewer: "Ja, og er det i forhold til, hvis man skulle sælge det (…) at der er det svært at forene det med sin egen selvforståelse?"
Michael: "Ja, det synes jeg jo. I vores kommune, i den gamle XX kommune, alle vidste jo, hvor vores ejendom, Lindely, ligger, sådan var det jo. Og det var jo fordi, at man åbenbart har gjort sig positivt bemærket. Og nu er det så Michael, der er der, ikke, og han gør det egentlig også okay osv. Man kan sige, det er jo så min identitet, tænker jeg måske".

Michael er knyttet til gården, som han også kalder ved navn, Lindely. Han taler selv om selvforståelse og identitet og det gør han i samme åndedrag, som han nævner 'alle i den gamle kommune', som kendte ham. Hvad er han uden gården, er det nagende spørgsmål.

Anders er svinebonde i Nordjylland og oprindeligt uddannet håndværker. Hverken han eller konen har rødder i landbruget, men valgte at købe en gård kort efter finanskrisen. For Anders er det livet som selvstændig, som tæller – og så det at tjene penge.

"Jeg kan godt lide det liv, at hvis jeg skal noget en dag, så gør jeg det, og ellers så får jeg det passet ind, og så gør jeg .. får jeg det til at lykkes. Selvom jeg arbejder 10-12 timer hver dag, så føler jeg alligevel, at jeg har en frihed ved, at det er mit eget, eller jeg kan gøre, som jeg vil. Indenfor en vis ramme selvfølgelig."
Interviewer: "Og kunne det have været noget andet, der også gav den frihed?"
Anders: "Det kunne være hvilket som helst, altså, der ... Jeg er glade for grise, men det er ikke sådan, at jeg elsker at være derude hele tiden. Det er mere økonomien og det at have en virksomhed, så skal medhjælperen være glad for grisen. Altså jeg ... der er selvfølgelig nogle år, hvor vi kører i nul, kan man sige, og så er der nogle år, hvor vi kører i plus. Vi skal bare have det til at lykkes, og det er det, jeg synes, der er spændende."

Netop fordi økonomien er central for Anders, er planen at køre frem til 2034, hvor staldanlægget ikke længere lever op til kravene og så lukke gården og i stedet lave et firma inden for ejendomsbranchen.

De tøvende

De tøvende ser på den ene side ikke et alternativ til bedrifternes stadige vækst, men på den anden side er de tilbageholdende med at investere. Deres strategi er at køre videre med eksisterende produktionsanlæg og så se, hvordan det lander med grøn trepart, kvælstof-reduktioner og andre rammevilkår. Som Viktor siger: "Jeg synes, der sker så meget lige nu".

Tobias og Anja producerer mælk og har +400 køer. Tobias synes, det er synd, at der kommer færre og større produktionsenheder. Men samtidig tvivler han på, at de kan være der om 30-40 år, hvis de ikke vokser. Deres aktuelle strategi er dog pt at konsolidere sig og tjene nogle penge. Samtidig drømmer de om, at børnene vil overtage, så de selv kan blive på gården og hjælpe til, ligesom Tobias' far gør i dag. Her er ambivalensen åbenlys: De synes, det er synd, at gårdene bliver større og større, ligesom de selv helst vil konsolidere frem for at udvide (også efter nogle økonomisk vanskelige start år). Men samtidig vil de gerne gøre det muligt for børnene at overtage, og det kræver vækst.

De beskriver tøvende ambivalensen i, at de gerne vil være med selv – altså være med i stalden – men at der skal investeres i nye staldanlæg frem mod 2034/5. Og hvis det skal være muligt, så mener de, at det skal være større. Som Viktor f.eks. siger det:

Interviewer: "Hvis vi starter der. Drømmen og planen. Hvordan ser den ud?"
Viktor: "Jamen, man kan jo lige så godt være ærlig, så vil jeg hellere have 350 køer. Men der er noget, der hedder økonomi, og der skal være noget til at betale, hvis man bygger en stald, og de stalde, der er herude, de er ved at være slidte. De kan ikke klare de der 2034 krav, der kommer, og så skal der jo ske et eller andet nyt, og ellers så skal vi stoppe. Det er de to muligheder, vi har. For det er da nemmere at passe 350 køer, end det er at passe 500. Og så er der selvfølgelig nogle, der godt kan lide tusinde køer. Det der med mange mennesker – der er jeg nok ikke helt henne endnu. Jeg kan godt lide at være med selv."

> *Her handler ambivalensen om arbejdet som landmand: er det at være med i stalden, eller er det at være personale- og virksomhedsleder? Hvis man vil fortsætte som landmand, så er man stadigt mindre med i stalden*

Her handler ambivalensen om arbejdet som landmand: er det at være med i stalden, eller er det at være personale- og virksomhedsleder? Hvis man vil fortsætte som landmand, så er man stadigt mindre med i stalden. I stedet bliver man virksomhedsleder med et større personale. Og det strider mod Viktors forestilling om, hvad det vil sige at være en god landmand:

Interviewer: "Hvad vil det sige at være landmand, sådan som du gerne vil være det?"
Viktor: "Ja, det ved jeg ikke, det er igen det med at have en god hverdag."
Interviewer: "Ja og hvornår føler du, at I har haft en god hverdag? Hvad er det, der har gjort det?"
Viktor: Jamen der er da ingen tvivl om, at når du er færdig sådan en morgen eller en aften i stalden og så ser på køerne, der bare ligger og har det godt, og du ved, at der er ingen syge køer. At det hele bare fungerer og så gå ud i marken og se, hvordan det hele bare står lige så flot. Det kan da et eller andet. Der bliver man da glad om aftenen, det gør man. Man skal bare lade være med at læse nyheder, så bliver man glad. Så ødelægger det det hele. Hvis man lader være med det, så kan man også blive meget glad af at være landmand."

Det ambivalente ligger i, at Viktor ser sig nødsaget til at udvide gården for at finansiere nye stalde, som kan leve op til lovkravene i 2034. For at forblive landmand bliver han mindre landmand og mere personale- og driftsleder, sådan 'industriagtig', som han siger. Henrik, som er midt i 40'erne, forbinder livet på landet med det at drive gården som familie. Han fortæller, at 'der er blevet nedlagt så mange gårde, siden jeg var dreng, det er sindssygt.' Det, synes han, er 'mega trist', idet han drømmer om, at

"kunne drive det ligesom dengang jeg selv var dreng. Hvor det var, at det gik ud på faglighed og at drive det på en god måde sammen med sin familie i en størrelse, hvor familien kan være med. Hvis det er alt for stort, så kan du jo heller ikke have dine børn til at køre, fordi så er du ikke selv en del af det, og det bliver alt for vildt det hele. Så at få det ned ... og få det på et plan, hvor det er en familieting."

Hvor Viktor forbinder landbruget med en tilknytning til jorden og dyrene, forbinder Henrik landbruget med en tilknytning til familien. Mathias fokuserer mere på livet på landet:

"Hvis enhederne bliver alt for store, det ser jeg ikke som noget (positivt), selvom jeg selv sidder og siger, jeg nok højst sandsynligt bliver større. Men det er ikke kun positivt, det synes jeg ikke. Og som landmand så kan jeg da godt sommetider gå og tænke på, at jeg savner egentlig den tid, fra da jeg selv var dreng med de her mindre landbrug. Det var helt enormt hyggeligt. Men, men, det kan man jo hverken leve eller dø af. Den tid er forbi. Det kan ikke hænge sammen økonomisk."

Michael udtrykte det sådan her:

"Altså strukturudviklingen er jeg utroligt meget imod. At det er blevet så kæmpestore landbrug. Det vi mister på det er den sammensætning man havde ude på landet … det synes jeg er rigtig, rigtig træls. Den balance og den sammensætning af de små bysamfund og landsbyer, det er blevet skidt. Det er synd for de her små landsbyer, at der er kun nogle få store ejere i dag. Men hvordan kan man undgå det, det ved jeg ikke. Jeg ved det faktisk ikke. For jeg er jo selv en

del af det. Jeg er jo selv med til at ville udvikle mit landbrug."

Både Mathias og Michael savner livet og fællesskabet på landet, men de ser det også som et uopretteligt tab.

De ekspansive

De ekspansive satser på en fortsat udvidelse. Egon er ved at opkøbe en nabogård, så han kan udvide bedriften. Adspurgt om, hvorvidt det betyder, at han kommer til at tjene flere penge, svarer Egon:

"Jah, måske. Det skulle man jo gerne, fordi det skal også hænge sammen med den risiko man løber. Men det er sgu nok ikke grundlæggende det, der driver værket. Hvis man også skal være her i fremtiden, så skal der også være en vis størrelse. Der skal være noget for næste generation at overtage. Så kan det ikke nytte noget, at man sidder på 100 hektar, for så er det dødsdømt på forhånd."

Med de større bedrifter ændrer landmandens aktiviteter sig også. Så er Simon mest landmand eller virksomhedsejer?

"Det produkt, jeg laver her, det kan jeg rigtig godt lide. Jeg kan rigtig godt lide at have med dyr at gøre. Så jeg er nok meget landmand. Men jeg er også nødt til at være virksomhedsejer ved siden af. Jeg er også nødt til at holde mig op i et stadie, hvor jeg kan tjene penge (…). Hvis mit landmandshjerte skulle tale, så havde vi nok ikke 1.000 køer, så havde vi nok måske 400 køer, for det ville måske passe bedre til, at man var mere inde i tingene og endnu mere nede i materien. Men jeg kan også godt se som virksomhedsejer, at hvis vores medarbejdere skal kunne afvikle ferie og sådan nogle ting, så skal vi have en vis volumen. Så det er sådan et skel imellem, hvad man egentlig vil. Før havde vi 800 køer, og nu er vi gået på 1.100 køer. Men de 1.100 køer er et nødvendigt onde for at få råd til at få det hele samlet og få bygget nye stalde, så vi lever op til de krav, der er fremover. Jeg har nok lige så gerne personligt villet blive på 800 køer. Jeg synes ... og det er lidt paradoksalt, men det er ærgerligt, at det hele bliver så mainstream i landbruget. Og jeg er jo lidt dobbeltmoralsk, for jeg er jo en af dem, der køber op og køber andre ud af erhvervet. Men det er lidt ærgerligt, der ikke er plads til mere forskellighed."

Simon ser det som en nødvendighed at udvikle virksomheden, så den også kan være der i morgen. Men det er en ambivalent udvikling, som strider mod Simons landmandshjerte. Det handler om kontakten med dyrene, medarbejderne og det at være 'nede i materien' og 'inde i tingene'. Simon mener selv, han er tæt på at have for meget kontorarbejde og for lidt landmandsarbejde.

Mens Martin beskrev sig som 'indbygget i det der landbrug', så er de ekspansive ikke alle lige så indbyggede. De to største (ift. antal dyr og ansatte) landmænd var således ikke vokset op på en gård, men så ikke mindst sig selv som entreprenante virksomhedsejere. Thomas er i starten af 30'erne, han købte sin første gård, da han var i starten af 20'erne, og har siden købt yderligere syv. Adspurgt om, hvordan han ser på fremtiden, svarer han: "Altså, jeg har troen på, at vi skal have flere grise. Det er målet." Thomas har en klar vækststrategi: flere grise. Men den strategi er dog ikke uden ambivalens. Thomas fortæller, at han har

"valgt at være med i løbet. Men om det er et sundt løb, det... ja, det ved jeg sgu ikke rigtigt, altså. Det er meget sjovt fra mit eget synspunkt, men jeg ved ikke, om det gavner sådan samlet set, fordi vi bliver jo bare færre. Så det kan godt være, at vi har noget betydning, men det er lige pludselig ikke så mange ejere, det går ud over, hvis de lige pludselig finder på, at vi skal noget andet."

Her ligger en bekymring for, at landbruget og/eller svineproduktionen bliver sårbar jo færre landmænd, der er. På et mere personligt plan ligger der også en ambivalens for Thomas. På spørgsmålet om, hvor hans arbejdsglæde ligger, svarer han

"Ja, nu bliver det så også lidt personligt, men jeg har svært ved at sige, hvornår jeg nogensinde ER glad. For noget jeg laver. For et år siden tænkte jeg ikke over, at jeg ville have 2.300 søer, så tænker jeg, at det var helt urealistisk, at jeg har 2.300 søer. Så fik jeg jo så fat i den ejendom der, men jeg kan ikke rigtigt huske, at jeg har været glad over, at jeg egentlig fik ejendommen. Eller har købt den, og holdt den i gang. Men det er sådan, fordi inden jeg så har nået at overtage ejendommen og sådan nogle ting, så tror jeg, at målstregen oppe i mit hoved har flyttet sig. Så jeg når aldrig

hen, hvor jeg tænker: det her det er fedt, nu er jeg, hvor jeg skal være."

Målet for Thomas er flere grise, men samtidig gør det ham ikke glad. Måske fordi målstregen hele tiden flytter sig, når målet er *flere* grise. Michael reflekterer over ekspansionens truende tomhed:

"Jeg har en rigtig god kammerat, som har gjort det skidegodt, og de har heller ingen børn, og han er på alder med mig [start 60'erne]. Jeg tror, at de har en 800-900 hektar, og en balance på 250 millioner og en egenkapital på næsten 100 millioner. Og så siger han: Jamen, skal jeg bare blive ved med at købe? Hvad fanden skal vi det her for, siger han så. Og nu har han bare skrabet det hele sammen og nu skulle det bare være rigtig godt, ikke, og ... Det er jo så luksus, at man kan tænke sådan i forhold til, at man bliver presset ud i en dårlig beslutning [pga. økonomiske problemer, red.]. Ja, jeg ved ikke, om det er piveri, det er der nogen, der vil synes. Det er ikke jo piveri for mig, fordi hvis ikke man kan sove, altså. Men det er jo ikke luksusproblemer, nej, det vil jeg ikke sige, det er."

> *Det er en gennemgående figur hos landmændene, at meningen i ekspansionen findes i, at man skaber noget, som man kan give videre til næste generation. Det er næste generation, som giver mening til den aktuelle stræben, som uden efterfølgere truer med at vise sin tomhed*

Det giver søvnløshed, når meningsløsheden viser sig. I citatet glider det fra, at Michael taler om kammeraten til, at det også handler om ham selv, og hvordan han ligger søvnløs og spekulerer over, hvad det hele dog har skullet til for. Det er spekulationer, som bliver forstærket af, at han ikke har nogen børn at give det videre til. Når han taler om piveri, handler det om, at de ikke mangler penge. Men uden nogen at give den skabte virksomhed videre til, bliver pengene meningsløse. Det er en gennemgående figur hos landmændene, at meningen i ekspansionen findes i, at man skaber noget, som man kan give videre til næste generation. Det er næste generation, som giver mening til den aktuelle stræben, som uden efterfølgere truer med at vise sin tomhed. Og hvor der ikke er børn, som vil overtage, der drømmer flere af landmændene om, at en yngre landmand kan overtage gården og således sikre kontinuiteten.

Ambivalenserne

Afviklerne, de tøvende og de ekspansive deler forventningen om en fremtid, hvor produktionen og jorden fortsat, uomgængeligt og i højt tempo koncentreres på stadigt færre hænder. For landmændene er det åbne spørgsmål, hvorvidt de vil være med i 'ræset' mod fremtiden. De tre typer er fælles om en ambivalent vurdering af fremtiden. For afviklerne er fremtiden ensbetydende med, at man slipper for sliddet og den evige kritik, men det er også et tab af kontinuitet, aktivitet og mening. De tøvende ser en fortsat vækst som forudsætning for deres egen fremtidige eksistens, en vækst, som de egentlig ikke har lyst til. For de ekspansive er fremtiden muligheden for 'flere grise' og vækst, men den er også ensbetydende med en sårbarhed, når der er stadigt færre i erhvervet, og en truende tomhed i væksten.

Koncentrationen af landbruget på stadigt færre hænder, som landmændene ser som betingelse for at forblive i erhvervet, ser de samtidig som noget, der er med til at svække (og i høj grad allerede har svækket) en række forhold, som knytter dem til livet som landmand. Det er tilknytningen til lokalsamfund, naboer og andre landmænd i lokalområdet; det er familiære tilknytninger på tværs af generationer; det er tilknytningen til arbejdet med dyrene og jorden; det er tilknytningen til livet som selvstændig og den frihed, de forbinder med det; det er tilknytningen til et særligt sted og endelig er det tilknytningen til en særlig selvforståelse, en identitet – inklusive en social identitet.

Former fremtiden sig som landmændene forventer, er der noget, der tyder på, at landmændene i yderligere grad mister det, som knytter dem til livet som landmænd. Tilbage er den 'industriagtige' forretning for stadigt færre landmænd.

Referencer

Kishik, S. og M. Knudsen (2026), "Self-Description and the Agro-Industry's Response to Environmental Crises", *The British Journal of Sociology*.

Rønn, T. og E. Nielsen (2026), "Hvor mange afsløringer skal der til, før landets groteske svineindustri bliver et reelt valgtema?" *Berlingske*, 6. januar.

Sharp, P. og E. Sørensen (2026), "Er landbrugets tilpasningsevne en saga blot? Historien, myterne og den grønne omstilling", *Økonomi & Politik*, dette temanummer.

Grøn omstilling gennem markedsdrevet bæredygtighed?

Martin Hvarregaard Thorsøe, lektor, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, martinh.thorsoe@agro.au.dk
Tommy Dalgaard, professor, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, tommy.dalgaard@agro.au.dk
Morten Graversgaard, lektor, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, morten.graversgaard@agro.au.dk
Sara Vangerschov Iversen, tenure track adjunkt, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, sara.iversen@agro.au.dk
Kasper Krabbe, ph.d.-studerende, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, kask@agro.au.dk
Niklas Witt, ph.d.-studerende, Institut for Agroøkologi – Jordbrugssystemer og Bæredygtighed, Aarhus Universitet, niklaswitt@agro.au.dk

Markedsbaserede løsninger spiller en stadig større rolle i den grønne omstilling af landbrug og fødevaresystemer. Artiklen undersøger, hvordan kulstofbindende landbrug (carbon farming), ESG-rapportering og naturkreditter omsætter miljøeffekter til økonomisk målbare og potentielt omsættelige størrelser. Analysen viser, at sådanne instrumenter både kan mobilisere privat kapital og skabe nye incitamenter til miljøforbedringer, men samtidig indebærer de også en bestemt styringslogik, hvor det målbare får en central rolle i definitionen af bæredygtighed. Særligt krav om additionalitet, standardisering, monitorering, rapportering og verifikation skaber udfordringer for dokumentation af komplekse og langsigtede økologiske effekter. Samtidig kan administrative byrder og krav om volumen og standardisering begrænse deltagelsen af mindre og diversificerede bedrifter. Artiklen argumenterer derfor for, at markedsbaserede instrumenter ikke alene bør vurderes ud fra deres evne til at skabe økonomiske incitamenter, men også ud fra, hvilke former for landbrug og bæredygtighed de gør økonomisk synlige og attraktive. Markedsbaserede løsninger bør således ses som supplement til regulering og offentlig finansiering og udvikles i tæt sammenhæng med bredere klima-, miljø- og naturmål.

Markedet som drivkraft for den grønne omstilling

Da Ursula von der Leyen i sommeren 2024 præsenterede Europa-Kommissionens vision for det fælles europæiske fødevaresystem, fremhævede hun vigtigheden af at "bringe naturen ind i regnskaberne" med henblik på at "belønne dem, der passer på vores planet" (oversat af forfatterne) (Leyen, 2024).

Udsagnene er bemærkelsesværdige, idet de rejser et grundlæggende spørgsmål: Hvordan kan naturen, forstået som komplekse og dynamiske samspil mellem levende organismer, biogeokemiske processer, økologiske- og socioøkosystemer, indgå i regnskaber, der traditionelt er baseret på kvantificerbare og "kolde" økonomiske nøgletal? Tænkningen afspejler, at der i stigende grad arbejdes mod at fremme

bæredygtighed gennem markedsbaserede incitamentsstrukturer, der sigter mod at belønne producenter og virksomheder for miljø- og klimahensyn. Hvis fremtiden skal skabes af markedsbaserede grønne løsninger, er det derfor væsentligt at spørge, hvordan den fremtid ser ud, og om der skabes et fundament for en reel grøn omstilling af landbrugs- og fødevareerhvervet, eller om det blot understøtter forandringer af mere symbolsk karakter?

I denne artikel undersøger vi, hvordan den markedsdrevne grønne omstilling ikke blot indebærer nye typer af incitamenter for miljøforbedringer, men samtidig indebærer en ny rammesætning af landbrugserhvervet. Vi tager udgangspunkt i en gennemgang af den eksisterende viden på området og ser efterfølgende nærmere på tre konkrete markedsbaserede initiativer, kulstofbindende landbrug, ESG og naturkreditter.

I denne artikel undersøger vi, hvordan den markedsdrevne grønne omstilling ikke blot indebærer nye typer af incitamenter for miljøforbedringer, men samtidig indebærer en ny rammesætning af landbrugserhvervet

Markedsdrevet bæredygtighed i EU

Jordens udvikling i det sidste årtier kan sammenfattes under betegnelsen "den store acceleration" (Steffen, Broadgate, Deutsch, Gaffney og Ludwig, 2015). Et begreb der blandt andet beskriver en eksponentiel socioøkonomisk vækst på den ene side, såsom det globale BNP, men på den anden side også en vækst i afledte miljøproblemer, eksempelvis stigende koncentrationer af drivhusgasser og effekter ved brug af kunstgødning.

Effekten har været markant. I alt viser 60-70 pct. af EU's landbrugsjord tegn på en eller flere former for degradering, 81 pct. af Europas habitater, 39 pct. af fuglene, samt 62 pct. andre arter har en dårlig eller meget dårlig bevaringsstatus (EEA, 2025). Kampen for at vende udviklingen foregår allerede på tværs af landbrug og erhvervsliv, fra mindre regenerative pionerer, der grundlæggende udfordrer det eksisterende produktionssystem, til store virksomheder, der søger at omsætte grønne ambitioner til nye markedsmuligheder i stor skala.

Markedsdrevet bæredygtighed hviler på antagelsen om, at miljøproblemer skyldes manglende internalisering af naturens værdi (Gómez-Baggethun og Ruiz-Pérez, 2011). Ved at synliggøre og prissætte økosystemtjenester forventes en reduceret miljøbelastning, fordi miljøeffekter fra primærproduktionen bliver betragtet som reelle økonomiske aktiver, hvilket gør det attraktivt og potentielt profitabelt for selskaber at tage miljøhensyn. Tilgangen fremhæves ofte for sit potentiale for at mobilisere ny privat kapital og skabe nye indtægtsstrømme for producenter, der leverer dokumenterbare miljøforbedringer.

Ideen om markedsdrevet bæredygtighed bygger videre på de reformer af EU's landbrugspolitik (CAP'en) der har fundet sted over de seneste 30 år (Candel og Daugbjerg, 2025), hvor økonomisk støtte i stigende grad er blevet koblet til gennemførelse af miljøtiltag. Samtidig er det en måde at aktivere forbrugere gennem etablering af gennemsigtighed der kan muliggøre en forskydning fra offentligt finansierede goder til markedsbaserede løsninger (Boström og Klintman, 2019). Finansieringen af offentlige goder kan på den måde udliciteres til private markedsaktører i en tid, hvor nationale budgetter presses af stigende udgifter til velfærd, forsvar og andre prioriteter. Markedsbaserede løsninger er således også en del af den grønne trepart, hvor CO_2-afgiften og andre økonomiske incitamenter skal skabe markedsmæssige tilskyndelser til at reducere landbrugets klima- og miljøbelastning og dermed gøre grønne investeringer og omlægninger økonomisk attraktive.

Værdiskabelsen af miljøeffekterne sker blandt andet via certificeringer, introduktion af standarder, mærkningsordninger og krav til offentliggørelse af fodaftrykket i værdikæderne. En række af EU's strategier, herunder Den Europæiske Grønne Pagt, Sustainable Finance Strategy and Taxonomy, Farm to Fork og Biodiversitetsstrategien for 2030, er alle eksempler på politiske tiltag, der eksplicit er designet for at fremme en markedsdrevet bæredygtighed. På tværs af forskellige markedsbaserede initiativer rejser der sig dog en række centrale spørgsmål om, hvorvidt og hvordan markedsmekanismer faktisk

kan omsætte økonomiske incitamenter til reelle og varige miljøforbedringer, og hvem der får mulighed for at definere og drage fordel af dem.

Et centralt spørgsmål vedrører *additionalitet* (Wunder, 2005), altså i hvilken grad registrerede miljøforbedringer kan tilskrives de økonomiske incitamenter, som ordningerne etablerer? Additionalitet illustrerer ambitionen om at isolere markedets effekt, men er vanskelig at dokumentere, da det kræver en fælles baseline og klar adskillelse fra regulering og eksisterende praksisser.

En anden udfordring knytter sig til spørgsmålet om *målbarhed* (se også Møller og Pedersen i dette temanummer). Standardisering gør natur målbar, men reducerer samtidig komplekse økologiske relationer til indikatorer, hvilket kan forskyde fokus fra økologisk helhed til det målbare (Robertson, 2012).

Markedsbaserede initiativer rejser desuden spørgsmål om *skala og forskydning* (*leakage*). Kan lokale eller projektbaserede forbedringer uden videre antages at bidrage til samlede klima- og biodiversitetsmål, eller risikerer de at blive modsvaret af øget belastning andre steder i værdikæden eller geografisk (Lambin o.a., 2018). Dermed udfordres forestillingen om, at aggregeringen af individuelle markedsbeslutninger nødvendigvis fører til kollektive miljøgevinster.

Endelig aktualiserer ideen om markedsdrevet bæredygtighed spørgsmål om *styring, magt og deltagelse*. Hvem definerer de standarder og målemetoder, som afgør, hvad der tæller som bæredygtighed? Hvilke aktører har ressourcerne til at dokumentere, certificere og kapitalisere miljøforbedringer? Og i hvilken grad risikerer nye markeder for natur at favorisere organisatorisk og finansielt stærke aktører frem for dem, der opererer tættest på økosystemerne (Newell, Pattberg og Schroeder, 2012).

Set i dette lys er der således behov for at forstå markedsdrevet bæredygtighed både som konkrete tekniske løsninger, men også som en specifik styringslogik, der omformer relationen mellem stat, marked og natur. I det følgende vil vi gennemgå en række initiativer der arbejder med markedsdreven bæredygtighed og med dette udgangspunkt, undersøge, hvordan disse initiativer forsøger at operationalisere ambitionen om at "bringe naturen ind i regnskaberne", samt hvilke spændinger og begrænsninger der opstår i denne proces.

Varm luft, eller reelle miljøforbedringer?

I det følgende retter vi blikket mod tre konkrete initiativer: 1) kulstofbindende landbrug (carbon farming), det vil sige kulstofindlejring i landbrugsjord, med udgangspunkt i CRCF-forordningen (Carbon Removals and Carbon Farming Regulation, CRCRF[1]), der sætter rammerne for at udstede certifikater for kulstofindlejring for markedsaktører. 2) EU's nye direktiv for bæredygtighedsrapportering (Corporate Sustainability Reporting Directive, CSRD), som kræver, at store virksomheder og børsnoterede selskaber rapporterer detaljeret om deres miljømæssige, sociale og ledelsesmæssige (ESG) påvirkninger, risici og muligheder, baseret på princippet om dobbelt materialitet, og kræver tredjepartsrevision for at øge gennemsigtigheden og sammenligneligheden. 3) Naturkreditter (nature credits), der skal fremme bevaring og forbedring af natur og biodiversitet gennem et markeds- eller incitamentsbaseret system, som et supplement til andre støtteordninger med fokus på naturens kvalitet og funktion.

Kulstofbindende landbrug

Kulstofbindende landbrug henviser til praksisser, der øger kulstofbinding eller reducerer emissioner i landbruget og skaber nye forretningsmodeller gennem kulstofcertifikater. EU definerer kulstofbindende landbrug som jordforvaltning, der fremmer kulstofbinding i skove og jorder, reducerer drivhusgasemissioner og samtidig skaber merværdi i form af biodiversitet og økosystemgenopretning. Eksempler

1. CRCF sigter grundlæggende mod at fremme klimatiltag i landbruget, så jorder og økosystemer binder mere CO_2 og udleder mindre drivhusgas. EU ser kulstofbindende landbrug som et centralt redskab til at nå klimamålene for 2030 og 2050.

er vådlægning af lavbundsjord, skovlandbrug, efterafgrøder, reduceret jordbearbejdning og forbedret kvælstofudnyttelse. Certificering kan give landmænd og skovbrugere adgang til aktivitets eller resultatbaserede betalinger, der supplerer indkomsten og understøtter mere robuste produktionssystemer.

To centrale markedsmekanismer er *offsetting* og *insetting*. Offsetting indebærer køb af reduktioner uden for virksomhedens værdikæde, mens insetting sker inden for værdikæden og understøtter virksomhedens egne klimamål, typisk som Scope 3-reduktioner. Et eksempel på offsetting er et it-firma, der betaler landmænd for emissionsreduktioner for at kompensere for en del af egne emissioner, eksempelvis fra drift af datacentre. Microsoft er eksempelvis verdens største køber af kulstofkreditter, blandt andet fra kulstofbindende landbrug.

Ved insetting tilskynder virksomheden til emissionsreduktioner i sin egen værdikæde. Fordelen er, at klimaeffekterne kan opgøres og indrapporteres som led i virksomhedens egne reduktionsmål, eksempelvis under Science Based Targets initiative (SBTi). SBTi prioriterer reduktioner inden for virksomhedens egne aktiviteter og værdikæde (Scope 1-3) frem for kompenserende tiltag uden for værdikæden. Et eksempel er et mejeriselskab, der betaler landmænd en højere mælkepris for dokumenterede emissionsreduktioner på bedriften. I Danmark har Arla udviklet en sådan incitamentsmodel, der belønner landmænd for at reducere drivhusgasemissioner og dermed bidrager til målbare Scope 3-reduktioner i virksomhedens værdikæde.

Begge mekanismer kræver robuste Monitoring, Reporting & Verification (MRV)-systemer for at sikre, at emissionsreduktionerne er reelle og verificerbare. Ved offsetting anvendes CO_2-kreditter, som kan handles på frivillige eller regulerede markeder. Ved insetting er terminologien mindre entydig, da reduktionerne ikke nødvendigvis handles som kreditter, men kan indgå direkte i virksomhedens Scope 3-opgørelse (Smith o.a., 2020).

MRV-arbejdet inden for kulstofbindende landbrug udføres ofte af private projektudviklere, eksempelvis danske Agreena, der fungerer som mellemled mellem virksomheder og landmænd. Projektudviklerne søger ofte verifikation fra standardudviklere som VERRA for at legitimere deres MRV-metoder. Mange private aktører opererer imidlertid med forskellige standarder og MRV-systemer, hvilket har skabt en række CO_2-certifikater med forskellig kvalitet og pris (Thorsøe o.a., 2025). EU's forordning om CO_2-fjernelse og CO_2-landbrug (CRCF) søger derfor at harmonisere markedet og fastsætte minimumskriterier for dokumentation og MRV.

En central udfordring ved kulstofbindende landbrug er permanens. Kulstof i landbrugsjord indgår i en dynamisk balance mellem tilførsel af organisk materiale og mikrobiel nedbrydning. Hvis tilførslen ophører, vil jordens kulstofindhold gradvist falde, og den bundne CO_2 kan frigives til atmosfæren.

Under CRCF skal tiltag levere målbar og verificerbar kulstoffjernelse, sikre lagring over tid (5 år), håndtere risikoen for tilbageførsel og undgå miljøskade, samtidig med at de ideelt skaber merværdier som forbedret jordkvalitet, biodiversitet og vandmiljø. Dette er udfordrende, fordi biologiske processer er komplekse, stedsspecifikke og påvirkes af klima, jordbund og dyrkningspraksis. Det gør det vanskeligt præcist at måle, forudsige og sikre langsigtet kulstoflagring. Kulstof kan desuden frigives igen ved ændringer i dyrkningspraksis eller miljøforhold (Paul o.a., 2023). Private certificeringsordninger kan derfor ikke effektivt garantere permanens over klimarelevante tidshorisonter på 25 år eller mere. CRCF-certifikater udløber eller kan genudstedes efter fem år, hvilket afspejler den midlertidige karakter af biologisk kulstoflagring. Det skaber et løbende incitament, men ikke en garanti for permanent lagring.

Endelig udfordres CRCF af høje MRV-omkostninger, som kan gøre deltagelse økonomisk ufordelagtig for landmænd. Samtidig er efterspørgslen og betalingsvilligheden for kulstofcertifikater fortsat begrænset, hvilket skaber usikkerhed om indtægtsgrundlaget. Flere af de anvendelsesmuligheder for kulstofcertifikater, som tidligere blev forventet, er desuden endnu ikke understøttet af lovgivning.

ESG afrapportering

Fødevarevirksomheders miljøeffekter, herunder Scope 3-emissioner fra deres værdikæder, præsenteres

typisk i deres ESG-rapporter (Environmental, Social and Governance). Disse rapporter har til formål at offentliggøre bæredygtighedsrelaterede oplysninger om virksomhederne til en række interessenter, såsom investorer, tilsynsmyndigheder og civilsamfundet, med det formål at informere dem om den pågældende virksomheds bæredygtighedsresultater. Det overordnede mål er at øge gennemsigtigheden og styre privat kapital mod mere bæredygtige forretningsaktiviteter og dermed bidrage til en bæredygtig udvikling. ESG-offentliggørelsen er steget markant i det sidste årti og er nu almindelig praksis for store (landbrugsfødevare)virksomheder. Denne øgede fokus på offentliggørelse af ESG-rapporter er drevet af forskellige institutionelle faktorer, såsom øget efterspørgsel fra interessenter, normativt pres fra civilsamfundet og endelig regulering (Witt, Thorsøe og Graversgaard, 2025). I forhold til reguleringen sigter EU's direktiv om bæredygtighedsrapportering for virksomheder (CSRD), der blev vedtaget i 2022, mod at fremme offentliggørelse af regnskaber på et ensartet grundlag. Landbrugs- og fødevaresektoren er også omfattet af sådanne afrapporteringsforpligtelser som andre store virksomheder i EU (virksomheder med >1000 ansatte, >450 mio. euro i omsætning).

Rapporteringen sker i henhold til de tilhørende European Sustainability Reporting Standards (ESRS), der består af 12 standarder fordelt på tværs af miljømæssige, sociale og ledelsesmæssige emner. De fem miljøstandarder dækker henholdsvis klimaforandringer (ESRS E1), forurening (ESRS E2), vand- og havressourcer (ESRS E3), biodiversitet og økosystemer (ESRS E4) samt ressourceanvendelse og cirkulær økonomi (ESRS E5). Princippet om dobbelt materialitet er centralt i ESRS, hvilket forpligter virksomheder til at rapportere om indvirkningsmaterialitet (impact materiality) og finansiel materialitet (financial materiality). Indvirkningmaterialitet beskriver en virksomheds faktiske eller potentielle påvirkninger på mennesker eller miljøet gennem egne aktiviteter, mens finansiel materialitet beskriver de finansielle risici eller muligheder, som et givent emne indebærer for virksomheden selv (European Commission, 2023). Et eksempel på finansiel materialitet er klimatiske risici, såsom tørke, der reducerer hvedeudbyttet og dermed kan drive råvarepriserne op med direkte finansielle konsekvenser for en brødproducent. Indvirkningsmaterialitet er relevant for en lang række miljøemner i landbrugsfødevareværdikæder, herunder forurening fra gødnings- og pesticidanvendelse, afskovning som følge af råvareindkøb samt drivhusgasemissioner fra den primære landbrugsproduktion.

CSRD samt andre frivillige rapporteringsrammer (f.eks. GRI) efterspørger oplysninger om miljømæssig bæredygtighed ikke kun fra virksomhederne selv, men også fra deres værdikæde. For landbrugs- og fødevarevirksomheder betyder dette i praksis, at de skal redegøre for miljøpåvirkninger og risici fra de landmænd, de køber deres råvarer fra.

ESG-rapportering øger gennemsigtigheden, men fleksibiliteten i materialitetsvurderinger betyder, at virksomheder ofte prioriterer finansielle risici frem for faktiske miljøpåvirkninger (Witt, Graversgaard og Thorsøe, 2025). Selvom CSRD's princip om dobbelt materialitet i teorien forpligter virksomheder til at rapportere om både deres påvirkninger på miljøet og de finansielle risici, dette indebærer, efterlader rammen i praksis betydelig fleksibilitet i forhold til, hvilke emner den enkelte virksomhed vurderer som værende materielle. Dette betyder, at virksomheder selv beslutter hvad der skal rapporteres indenfor deres område. I praksis tenderer rapporteringen mod en stærkere vægtning af finansiel risiko fremfor miljøpåvirkning, hvilket begrænser mulighederne for reelle og sammenlignelige vurderinger af virksomhedernes faktiske miljøpåvirkninger (Wassénius, Crona og Quahe, 2024). Virksomheder fokuserer derudover på positive mål og fortællinger, som kan skabe et fordrejet billede af, hvor bæredygtig produktionen i virkeligheden er. Disse fordrejede fremstillinger, der ikke tager højde for de reelle negative konsekvenser, undergraver tilliden til ESG-rammerne og hindrer reelle forbedringer af landbrugspraksis. For landmænd kan det føre til, at investeringer og incitamenter ikke belønner miljøforbedringer, men snarere opretholder status quo.

Naturkreditter

Naturkreditter er et nyt initiativ, der sigter mod at gøre naturens værdi målbar og dermed investerbar. I stedet for udelukkende at fokusere på reduktion af CO_2-udledninger retter naturkreditter sig mod en bredere vifte af økologiske forbedringer, herunder øget biodiversitet, forbedret vandkvalitet, sundere jord og genetablering af levesteder. Denne tilgang åbner for nye markedsbaserede mekanismer, hvor jordejere kan modtage betaling for etablering af insektkorridorer, virksomheder kan erhverve kreditter som kompensation for naturpåvirkning, og investorer kan allokere kapital til projekter, der dokumenterbart styrker økosystemernes funktionalitet. Når naturen tilskrives en økonomisk værdi, skabes der en incitamentsstruktur, som potentielt kan accelerere den grønne omstilling i et tempo, der overstiger effekten af regulering alene.

Australien og Europa fremstår i denne sammenhæng som de mest markante frontløbere i udviklingen af markedsbaserede naturkreditsystemer. Australien har etableret det hidtil mest omfattende nationale rammeværk gennem Nature Repair Market, hvor lodsejere kan få udstedt kreditter for verificerbare naturforbedringer såsom restaurering af vådområder, genetablering af buskland og beskyttelse af truede arter. Systemet er kendetegnet ved strenge standarder, uafhængig verifikation og en central registreringsplatform, hvilket gør det til verdens første fuldt regulerede naturkreditmarked. I Europa er udviklingen mere fragmenteret, men dynamisk. Storbritannien har med Biodiversity Net Gain indført et lovkrav om mindst 10 procents nettoforbedring af biodiversitet i forbindelse med større byggeprojekter, enten gennem on-site-tiltag eller via køb af certificerede biodiversitets-enheder. Parallelt hermed arbejder EU på harmoniserede rammer gennem Nature Restoration Law og nye standarder for biodiversitetsmåling, mens Tyskland, Holland og Frankrig eksperimenterer med systemer, der spænder fra vandkvalitetsforbedringer til etablering af naturkorridorer. Samlet illustrerer disse initiativer, hvordan naturkreditter bevæger sig fra marginale pilotprojekter til potentielt centrale elementer i en markedsdrevet bæredygtighedsøkonomi.

Naturkreditter kan mobilisere investeringer i biodiversitet, men rejser udfordringer omkring standardisering, måling og kan skabe økonomiske incitamenter for lodsejere til at prioritere naturbeskyttelse frem for intensiv arealudnyttelse. Ordningen kan derfor potentielt indebære et paradigmeskifte fra en snæver kulstoforientering til en mere helhedsorienteret forståelse af bæredygtighedens mange dimensioner. Samtidig synliggør den langsigtede karakter af naturgenopretning nødvendigheden af vedvarende monitorering, forvaltning og flerårige forpligtelser, hvilket i stigende grad afspejles i udformningen af kreditmodellerne. For at sikre legitimitet og undgå greenwashing er der dog behov for en mere stringent standardisering og regulering baseret på videnskabeligt verificerbare metoder. Internationale rammeværk som IUCN's globale standard for naturbaserede løsninger og tilhørende vurderingsmetoder spiller her en afgørende rolle i at definere kvalitet, dokumentation og målbarhed.

Standardisering på tværs af internationale jurisdiktioner forbliver dog en betydelig udfordring, ikke mindst fordi begrebet "økosystem og biodiversitetsværdi" er vanskeligt at kvantificere på en entydig og universelt accepteret måde. Økosystemer respekterer hverken politiske eller nationale grænser, og effektiv forvaltning forudsætter derfor ofte transnational koordinering, hvilket yderligere komplicerer udviklingen af fælles metodiske rammer. Hertil kommer bekymringer om såkaldte pay-to-destroy-mekanismer, hvor kreditordninger risikerer at legitimere ødelæggelse ét sted mod betaling for restaurering et andet, eller direkte ødelæggelse ét sted med henblik på etablering af praksis, der kan bruges til at generere kreditter. Der opstår desuden normative spørgsmål om, hvilke naturtyper der bør prioriteres, og hvordan man sikrer, at lokalsamfund reelt drager fordel af ordningerne, hvis de ikke inddrages aktivt i beslutningsprocesserne. Endelig er naturkreditsystemer forbundet med betydelige omkostninger, både i administration, etablering, monitorering og langsigtet forvaltning, hvilket kan udgøre en væsentlig barriere for bred implementering. Erfaringer fra Storbritanniens Biodiversity Net Gain-framework viser desuden, at juridisk dokumentation, registrering samt

langsigtet monitorering og rapportering kan dermed skabe en relativt større byrde for mindre aktører (ERC, 2025).

Markedets rolle i at forme fremtidens landbrug

I det følgende samler vi trådene fra de tre forskellige spor, først i en analyse af, hvilken ændring i betingelserne ordningerne skaber, og efterfølgende i en lidt bredere analyse af, hvad sådanne ordninger i praksis betyder, både for bedrifter der arbejder med jordsundhed og for perspektiverne for dansk landbrug.

Styringslogikken i den markedsdrevne grønne omstilling

På tværs af de tre initiativer bygger den markedsdrevne grønne omstilling på en idé om at naturens værdier kan synliggøres, standardiseres og internaliseres gennem markedsmekanismer, hvor markedets usynlige hånd understøtter den mest optimale balance mellem fødevareproduktion og naturbeskyttelse. Logikken indbefatter, at det, der kan måles og prissættes, i stigende grad kommer til at definere, hvad der forstås som bæredygtig praksis. Zu Ermgassen o.a. (2026) peger på fem centrale betingelser for, at sådanne markeder kan levere troværdige miljøeffekter: De anvendte indikatorer skal afspejle de ønskede miljøresultater, effekterne skal være additionelle, risikoen for lækage skal håndteres, resultaterne skal kunne verificeres uafhængigt, og der skal være mulighed for langsigtet kontrol og håndhævelse. Disse kriterier er relevante som udgangspunkt for at vurdere de tre markedsbaserede initiativer, kulstofbindende landbrug, naturkreditter og ESG, men peger samtidig på en række grundlæggende udfordringer ved deres anvendelse i den grønne omstilling.

» *På tværs af de tre initiativer bygger den markedsdrevne grønne omstilling på en idé om at naturens værdier kan synliggøres, standardiseres og internaliseres gennem markedsmekanismer, hvor markedets usynlige hånd understøtter den mest optimale balance mellem fødevareproduktion og naturbeskyttelse*

Et centralt fællestræk ved de tre initiativer er anvendelsen af MRV-systemer, der omsætter komplekse økologiske processer til målbare enheder, eksempelvis CO_2-reduktioner eller biodiversitetsscorer. Det skaber sammenlignelighed og gør miljøforbedringer omsættelige på et marked, men indebærer dels en række valg, der ofte ikke er synlige, dels indebærer det en risiko for, at fokus flyttes fra økologiske helheder til de forhold, der kan måles og verificeres. Netop sammenhængen mellem de anvendte indikatorer og de faktiske miljøeffekter er derfor afgørende for ordninger, der i praksis kan skabe reelle miljøeffekter. Hertil kommer additionalitet, som kræver en reference eller baseline for at afgøre, om en miljøforbedring faktisk skyldes det økonomiske incitament. Valget af baseline er imidlertid ikke neutralt og kan have fordelingsmæssige konsekvenser. Eksempelvis kan bedrifter, der allerede anvender miljømæssigt gode praksisser, have mindre mulighed for at dokumentere yderligere forbedringer end bedrifter, der ændrer mere belastende praksisser.

For kulstofbindende landbrug er dette særligt tydeligt. De mange frivillige ordninger varierer i deres MRV-metoder og dermed i kvaliteten og troværdigheden af de kreditter, der produceres (Thorsøe o.a., 2025). Samtidig betyder en mangelfuld håndtering af lækage at dokumenterede lokale reduktioner vil kunne modsvares af øgede emissioner andre steder. Naturkreditter står over for tilsvarende udfordringer, hvor særligt biodiversitetens kompleksitet kan være vanskelig at indfange i én meningsfuld indikator der kan anvendes i en markedsmæssig målestok. ESG adskiller sig ved primært at placere miljøansvaret i virksomhedernes værdikæder gennem rapportering og dokumentation, men bygger ligeledes på standardiserede indikatorer og ekstern verifikation.

De markedsbaserede ordninger ændrer dermed også overordnet på, hvem der får ansvar for at definere, dokumentere og kontrollere, hvad der kan tælles som en miljøeffekt. Med ordningerne er der en risiko for at ansvaret i stigende grad flyttes fra offentlige myndigheder til virksomheder, investorer, for-

brugere og jordbrugere. Det kan på den ene side mobilisere privat finansiering og skabe nye incitamenter, men kan på den anden side samtidig fragmentere ansvaret for at skabe helhedsorienterede løsninger til gavn for samfundet. Krav om dokumentation, teknisk ekspertise og løbende rapportering kan desuden favorisere større og mere homogene produktionssystemer samt aktører med adgang til data og administrative ressourcer, mens mindre eller mere diversificerede bedrifter kan få vanskeligere ved at deltage.

Markedsbaseret grøn omstilling handler derfor ikke alene om, hvorvidt økonomiske incitamenter kan fremme bestemte miljøforbedringer. Den handler også om, hvordan miljøeffekter defineres, hvem der kan og skal dokumentere dem for at sikre legitimitet, hvem der bærer risikoen for manglende additionalitet eller lækage, og hvem der får indflydelse på de standarder og systemer, som afgør, hvad der kan omsættes på markedet.

Den regenerative pioner som lakmusprøve på markedsdrevet bæredygtighed

Perspektiverne i den markedsdrevne grønne omstilling kan illustreres med en regenerativ grøntsagsavler, som vi har fulgt gennem flere år i et forskningsprojekt. Bedriften er lille, diversificeret og lokalt forankret og arbejder med flerårige sædskifter, kompost, efterafgrøder og integration af dyr med det formål at opbygge jordens frugtbarhed og økologiske funktion over tid. Det er således et eksempel på en praksis, hvor bæredygtighed ikke primært forstås som reduktion af en enkelt miljøbelastning, men som en langsigtet opbygning af jordens og fødevaresystemets samlede funktion.

Landmanden undersøgte mulighederne for at indgå i et kulstofbindende landbrugsprogram som en potentiel supplerende indtægtskilde. Forsøget blev imidlertid kortvarigt. Bedriftens begrænsede volumen gjorde de administrative omkostninger ved monitorering, rapportering og verifikation vanskelige at bære, mens det centrale fokus på jordens kulstofindhold kun i begrænset omfang afspejlede landmandens egen forståelse af jordens sundhed som et dynamisk samspil mellem mikroorganismer, planter, næringsstoffer, vand og biodiversitet.

Casen illustrerer dermed et bredere paradoks i de markedsbaserede løsninger. Additionalitetskravet betyder, at værdien knyttes til de dokumenterbare forbedringer, mens faste omkostninger til dokumentation og verifikation gør volumen og standardisering økonomisk betydningsfulde. Det kan gøre det vanskeligt for bedrifter, der allerede har gennemført omfattende miljøforbedringer, at omsætte deres samlede indsats til markedsværdi. Problemet gælder derfor ikke alene små bedrifter, men også større landbrug, der har valgt diversificerede, helhedsorienterede eller på anden måde ikke-standardiserede produktionsformer.

De markedsdrevne incitamenters fremtid

Ovenstående eksempel peger på, at markedsinstrumenternes design ikke blot afgør, hvordan eksisterende miljøindsatser belønnes, men også hvilke former for landbrugspraksis der bliver attraktive i fremtiden. De tre initiativer rejser et grundlæggende spørgsmål om, hvilken form for grøn omstilling de understøtter: Bidrager de til mere gennemgribende ændringer af landbrugs- og fødevaresystemet, eller fungerer de primært som nye mekanismer til at gøre den eksisterende produktionsmodel mindre miljøbelastende? Spørgsmålet er relevant, fordi den grønne omstilling kan forstås på flere måder, både som en videreudvikling af den eksisterende produktionsmodel gennem teknologi, regulering og nye økonomiske incitamenter og som en mere grundlæggende omstilling, der også forandrer det strukturelle fundament under den eksisterende produktion. Som Sharp og Sørensen i dette temanummer argumenterer, har en stor del af dansk landbrugs historiske tilpasning netop bestået i teknologiske og reguleringsmæssige tilpasninger, der har gjort det muligt at videreføre den grundlæggende animalske eksportmodel frem for at bryde med den.

> *Hvis de markedsbaserede løsninger primært designes til at belønne volumen, standardisering og målbare enkeltindikatorer, risikerer den grønne*

omstilling bliver til en grøn justering af det eksisterende system frem for den reelle transformation som der er behov for

Spørgsmålet er derfor også, hvilken type landbrug og bæredygtighed markedet er med til at fremme. Markedsbaserede løsninger kan mobilisere kapital, skabe nye indtægtsstrømme og påvirke værdikæder hurtigere end traditionelle støtteordninger. Men de er samtidig institutionelle mekanismer, der gennem indikatorer, baselines, dokumentationskrav og verifikation er med til at definere, hvad der kan gøres økonomisk synligt og værdifuldt. Hvis de markedsbaserede løsninger primært designes til at belønne volumen, standardisering og målbare enkeltindikatorer, risikerer den grønne omstilling bliver til en grøn justering af det eksisterende system frem for den reelle transformation, som der er behov for.

Det i høj grad er markedsaktørerne selv, der har været med til at forme indholdet af de markedsbaserede løsninger, hvilket har givet dem betydelig indflydelse på, hvilke miljøeffekter der værdisættes, og hvordan de måles og derfor ikke nødvendigvis afspejler bredere samfundsmæssige mål for en grøn omstilling. Spørgsmålet er dog også, om disse markedsaktører har tilstrækkelige kompetencer til at vurdere, hvilke løsninger der vil være bedst at fremme i et samfundsmæssigt perspektiv, og derigennem sikre sammenhæng mellem de enkelte indsatser og de overordnede klima- og naturmål. Der har parallelt pågået en proces, hvor EU-Kommissionen har forsøgt at rammesætte anvendelsen af de markedsbaserede instrumenter, særligt for kulstofbindende landbrug (carbon farming) og ESG. Erfaringerne med manglende interesse fra markederne herfra viser, at det i praksis er udfordrende at designe rammerne for ensartede standarder og troværdige måleværktøjer (MRV), der samtidig også rammer et attraktivt prispunkt, og dermed sikrer et bredt optag. Processen er vigtig, men handler ofte mere om hvordan rammerne og regnskaberne skal se ud og mindre om, hvordan konkrete miljømål udformes, og hvordan ordningerne spiller sammen med identificerede behov for miljøforbedringer.

Der er store investeringer bundet i et landbrug, og en reel grøn omstilling forudsætter således en langsigtet tidshorisont, før det er meningsfuldt for landmænd og andre aktører i værdikæden at gentænke produktionssystemet. Dette kan være udfordrende i et fødevaremarked, hvor forbrugerhensyn løbende skifter, og det derfor er vanskeligt at skabe et langsigtet stabilt indtægtsgrundlag med udgangspunkt i markedsbaserede løsninger.

Fremtidens danske landbrug afhænger derfor ikke alene af, om der etableres et marked for natur- og klimaeffekter, men hvilke værdier og produktionsformer dette marked gør rentable. Det er en central udfordring at sikre en demokratisk funderet kontrol med de markedsdrevne incitamenter og samtænkning med andre former for politik der bidrager til institutionelle og økonomiske og strukturelle forandringer. Den grønne trepart aktualiserer behovet i en dansk sammenhæng, hvor en mere grundlæggende omstilling også efterspørges. I implementeringen vil der også fremadrettet være behov for, at markedsbaserede løsninger skal anvendes som supplement til støtteordninger, information og regulering, men hvis planen skal helt i mål, er det vigtigt, at instrumenterne udvikles i tæt samspil med overordnede miljø- og naturmål.

Markedets muligheder og begrænsninger

Afslutningsvis vil vi fremhæve, at ambitionen om at "bringe naturen ind i regnskaberne" rummer både et transformativt potentiale og en risiko for reduktionisme. Markedsbaserede instrumenter som kulstofbindende landbrug (carbon farming), ESG-rapportering og naturkreditter kan mobilisere kapital og skabe incitamenter for miljøforbedringer. Samtidig afhænger deres effekt af, hvordan additionalitet, målbarhed og byrdefordeling håndteres i praksis. Nuværende designs favoriserer ofte storskala landbrug og administrativ kapacitet. Dermed bliver spørgsmålet ikke blot, om naturen kan tælles og bringes ind i regnskaberne, men også hvordan og på hvis præmisser det sker. Samtidig viser gennemgangen, at de markedsbaserede ordninger forudsætter grundig overvågning for at sikre legitimitet i markedet. Hvis indikatorer indsnævrer naturens komplek-

sitet, risikerer de at forme landbruget mod det målelige frem for det økologisk meningsfulde. Omvendt kan gennemtænkt regulering og inklusivt design understøtte langsigtede miljøforbedringer. Som vist er det vanskeligt at integrere økologisk kompleksitet uden at reducere den til en handelsvare. Markedsbaserede instrumenter kan derfor være et vigtigt supplement til regulering og offentlig finansiering, men deres transformative potentiale afhænger af deres institutionelle design og deres kobling til bredere samfundsmæssige klima-, natur- og arealmål. Fremtidens landbrug formes således ikke alene af, om naturen kommer ind i regnskaberne, men af hvem der udformer regnskabet, hvilke værdier der får lov til at tælle, og hvilke former for landbrug de gør økonomisk mulige.

Referencer

Boström, M. og M. Klintman (2019), "Can we rely on 'climate-friendly'consumption?" *Journal of Consumer Culture,* 19(3): 359-78.

Candel, J. og C. Daugbjerg (2025), "EU Green Deal's food system agenda fails to deliver post-exceptionalist breakthrough", *Nature Food*, 1-8.

EEA (2025), *Europe's environment and climate: knowledge for resilience, prosperity and sustainability*, www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/main-report/report/@@download/file

ERC (2025), *Biodiversity Net Gain (BNG) Evaluation Report (NECR630)*, https://publications.naturalengland.org.uk/publication/5287872209616896

Gómez-Baggethun, E. og M. Ruiz-Pérez (2011), "Economic valuation and the commodification of ecosystem services", *Progress in physical geography*, 35(5): 613-28.

Lambin, E.F., H.K. Gibbs, R. Heilmayr, K.M. Carlson, L.C. Fleck, R.D. Garrett, R.D. og P. Newton (2018), "The role of supply-chain initiatives in reducing deforestation", *Nature Climate Change*, 8(2): 109-16.

Leyen, U. v. d. (2024), *Keynote speech by President von der Leyen at the DLD Nature Conference*. Munic, Germany, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/da/speech_24_4668?utm_source=chatgpt.com

Newell, P., P. Pattberg og H. Schroeder (2012), "Multiactor governance and the environment", *Review of Environment and Resources*, 37, 365-87.

Robertson, M. (2012), "Measurement and alienation: making a world of ecosystem services", *Transactions of the institute of British Geographers*, 37(3): 386-401.

Smith, P., J.F. Soussana, D. Angers, L. Schipper, C. Chenu, D.P. Rasse og M. Kuhnert (2020), "How to measure, report and verify soil carbon change to realize the potential of soil carbon sequestration for atmospheric greenhouse gas removal", *Global Change Biology*, 26(1): 219-41.

Steffen, W., W. Broadgate, L. Deutsch, O. Gaffney og C. Ludwig (2015), "The trajectory of the Anthropocene: the great acceleration", *The Anthropocene Review*, 2(1): 81-98.

Thorsøe, M.H., E. Facq, I. Criscuoli, L.B. Martínez-García, C. Heidecke, L. Amthauer Gallardo og M. Graversgaard (2025), "Carbon farming: The foundation for carbon farming schemes – lessons learned from 160 European schemes", *Land Use Policy*, 158, 107747, https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2025.107747

Wassénius, E., B. Crona og S. Quahe (2024), "Essential environmental impact variables: A means for transparent corporate sustainability reporting aligned with planetary boundaries", *One Earth,* 7(2): 211-25.

Witt, N., M. Graversgaard og M.H. Thorsøe (2025), "Undisclosed transgressions? Lacking acknowledgements of large agrifood firms on their impacts on the planetary boundaries", *Ecology and Society*, 30(4). doi:10.5751/ES-16485-300408

Witt, N., M. H. Thorsøe og M. Graversgaard (2025), "ESG reporting meets farmer – implications of the European corporate sustainability reporting directive for the agrifood sector", *British Food Journal*, (in press).

Wunder, S. (2005), *Payments for environmental services: some nuts and bolts*, vol. 42, Cifor Bogor, Indonesia.

Zu Ermgassen, S. O., T. Swinfield, J. W. Bull, N. E. Duffus, A. Macintosh, M. Maron, M. C. Evans (2026), "Five rules for scientifically credible nature markets", *Nature Ecology & Evolution*, 10(2): 181-92.

Hvad skal tælle i fremtidens landbrug?

Nina Isabella Moeller, lektor, SDU Business School, ninam@sdu.dk
John Martin Pedersen, ph.d., Living Lab Koordinator, SDU Business School, maped@sdu.dk

Vi argumenterer for, at kvantitative indikatorer, herunder CO_2e-regnskaber, ikke i sig selv kan tegne fremtidens landbrug. De synliggør miljøbelastninger og økonomiske vilkår, men medvirker til at usynliggøre vægtige dimensioner som praktisk viden, omsorg, magtforhold og socioøkologiske relationer. Når de gøres til fundament for politiske beslutninger, indsnævres omstillingen til målbar skadesreduktion. Som en mere helhedstænkende ramme for jordbrug præsenteres agroøkologi – på dansk også kaldet naturnært landbrug. Agroøkologiens potentiale italesættes med begrebet landskabning: jordbrug forstået som medskabelse af habitater, relationer og livsbetingelser. Hertil knyttes begrebet naturnærende, der betegner jordbrug, som både nærmer sig naturen og nærer dens diversitet, rigdom og skønhed. I denne forståelse indgår kvantitative indikatorer sammen med kvalitative vurderinger i et transdisciplinært evidensgrundlag. Således kan mad, jord og landskab behandles som fælles anliggender og fremtidens landbrug som et spørgsmål om demokratisk forsyning. Perspektivet flyttes dermed fra skadesbegrænsning til, hvilket liv og hvilke landskaber jordbrug gør muligt.

Fra diagnose til agroøkologisk landskabning

Landbruget er blevet målt og vejet og fundet for tungt. Det vejer vildt i klimaregnskabet, fylder for meget i landskabet og er en voldsom belastning for miljøet. I agronomiske, miljøvidenskabelige og jordbrugspolitiske sammenhænge bliver disse forhold især gjort synlige — og dermed styrbare — gennem kvantitative indikatorer vedrørende for eksempel kvælstof og pesticidrester.

Denne diagnose er i store træk velkendt. Hertil kommer det globale fødevaresystems skjulte omkostninger, som FAO opgør til mere end 10 billioner USD årligt, svarende til næsten 10 pct. af globalt BNP, eller ca. 180 milliarder kroner dagligt. De fordeler sig på sundhedsrelaterede omkostninger som følge af usund kost, miljøskader knyttet til forringelse af jord, vand og økosystemer samt sociale omkostninger i form af dårlige arbejdsvilkår, underbetaling og ulighed (FAO, 2023). Cirka 13 pct. af alle producerede fødevarer tabes efter høst og før detailhandel, mens yderligere 19 pct. spildes i detailhandel, restauranter og husholdninger (FAO, 2025; UNEP, 2024). Samtidig er 2,5 milliarder voksne klassificeret som overvægtige, og fedme blandt børn og unge er firedoblet siden 1990 (WHO, 2025). Også i Danmark findes fødevareusikkerhed, særligt blandt lavindkomsthusholdninger, enlige forsørgere og modtagere af overførselsindkomst (Lund o.a., 2018; Holm o.a., 2020). Ydermere bliver dyrevelfærdsproblemer i stigende grad dokumenteret i den intensive husdyrproduktion, hvor høj dødelighed, sygdomspres og betydeligt antibiotikaforbrug præger systemet (EFSA, 2022; DANMAP, 2025; TV 2, 2024–2026).

Disse problemer kan naturligvis ikke tilskrives landbruget alene. De opstår i et fødevaresystem, hvor produktion, forarbejdning, handel, regulering, distribution, priser, kostvaner og social ulighed hænger sammen. Men landbrug er en afgørende del af systemet. Det former landskabet og således betingelserne for produktionen af mad.

> *De indikatorer, som har gjort det muligt at fælde dom over det eksisterende landbrugsparadigme, er ikke fyldestgørende som grundlag for at bygge et madsystem, der kan sikre trivsel og levende landskaber*

De kvantitative indikatorer og regnskaber, der præger agronomien, debatten og politikken kan bidrage til at synliggøre belastningerne og viser klart, at meget i den nuværende landbrugsmodel må afvikles eller grundlæggende omlægges. Men de kan ikke uden videre fortælle os, hvad der i stedet skal bygges op. Lavere metanudledning betyder ikke i sig selv, at den lavtlønnede i byen undgår at gå sulten i seng, at livet på landet igen bliver værd at leve, eller at landskabet bliver attraktivt at besøge. De indikatorer, som har gjort det muligt at fælde dom over det eksisterende landbrugsparadigme, er altså ikke fyldestgørende som grundlag for at bygge et madsystem, der kan sikre trivsel og levende landskaber.

På den baggrund fremsætter vi fire forbundne påstande om det dominerende kvantitative indikatorregime: (i) Ìndikatorer beskriver ikke bare verden; de er med til at skabe og organisere den; (ii) de dominerende kvantitative indikatorer er grundlæggende selektive og indfanger kun en begrænset del af det, omstilling faktisk kræver; (iii) de flytter opmærksomheden fra det overordnede formål til det, der let lader sig måle inden for en snævert afgrænset teknisk-administrativ ramme, og fremmer dermed uhensigtsmæssige tilpasninger og skadevirkninger; og (iv) måske mest problematisk — og ofte skjult — kan de gøre magtforhold tekniske og dermed vanskeligere at anfægte politisk.

> *Vi introducerer 'landskabning' som en vision for fremtidens landbrug: jordbrug som medskabelse af habitater, relationer og livsbetingelser*

I denne artikel præsenterer vi agroøkologi — eller naturnært landbrug — som et alternativt jordbrugsparadigme, hvor madproduktion og dens påvirkning af landskab og samfund forstås som en helhed. Vi bruger i den sammenhæng begrebet 'naturnærende' om jordbrug, der både nærmer sig naturen og nærer dens diversitet, rigdom og skønhed. Vi introducerer 'landskabning' som et heuristisk begreb for denne vision for fremtidens landbrug: jordbrug som medskabelse af habitater, relationer og livsbetingelser. Som begreb bryder landskabning med indikatorregimets teknisk-administrative verdensbillede og retter forestillingskraften mod det landskab, som vi alle deler — en fælled for alt levende. Denne forskydning indebærer samtidig en bevægelse væk fra mad som industriel handelsvare og hen imod mad som ret, fællesgode og social infrastruktur.

Vi argumenterer således for, at fremtidens landbrug må indtænkes i en bredere forståelse af samfundets demokratiske forsyning, hvor mad, jord og landskab behandles som fælles anliggender. Agroøkologi tilbyder en ramme for denne bevægelse, hvor kvantitative indikatorer indgår sammen med kvalitative vurderinger i et transdisciplinært evidensgrundlag, der gør det muligt at vurdere og forme fremtidens landbrug ud fra bredere spørgsmål om liv, landskab, forsyning og fælles goder — frem for alene gennem de målestokke, fremskridtsforestillinger og vækstlogikker, der har været med til at frembringe krisen.

Indikatorer er ikke bare målinger

Indikatorer fremstår ofte som neutrale hjælpemidler: tekniske redskaber, der gør det muligt at beskrive en kompleks virkelighed i et mere overskueligt format. De kan sammenligne, rangordne og dokumentere. Indikatorer kan være både kvantitative og kvalitative. I bred forstand er en indikator et tegn eller pejlemærke, der hjælper os med at vurdere en tilstand, en praksis eller en udvikling.

Indikatorer udvælger bestemte dele af virkeligheden, oversætter dem til standardiserede kategorier og giver dem administrativ og politisk vægt, så de kan bruges som f.eks. registre for dokumentation og revision. Således beskriver de (udsnit) af samfundet *og* skaber det grundlag, som staten kan handle på (Desrosières, 1998; Merry, 2016; Rottenburg o.a., 2015). Dette handlegrundlag får autoritet, fordi det fremstår upersonligt og sammenligneligt (Porter,

1995) og kun tillader, at bestemte former for dokumentation opfattes som gyldige (Power, 1997; Strathern, 2000). Når indikatorer kobles til støtteordninger, afgifter, certificering eller adgang til kapital, er de ikke længere kun pejlemærker, men bliver centrale for fordelingen af magt og ressourcer (Hatanaka o.a., 2005). Indikatorer skaber specifik synlighed, særlige prioriteringer og afgrænser derfor feltet af handlemuligheder.

Desuden ændrer disse pejlemærker karakter, når de bliver styrende. De bliver nu til mål, der skal nås, eller undgås, mens deres oprindelige årsag glider i baggrunden (Goodhart, 1975; Campbell, 1979; Dahler-Larsen, 2011; Muller, 2018). Det medfører, at nogle vil – måske med gode intentioner – iværksætte tiltag, som synes relevante for målet, men ikke nødvendigvis fremmer hensigten bag målet. Nogle vil bevidst snyde for at opnå de rigtige værdier, mens det for andre mest af alt drejer sig om lovlydig og rationel tilpasning til et regime, der belønner det målbare.

Dette indikatorregime forstås ofte som en nødvendighed, der er konstrueret med henblik på at forenkle komplekse forhold, der skal forvaltes effektivt. Men denne forenkling af virkeligheden bag tallene kan alt for let usynliggøre de forhold, der rent faktisk er fagligt og politisk meningsfulde (Turnhout o.a., 2007).

Hvad det kvantitative indikatorregime *kan* se

De kvantitative indikatorer, der præger europæisk og dansk landbrugspolitik, registrerer reelle belastninger og danner grundlag for lovmæssige begrænsninger af, for eksempel, kvælstofoverskud, der påvirker vandmiljøet; pesticider, som påvirker folkesundheden; drivhusgasser, der bidrager til klimaforandringer; ammoniak, som belaster luften; og arealanvendelse, der former landskaber og habitater. Indikatorer som udbytte, indkomst og produktivitet siger desuden noget om de vilkår, jordbrugere arbejder under. De er derfor umiddelbart nyttige for at forstå, om en given praksis er økonomisk bæredygtig eller ej.

Ser man på *Eurostats Agri-Environmental Indicators* (AEI), *EU's CAP Performance Monitoring and Evaluation Framework* (PMEF) og *Farm Sustainability Data Network* (FSDN) samt *OECD's Agri-Environmental Indicators* (OECD) (Eurostat, 2024; Europa-Kommissionen, 2024a; Europa-Kommissionen, 2024b; OECD, 2013), tegner der sig et relativt klart mønster: Der er med tiden opbygget et dominerende indikatorregime i Europa (se Tabel 1).

Det er stærke indikatorer, der beskriver et bestemt udsnit af virkeligheden. De passer godt til administrative systemer, der er opbygget for at lette sammenligninger på tværs af bedrifter, regioner og år. De passer også godt til støtteordninger, afgifter, kontrolsystemer og rapporteringskrav, fordi de kan standardiseres og gøres til genstand for kontrol.

De kvantitative indikatorer viser først og fremmest, hvad der skal reduceres, begrænses eller bringes under kontrol. De viser i langt mindre grad — hvis overhovedet — hvad der skal opbygges, næres og gives institutionel støtte. Det, der her mangler, er et sprog for landskabning: for jordbrug som en økologisk praksis, der over tid former landskaber, habitater og relationer.

Tabel 1: Dominerende indikatorfamilier og -domæner i det europæiske indikatorregime

Domæne	Normaliserede indikatorfamilier	Hvor indikatorerne forekommer: lysegrå = tre rammeværker; mørkegrå = alle fire.			
		AEI	PMEF	FSDN	OECD
Produktivitet og økonomisk levedygtighed	Udbytte	x	x	x	
	Landbrugsindkomst		x	x	x
	Værditilvækst (landbrug)		x	x	x
	Arbejdsproduktivitet		x	x	x
Energiforbrug	Energiforbrug på gården	x	x	x	x
	Produktionskapacitet for vedvarende energi	x	x	x	
Vandforbrug og vandkvalitet	Vandforbrug (udtagning)	x	x	x	x
	Vandforurening (nitrat og pesticider)	x	x	x	x
	Vanding	x	x	x	x
Næringsstof- og kemikalieforløb	Kvælstofbalance	x	x	x	x
	Fosforbalance	x	x	x	
	Risiko ved pesticider	x	x	x	x
	Pesticidforbrug	x	x	x	x
	Forbrug af mineralsk gødning	x		x	x
	Nitrogenudnyttelseseffektivitet			x	x
	Antimikrobiel anvendelsesintensitet		x	x	
Viden og forvaltning	Miljøforpligtelser inden for landbruget	x	x	x	x
	Uddannelse/rådgivning	x	x	x	x
Biodiversitet	Landbrugsjord med høj naturværdi	x	x	x	
	Indeks for fugle på landbrugsjord	x	x	x	x
	Natura 2000-landbrugsområder	x	x	x	x
	Genetisk mangfoldighed	x	x		x
Arealanvendelse og landskabsstruktur	Ændringer i arealanvendelse	x	x	x	x
	Landskabets tilstand og mangfoldighed	x	x	x	x
	Afgrødemønstre	x	x	x	x
	Husdyrmønstre	x	x	x	x
	Andel af økologisk landbrugsareal	x	x	x	x
Drivhusgas- og ammoniak-emissioner	Samlede drivhusgasemissioner fra landbruget	x	x	x	x
	Ammoniakemissioner	x	x	x	
	Enteriske metanemissioner		x	x	x
	Gyllehåndteringsemissioner		x	x	x
	N_2O-emissioner fra jord		x	x	x
Jordkvalitet	Jorddække	x	x	x	x
	Jordbearbejdningsintensitet	x	x	x	
	Gødningshåndtering	x	x	x	x
	Jorderosion	x	x	x	x
	Kulstoflagre i jorden		x	x	

Hvad det kvantitative indikatorregime ikke kan se

Det som det kvantitative indikatorregime har sværest ved at indfange, er ofte netop det, der afgør, om en omstilling kan lykkes. Jordbrug er ikke en lukket teknisk proces, men et socioøkologisk håndværk i åbne systemer: Landskaber og mad bliver til gennem relationer mellem muld, mennesker, andre dyr og planter (van der Ploeg, 2022). Praktisk viden og dømmekraft skabes således i samtaler på tværs af arter, på marken, med banker, rådgivere og myndigheder samt i de mange små afvejninger mellem økonomisk risiko, familiens arbejdskraft, dyrevelfærd og landskabets muligheder.

Netop disse forhold er vanskelige at standardisere, men de er centrale for forandring. Det samme gælder andre vigtige elementer, der får et jordbrug og et lokalsamfund til at hænge sammen: omsorgsarbejde, vidensdeling mellem generationer, tillid mellem producenter og aftagere og den gensidige respekt, der opstår, når mennesker kender hinanden og det landskab, de virker i.

> *Dyr bliver til produktionsenheder, metanudledning, medicinforbrug eller dødelighed. Jord bliver til kulstofindhold, erosion og næringsstofbalance. Planter bliver til afgrødekoder, udbytte og arealandele. Disse kategorier indfanger ikke i fuldt omfang kvaliteten af relationerne*

Det kvantitative indikatorregime har også vanskeligt ved at registrere relationerne mellem mennesker og andre levende væsener som andet end produktionsforhold eller miljøbelastning. Dyr bliver til produktionsenheder, metanudledning, medicinforbrug eller dødelighed. Jord bliver til kulstofindhold, erosion og næringsstofbalance. Planter bliver til afgrødekoder, udbytte og arealandele. Disse kategorier indfanger ikke i fuldt omfang kvaliteten af relationerne.

På den facon bliver omstilling let til teknologiske tilpasninger, strukturudvikling og kapitalkonsolidering snarere end en egentlig genopbygning af jordbrug, landskab og lokalsamfund.

Når kvantitative indikatorer bliver beslutningsregler

De beskrevne blinde vinkler har politisk betydning. Når f.eks. omsorg, praktisk viden og social sammenhængskraft ikke bliver synlige som legitime former for værdi og evidens, får de sværere ved at opnå støtte, beskyttelse eller blot institutionel anderkendelse. De bliver let reduceret til lokale fortællinger eller personlige værdier, mens de målbare parametre fremstår som grundlaget for seriøs politik. Dermed flyttes magten til dem, der kan levere de "rigtige" data.

I praksis betyder indikatorregimet eksempelvis, at det i regenerativt, agroøkologisk arbejde med jordforbedring er svært at påvise de opnåede positive forandringer. Under en markvandring med en rådgiver og en landmand, der arbejder med reduceret jordbearbejdning, blev denne begrænsende faktor illustreret. Man kan, i rådgiverens ord, se, føle, lugte og mærke jordens forbedrede tilstand, men man kan ikke dokumentere den. Udsagnet er sigende, fordi "dokumentation" her ikke betød, at der manglede erfaring, observation eller faglig dømmekraft. Det betød, at forbedringen ikke uden videre kunne tælle som anerkendt evidens i de standardiserede måleformer.

Fordi kapitalstærke aktører har bedre adgang til rådgivning og finansiering, kan de lettere absorbere nye krav, investere i dokumentationssystemer og omsætte indikatorpræstationer til markedsfordele (Hatanaka o.a., 2005; Clapp, 2021). Mindre jordbrug, derimod, bliver som regel relativt hårdere belastet. Hvis en bedrift presses ud, fordi den ikke kan håndtere dokumentationskravene, mens dens jord overtages af en større aktør med højere administrativ kapacitet, er det ikke givet, at omstillingen samlet set er rykket nærmere. Indikatoren kan være forbedret, mens landskabets og lokalsamfundets fremtid er blevet fattigere.

Således er indikatorregimet og dets afrapporteringskrav vigtige elementer i strukturudviklingen og kvantitative indikatorer bør derfor altid vurderes sammen med de magtforhold, de indgår i. Hvem har ressourcerne til at levere dokumentationen? Hvem definerer referencepunkterne? Hvem ejer data?

Hvem kan omsætte gode indikatorresultater til kapital, legitimitet og politisk indflydelse? Og hvem bærer omkostningerne, når reglerne ændres? Uden disse spørgsmål kan indikatorbaseret styring fremstå teknisk neutral, selv når den i praksis fordeler risiko, byrder og muligheder ulige.

Som diagnose er kvantitative indikatorer nyttige. Som beslutningsregler organiserer de adfærd, investeringer og opmærksomhed, og de gør nogle fremtider lettere at forestille sig, finansiere og gennemføre end andre. Hvis de primært belønner det, der kan standardiseres, verificeres og sammenlignes, vil de også fremme de aktører og praksisser, der passer bedst til dette system. Ydermere ophæver kvantificering ikke uden videre subjektivitet, men flytter den til valget af indikatorer, referencepunkter og tærskler.

Dermed kan indikatorregimet komme til at beskytte den eksisterende orden mod anfægtelse, selv når det præsenterer sig som et objektivt redskab for omstilling. Det sker ikke nødvendigvis ved at afvise forandring, men ved at videreføre de dominerende forståelsesformer, som omstillingen netop skulle bryde med.

Dette kan ses i både EU's Farm to Fork-strategi og den danske Grøn Trepart (se også Reeh Andersen og Katborg, 2026).

Farm to Fork og Grøn Trepart: kvantifikation uden kvantespring

I EU-Kommissionens Farm to Fork-strategi (Europa-Kommissionen, 2020) og i den danske Grøn Trepart (Regeringen m.fl., 2024a; Regeringen m.fl., 2024b) udstikkes omstillingen i henhold til kvantitative indikatorer som i Tabel 1.

Farm to Fork-strategiens tekst rummer referencer til en bredere vision om bæredygtige fødevaresystemer, men dens realisering er i høj grad knyttet til målbare reduktioner, arealandele og forandring, der kan følges gennem sammenlignelige data.

Grøn Trepart følger en lignende logik. Aftalen taler om lokal forankring, ejerskab, helhedstænkning og moderne arealforvaltning, og det er vigtige åbninger. Men i aftalens operative struktur fungerer disse begreber primært som betingelser for at gennemføre det kvantificerede program: udtagning af kulstofrige lavbundsjorde, skovrejsning, afgifts- og kompensationsmodeller samt kvælstofreduktion. Helhedstænkningen er til stede som sprog, men den får ikke samme styringsmæssige tyngde som hektar, ton og procentmål.

Dermed bliver både Farm to Fork og Grøn Trepart eksempler på den grundlæggende spænding i det aktuelle indikatorregime. De anerkender, at landbruget skal forandres, men fastholder samtidig en forestilling om omstilling som noget, der først og fremmest kan designes, dokumenteres og kontrolleres gennem kvantitative indikatorer, regnskaber og standardiserede mål. Det kan skabe politisk handlekraft. Men det indsnævrer som sagt spørgsmålet om fremtidens landbrug.

Der mangler simpelthen et bredere vurderingsgrundlag. Hvis omstillingens succes stort set kun afgøres gennem kvantitative indikatorer, bliver dimensioner som omsorg, tillid, lokal viden og kulturel forankring tilsidesat. Uden et transdisciplinært evidensgrundlag, hvor disse forhold kan indgå sammen med målinger og regnskaber, risikerer omstillingen at blive endnu en teknisk-administrativ udgave af det system, den skulle forandre.

Denne indsnævring bliver særlig tydelig i klimaregnskaberne omkring kvæg, hvor forskellige processer oversættes til én fælles regnskabsenhed afledt af kvantitative indikatorer: CO_2e.

CO_2e-eksemplet: når koen bliver klimaregnskabets fange

I landbrugets klimaregnskaber bliver kvæg først og fremmest synligt gennem metan fra fordøjelsen, lattergas fra jord og gødning samt udledninger fra foder, energi og transport. CO_2e-regnskabet er altså ikke én indikator, men et regnskabssystem, hvor flere kvantitative indikatorer og emissionsfaktorer oversættes til en fælles enhed. Disse udledninger er reelle, og de skal tages alvorligt. Problemet opstår, når CO_2e-regnskabet får lov til at repræsentere kvæg generelt. Så kommer alle køer let til at ligne den samme ko: et klimaproblem på fire ben.

Et voksende antal fagfællebedømte studier viser imidlertid, hvordan jordbrugere og kvæg indgår i forskellige kreative alliancer med forskellige målsæt-

ninger (Eriksson o.a., 2026). Disse kan overordnet set deles i to kategorier: koens græsning på landbrugsjord og koens vedligeholdelse af overdrev og lysåbne landskaber.

På landbrugsjord, hvor frugtbarheden ønskes opbygget, omsætter koen græs og urter til gødning og bidrager til mikrobiel aktivitet, jordens indhold af organisk materiale og frugtbarhed (Jordon o.a., 2024; Henryson o.a., 2022; Mäder o.a., 2002; Watson o.a., 2002).

På overdrev og andre lysåbne naturtyper er opgaven en anden. Her handler arbejdet om at holde landskabet åbent og nøjsomt nok til at lyskrævende planter, urter, orkidéer og jordlevende leddyr kan trives. Kvæget kan bide græsset ned på det rette tidspunkt og således skabe variation i plantedækket og understøtte de arter, der er tilpasset græssede og næringsfattige landskaber. Kokasser udgør samtidig levested og fødegrundlag for specialiserede insekter (Buse o.a., 2015; Henning o.a., 2017; Mäkeläinen o.a., 2026).

I Danmark er medlemmer af Foreningen for Holistisk Planlagt Afgræsning (HOPLA, u.å.) og det naturnære landbrug Folk og Fæ på Djursland (Folk og Fæ, u.å.) blandt pionererne i udviklingen af disse innovative alliancer med kvæg og andre græssere.

Koen i stalden, fastholdt i et industrielt foder-, stald- og eksportregime og ofte koblet til importerede foderstrømme fra ryddede landskaber langt borte, er åbenlyst ikke den samme som koen i et agroøkologisk, holistisk planlagt græsningssystem. Den ene ko er primært produktionsenhed, emissionskilde og led i en global foder- og værdikæde. Den anden ko indgår som allieret i naturnærende landskabning, hvor dens samspil med planter, jord og mikroorganismer bidrager til jordfrugtbarhed, kulstofopbygning, biodiversitet og landskabelig variation.

De køer tilhører to forskellige paradigmer og er således umiddelbart usammenlignelige.

Derfor er det problematisk, hvis klimaregnskaber, der bruges til at diagnosticere og regulere det eksisterende, staldbaserede, industrielle kvægbrug, uden videre gøres til dommere over agroøkologiske græsningssystemer. Et CO_2e-regnskab kan synliggøre væsentlige belastninger ved koen i et staldsystem baseret på importeret foder. Dette bidrager ikke til en meningsfuld forståelse af koen i det agroøkologiske system. CO_2e-regnskabet synliggør det skadelige, men kan ikke indramme det skabende.

Set på den måde er det klimaspørgsmål, der er relateret til oksekød ikke en snæver diskussion om, hvorvidt "kvæg er godt eller dårligt", simpelthen fordi man ikke kan skære de to paradigmatisk forskellige køer over samme kam.

Hvis én praksis kun vurderes på udledninger udregnet på baggrund af en fundamentalt anderledes praksis, mens dens opbyggende, positive effekter behandles som anekdoter uden videnskabelig status, så bliver sammenligningen ikke neutral. Det bliver en måde at gøre gamle målestokke til dommere over nye alliancer.

Agroøkologi som ramme for landskabning og transdisciplinær evidens

Agroøkologi, som på dansk også kaldes naturnært landbrug, er en transdisciplinær, systemteoretisk og praktisk tilgang til samspillet mellem mennesker, mad og landskab (Gliessman, 2015), der er opstået i tæt forbindelse med bondebevægelser, oprindelige folks territoriale vidensformer og ideen om madsuverænitet.

> *Agroøkologi, som på dansk også kaldes naturnært landbrug, er en transdisciplinær, systemteoretisk og praktisk tilgang til samspillet mellem mennesker, mad og landskab*

Med tiden har den agroøkologiske bevægelse fået fodfæste i internationale fødevarepolitiske og forskningsmæssige rammer. FN's fødevare- og landbrugsorganisation (FAO) beskriver agroøkologi som en integreret tilgang, der anvender økologiske og sociale principper i design og forvaltning af bæredygtige landbrugs- og fødevaresystemer. FAOs 10 Agroøkologiske Elementer gav begrebet en central plads i international fødevarepolitisk tænkning (FAO, 2018). High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition (HLPE) under FN's Komité for Verdens

Fødevaresikkerhed placerer agroøkologiske tilgange centralt i arbejdet med fødevaresikkerhed, ernæring og bæredygtige fødevaresystemer (HLPE, 2019). EU's Agroecology Partnership samler forskningsmiljøer, myndigheder og praksisaktører omkring Living Labs, forskningsinfrastrukturer, værdikæder og territoriale omstillingsprocesser (EU Agroecology Partnership, 2024).

Agroøkologi er derfor ikke én entydig model, men et omdiskuteret felt med mange traditioner, praksisser og politiske vægtninger. Dens relevans for fremtidens landbrug ligger i, at den sammenholder agronomiske, økologiske, økonomiske, sociale og territoriale spørgsmål. Dyrkningspraksisser i agroøkologisk omstilling kan være biodynamiske, syntropiske, permakulturelle, regenerative eller på andre måder naturnærende.

Agroøkologisk jordbrug tager ikke udgangspunkt i enkeltstående tekniske løsninger, men i landskabet som levende sammenhæng — en fælled for alt levende. Landbrug forstås ikke som et statisk objekt, der kan reguleres med simple indikatorer, men som en praksis, der konstant udvikles, hvor kvantitative indikatorer indgår i et bredere evidensgrundlag med henblik på at afgøre, hvad der tæller som godt jordbrug.

Et illustrativt eksempel på værdien af at kombinere kvantitative og kvalitative metoder i en transdisciplinær tilgang findes i Raquel Luján Sotos aktionsforskning i regenerative dyrkningsmetoder. Her sammenholdes landbrugeres egne jordobservationer — hvordan jorden ser ud, lugter og føles; hvordan den holder på vand, reagerer på regn og understøtter rødder, insekter og afgrøder — med laboratorie- og forskerbaserede målinger af blandt andet aggregatstabilitet, pH, næringsstoffer, organisk kulstof og mikrobiel aktivitet. Soto o.a. (2020) viser, hvordan jordkvalitetsindikatorer kan udvælges *participatorisk*, og hvordan visuel jordvurdering, social læring og regenerative praksisser kan indgå i systematisk evaluering (Soto o.a., 2021a; Soto o.a., 2021b; Soto o.a., 2021c). Pointen er samspillet: sanselig og situeret jordkundskab fungerer som kvalitative indikatorer, laboratoriemålingerne som kvantitative indikatorer, og tilsammen danner de et mere robust transdisciplinært evidensgrundlag (Moeller o.a., 2023).

Dette er også udgangspunktet for forskningsprojektet *Unmeasured*, hvor vi undersøger, hvordan kvalitative indikatorer, erfaringsbaserede vurderinger og kontekstfølsomme evidensformer kan indgå med større institutionel vægt i agroøkologisk omstilling (Agroøkologi @ SDU, u.å.).

Hvis fremtidens landbrug skal beskytte grundvandet, levere sund mad og bidrage til levende landskaber, peger naturnært landbrug på en oplagt retning for omstillingen.

Agroøkologi i fremtiden?

Hvor det dominerende kvantitative indikatorregime reducerer landbrug til emissioner, input, hektar og udbytte, stilles der i agroøkologi spørgsmål om, hvem der har adgang til jord, frø, vand, markeder og beslutningsrum; hvem der kan definere problemerne; og hvilke former for viden der tilskrives autoritet (Anderson o.a., 2019; Anderson o.a., 2021; Nyéléni, 2007; Nyéléni, 2015; Zaremba o.a., 2021; Agroecology Europe, 2026).

Dermed er agroøkologi både en kritik af det eksisterende indikatorregime og et sprog for naturnærende *landskabning*: en ramme, hvor jordens frugtbarhed, menneskers sundhed, dyrs trivsel, lokal selvbestemmelse, demokratisk forsyning, omsorg, biodiversitet og tilhørsforhold kan vurderes som centrale dele af landbruget — og ikke udelukkende som forhold uden for landbruget.

Dette fører også et andet syn på regulering med sig. Destruktive praksisser skal ikke begrænses; de må udfases og forbydes. Fremtidens landbrugspolitik bør understøtte de jordbrugere, bevægelser og fællesskaber, som allerede arbejder på at genopbygge muldjord, relationer og levedygtige habitater. Landskabning indebærer også, at mad på længere sigt må forstås som ret, fælles gode og infrastruktur.

En bredere diskussion om demokratisk forsyning er allerede under udvikling omkring energi, vand og anden kritisk infrastruktur, hvor ejerskab, langsigtede samfundshensyn og demokratisk kontrol igen diskuteres som centrale spørgsmål (Tænketanken Brundtland, 2026). Den samtale bør også omfatte

mad, jord og landskab. Spørgsmål om, hvem der ejer jorden, hvad der dyrkes, og hvordan landskabet formes, bør behandles som de fundamentale demokratiske spørgsmål, de faktisk er.

Referencer

Agroecology Europe (2026), "Building a Feminist and Intersectional Approach to Agroecology: Agroecology Europe's Position Paper on Gender and Intersectionality in Agroecology", Agroecology Europe.

Agroøkologi @ SDU (u.å.), "Unmeasured – projektet om det som ikke let kan måles og vejes", https://agroecology.sdu.dk/unmeasured/.

Anderson, C.R., J. Bruil, M.J. Chappell, C. Kiss og M.P. Pimbert (2019), "From transition to domains of transformation: Getting to sustainable and just food systems through agroecology", *Sustainability*, 11(19): 5272.

Anderson, C.R., J. Bruil, M.J. Chappell, C. Kiss og M.P. Pimbert (2021), *Agroecology Now! Transformations towards More Just and Sustainable Food Systems*, Cham: Springer.

Buse, J., M. Šlachta, F.X.J. Sladeček, M. Pung, T. Wagner og M.H. Entling (2015), "Relative importance of pasture size and grazing continuity for the long-term conservation of European dung beetles", *Biological Conservation*, 187: 112–9.

Campbell, D.T. (1979), "Assessing the impact of planned social change", *Evaluation and Program Planning*, 2(1): 67–90.

Clapp, J. (2021), "The problem with growing corporate concentration and power in the global food system", *Nature Food*, 2: 404–408.

Dahler-Larsen, P. (2011), *The Evaluation Society*, Stanford, CA: Stanford University Press.

DANMAP (2025), *DANMAP 2024:* Use of antimicrobial agents and occurrence of antimicrobial resistance in bacteria from food animals, food and humans in Denmark – Summary Report, Kongens Lyngby og København: DTU Fødevareinstituttet og Statens Serum Institut.

Desrosières, A. (1998), *The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

EFSA (2022), "Welfare of pigs on farm", *EFSA Journal*, 20(8): e07421.

Eriksson, K.B., N. Brichet, S.S. Brieghel, C.K. Nielsen, L. R. Nielsen og F. Hastrup (2026), "Doughnut agronomy: Dairy farming and well-being in 21st century Denmark", *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 10: 1746569.

EU Agroecology Partnership (2024), "AGROECOLOGY Partnership: European Partnership on Accelerating Farming Systems Transition through Agroecology Living Labs and Research Infrastructures", EU Agroecology Partnership.

Europa-Kommissionen (2020), "A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System", COM(2020) 381 final, Bruxelles: Europa-Kommissionen.

Europa-Kommissionen (2024a), "Farm Sustainability Data Network", Directorate-General for Agriculture and Rural Development.

Europa-Kommissionen (2024b), "CAP 2023–27: Performance Monitoring and Evaluation Framework (PMEF) indicators", Agri-food Data Portal, Directorate-General for Agriculture and Rural Development.

Eurostat (2024), "Agri-environmental indicators", Eurostat Statistics Explained / Eurostat Database.

FAO (2018), "The 10 Elements of Agroecology: Guiding the Transition to Sustainable Food and Agricultural Systems", Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FAO (2023), "The State of Food and Agriculture 2023: Revealing the True Cost of Food to Transform Agrifood Systems", Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FAO (2025), "Food loss and food waste", Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Folk og Fæ (u.å.), "Vores natur, vores ansvar", https://jakobsenfonnesbo.dk.

Gliessman, S. R. (2015), *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems*, 3. udg., Boca Raton: CRC Press.

Goodhart, C.A.E. (1975), "Problems of monetary management: The U.K. experience", Papers in Monetary Economics, 1: 1–20, Sydney: Reserve Bank of Australia.

Hatanaka, M., C. Bain og L. Busch (2005), "Third-party certification in the global agrifood system", *Food Policy*, 30(3): 354–69.

Henning, K., A. Lorenz, G. von Oheimb, W. Härdtle og S. Tischew (2017), "Year-round cattle and horse grazing supports the restoration of abandoned, dry sandy grassland and heathland communities by suppressing *Calamagrostis epigejos* and enhancing species richness", *Journal for Nature Conservation*, 40: 120–30.

Henryson, K.H.E. Meurer, M.A. Bolinder, T. Kätterer og P. Tidåker (2022), "Higher carbon sequestration on Swedish dairy farms compared with other farm types as revealed by national soil inventories", *Carbon Management*, 13(1): 266–78.

HLPE (2019), "Agroecological and Other Innovative Approaches for Sustainable Agriculture and Food Systems

that Enhance Food Security and Nutrition", Rome: High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security.

Holm, L., A.L. Nielsen og T.B. Lund (2020), "Adapting to financial pressure on household food budgets in Denmark: Associations with life satisfaction and dietary health", *Acta Sociologica*, 63(2): 191–208.

HOPLA (u.å.), "HOPLA – Foreningen for Holistisk Planlagt Afgræsning", https://hopla.nu/.

Jordon, M.W., J.-C. Buffet, J. A. J. Dungait, M.V. Galdos, T. Garnett, M.R.F. Lee, J. Lynch, E. Röös, T.D. Searchinger, P. Smith og H.C.J. Godfray (2024), "A restatement of the natural science evidence base concerning grassland management, grazing livestock and soil carbon storage", Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences, 291(2015): 20232669.

Lund, T.B., L. Holm, I. Tetens, S. Smed og A.L. Nielsen (2018), "Food insecurity in Denmark: Socio-demographic determinants and associations with eating- and health-related variables", *European Journal of Public Health*, 28(2): 283–8.

Mäder, P., A. Fliessbach, D. Dubois, L. Gunst, P. Fried og U. Niggli (2002), "Soil fertility and biodiversity in organic farming", *Science*, 296(5573): 1694–7.

Mäkeläinen, S., T. Backman, L. Bosco, A. Santangeli, A. Lehikoinen, V. Saaristo, J. Ekroos, H. Wirta og I. Herzon (2026), "Balancing grazing and biodiversity: Arthropod responses to modern cattle farming practices", *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 395: 109942.

Merry, S.E. (2016), *The Seductions of Quantification: Measuring Human Rights, Gender Violence, and Sex Trafficking*, Chicago: University of Chicago Press.

Moeller, N.I., M. Geck, C.R. Anderson, C. Barahona, C. Broudic, R. Cluset, G. Henriques, F. Leippert, D. Mills, A. Minhaj, A. Mueting-Van Loon, S. Piers de Raveschoot og E. Frison (2023), "Measuring agroecology: Introducing a methodological framework and a community of practice approach", *Elementa: Science of the Anthropocene*, 11(1): 00042.

Muller, J.Z. (2018), *The Tyranny of Metrics*, Princeton: Princeton University Press.

Nyéléni (2007), "Declaration of Nyéléni", Forum for Food Sovereignty, Sélingué, Mali.

Nyéléni (2015), "Declaration of the International Forum for Agroecology", Nyéléni, Mali, 27. februar.

OECD (2013), "OECD Compendium of Agri-environmental Indicators", Paris: OECD Publishing.

Porter, T.M. (1995), *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton: Princeton University Press.

Power, M. (1997), *The Audit Society: Rituals of Verification*, Oxford: Oxford University Press..

Reeh Andersen, D. og S. Katborg (2026), "Den grønne trepartsaftale som fremtidsregime for dansk landbrug", *Økonomi & Politik*, dette temanummer.

Regeringen m.fl. (2024a), "Aftale om et Grønt Danmark", 24. juni.

Regeringen m.fl. (2024b), "Aftale om Implementering af et Grønt Danmark", 18. november.

Rottenburg, R., S.E. Merry, S.-J. Park og J. Mugler, red. (2015), *The World of Indicators: The Making of Governmental Knowledge through Quantification*, Cambridge: Cambridge University Press.

Soto, R.L., M.C. Padilla og J. de Vente (2020), "Participatory selection of soil quality indicators for monitoring the impacts of regenerative agriculture on ecosystem services", *Ecosystem Services*, 45: 101157.

Soto, R.L., J. de Vente og M.C. Padilla (2021a), "Learning from farmers' experiences with participatory monitoring and evaluation of regenerative agriculture based on visual soil assessment", *Journal of Rural Studies*, 88: 192–204.

Soto, R.L., M.C. Padilla, M. Rivera Méndez, T. Pinto-Correia, C. Boix-Fayos og J. de Vente (2021b), "Participatory monitoring and evaluation to enable social learning, adoption, and out-scaling of regenerative agriculture", *Ecology and Society*, 26(4): 29.

Soto, R.L., M. Martinez-Mena, M.C. Padilla og J. de Vente (2021c), "Restoring soil quality of woody agroecosystems in Mediterranean drylands through regenerative agriculture", *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 306: 107191.

Strathern, M. (2000), "The tyranny of transparency", *British Educational Research Journal*, 26(3): 309–21.

Tænketanken Brundtland (2026), *Ejerskab og grønne investeringer i forsyningssektoren: En systematisk analyse og litteraturgennemgang, der undersøger ejerskabets betydning for grønne investeringer i forsyningssektoren*, 14. august, København: Tænketanken Brundtland.

Turnhout, E., M. Hisschemöller og H. Eijsackers (2007), "Ecological indicators: Between the two fires of science and policy", *Ecological Indicators*, 7(2): 215–28.

TV 2 (2024-2026), *Hvem passer på grisene?*, dokumentarserie i tre dele, produceret af Kompagniet, TV 2 og TV 2 Play.

UNEP (2024), "Food Waste Index Report 2024", Nairobi: United Nations Environment Programme.

Van der Ploeg, J.D. (2022), *The Sociology of Farming: Concepts and Methods*, Abingdon: Routledge.

Watson, C.A., D. Atkinson, P. Gosling, L.R. Jackson og F.W. Rayns (2002), "Managing soil fertility in organic farm-

ing systems", *Soil Use and Management*, 18(s1): 239–47.

WHO (2025), "Obesity and overweight", World Health Organization, www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight.

Zaremba, H., M. Elias, A. Rietveld og N. Bergamini (2021), "Toward a feminist agroecology", *Sustainability*, 13-(20): 11244.

Diversitet og resiliens som nøgler til fremtidens levende landbrug med dyr

Mette Vaarst, seniorforsker, Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet, mette.vaarst@anivet.au.dk
Yoko L. Dupont, seniorforsker, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, yoko.dupont@agro.au.dk
Morten Hansen, postdoc, Center for Kvantitativ Genetik og Genomforskning, Aarhus Universitet, morten.hansen@qgg.au.dk
Britt Henriksen, seniorrådgiver, Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet, britt.henriksen@anivet.au.dk
Klaus Horsted, chefkonsulent, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, klaus.horsted@agro.au.dk
Morten Kargo, seniorforsker, Center for Kvantitativ Genetik og Genomforskning, Aarhus Universitet, Morten.Kargo@qgg.au.dk
Hanne Kongsted, lektor, Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet, Hanne.Kongsted@anivet.au.dk
Kamilla Block Nielsen, ph.d.-studerende, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, kamillabn@agro.au.dk
Paul Sharp, professor, Økonomisk Institut, Syddansk Universitet, pauls@sam.sdu.dk
Sanna Steenfeldt, seniorforsker, Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet, sanna.steenfeldt@anivet.au.dk
Martin Hvarregaard Thorsøe, lektor, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, martinh.thorsoe@agro.au.dk
Roos Zaalberg, adjunkt, Center for Kvantitativ Genetik og Genomforskning, Aarhus Universitet, roos.zaalberg@qgg.au.dk

Denne artikel udforsker, hvordan danske landbrugssystemer med dyrehold kan udvikle sig til at blive økologisk og socialt resiliente, og dermed bidrage til at løse systemiske sammenhængende kriser, herunder tab af biodiversitet, sundhed, socialt liv i landdistrikter, samt fødevaresystemudfordringer, samt hvilke roller forskellige former for diversitet (fra genetisk til landskabsniveau) spiller i denne udvikling. Med Rosas resonansteori analyserer vi udviklingen af dyr, landbrugssystemer og landskaber gennem relationer, hvor mennesker ikke blot søger kontrol, men lader sig berøre og svarer tilbage. Vi skitserer danske eksempler på diversificerede landbrugssystemer, som er opstået i samspil med deres lokale kontekster og ofte fremstår som nicher, eventuelt som deltagere i samarbejdende netværk og samfundsbevægelser. Der peges på betydelige strukturelle udfordringer og behov for institutionel opbakning for at sikre at di-

versitet kan være en strategi for fremtidigt landbrug i Danmark.

Hvordan kan fremtidens landbrug bidrage til levende landskaber, samfund og fødevarer?

Det danske folketingsvalg i 2026 viste, at mange borgere satte spørgsmålstegn ved, hvordan fødevarer bliver produceret i Danmark. Særligt svineproduktionen og konsekvenserne for drikkevandet blev to af valgkampens omdrejningspunkter (Mogensen, 2026; Scheel, 2026). Debatten nåede dog ikke at afklare, hvilke landbrugssystemer vi som danske borgere så ønsker, og hvordan vi vil kunne nå dertil. Hvilke landbrugssystemer skal forsyne os med sunde og bæredygtige fødevarer og samtidig bidrage til landskaber og landdistrikter, som understøtter gode livsvilkår for mennesker og dyr?

> *Hvordan kan et fremtidigt dansk landbrug indrettes på måder, der tager hensyn til biodiversitet, rent vand, genetisk variation, landdistrikts-udvikling og dyrs og menneskers sundhed og velfærd, og ikke alene baserer sig på kortsigtede politiske og økonomiske hensyn?*

Gennem de seneste årtier er det blevet synligt, hvor mange negative miljø- og klimapåvirkninger den nuværende eksportorienterede fødevareproduktion har bidraget med både globalt (IPBES, 2019; PBScience, 2025) og i Danmark. Mange indikatorer i vores natur – skove, åer, fjorde og hav, jordbund og luft – viser tydelige tegn på pres og ubalance (Naturens og miljøets tilstand i Danmark - Miljøstyrelsen). For mennesker, som bekymrer sig om disse tegn, er der meget, som kalder på nødvendig forandring af vores måde at producere fødevarer og holde landbrugsdyr på. Hvordan kan et fremtidigt dansk landbrug indrettes på måder, der tager hensyn til biodiversitet, rent vand, genetisk variation, landdistriktsudvikling og dyrs og menneskers sundhed og velfærd, og ikke alene baserer sig på kortsigtede politiske og økonomiske hensyn? Som Sharp og Sørensen (2026 i dette temanummer) påpeger, så har dansk animalsk produktion siden 1880'erne været forankret i en eksportorienteret, intensiv produktionsmodel, som forsynede en voksende befolkning med mad og velstand. Denne var betinget af en helt særlig historisk, markedsmæssig og institutionel kontekst (Kærgård, 2023). Siden midten af det 20. århundrede er landbruget i stigende grad blevet industrialiseret (Hansen og Kærgård, 2022), og denne udvikling har været understøttet af narrativer – dels om nødvendigheden af at brødføde en stadigt voksende verdensbefolkning (Thorup-Kristensen, 2010), dels om Danmark som foregangsland, eller endda blandt "verdensmestrene" i forhold til effektivitet og fødevarekvalitet (Viden om dansk landbrug | Landbrug & Fødevarer; L&F, 2026), lavt antibiotikaforbrug (L&F, 2019) og økologi (L&F, 2025). Knudsen (2026 i dette temnummer) dokumenterer, at landmænd er ambivalente overfor den fortsatte intensivering af dansk landbrug, dog ude af stand til at se klare alternativer.

Tab af biodiversitet, kvælstofudledning til miljøet og problemer med dyrevelfærd er i forbindelse med det seneste folketingsvalg blevet sat på den politiske dagsorden. Der kaldes på en "bæredygtig og grøn omstilling af landbruget". Som en del af denne omstilling har landbrugets aktører forsøgt at imødegå udledning af klimagasser gennem selektiv avl af køer, der udleder mindre metan (De Haas o.a., 2021), samt avl af dyr der kræver mindre foder og derfor giver et mindre CO_2-aftryk (De Verdal o.a., 2018; Sell-Kubiak o.a., 2017). Ligeledes er teknologiske tiltag såsom indførelsen af tilsætningsstoffet 'Bovaer' til kvæg udviklet for at nedsætte udledning (Lund o.a., 2026; https://foedevarestyrelsen.dk/foder/markedsfoering-af-foder/fodertilsaetningsstoffer/bovaer). Sådanne løsninger tager afsæt i et techno-orienteret regime og ignorerer mere holistiske forståelser af dyrenes rolle i levende systemer, som landbrug er. Analyser peger på, at forestillingen om dansk landbrug som intensivt og rettet mod eksport forbliver uændret til trods for indførelsen af den såkaldte grønne trepart, som kunne pege på alternative udviklingsspor for fremtidens danske landbrug. Treparten fokuserer på kvælstof og kulstof samt at udtage arealer af landbruget til at genetablere uberørte naturarea-

ler, men har ikke et mål om øget biodiversitet (Rasmussen, 2025).

Denne artikel tager udgangspunkt i et undersøgende forskningsprojekt, *Anivers*, som udforsker, hvorvidt og hvordan diversificerede former for økologisk landbrug med dyrehold kan være relevante og velunderbyggede fremtidige udviklingsspor. Gennem konkrete eksempler ønsker vi at udforske og udfolde muligheder for, hvordan multifunktionalitet og diversificering har været rettesnor for udviklingen af nutidige danske bedrifter, som kan inspirere andre landbrugere til at udvikle deres bedrifter i denne retning. Dette leder os til følgende spørgsmål:

- Hvordan kan danske landbrugssystemer med dyrehold udvikle sig til at blive økologisk og socialt resiliente og dermed bidrage til at løse systemiske sammenhængende kriser, såsom tab af biodiversitet, sundheds- og velfærdsbekymringer hos dyr og mennesker, tab af socialt liv i landdistrikter, samt fødevaresystemudfordringer?
- Hvilke roller spiller forskellige former for diversitet i denne udvikling?

I artiklen vil vi først konceptualisere begreberne *diversitet* og *resiliens,* for derefter med udgangspunkt i de to spørgsmål at undersøge forholdet mellem begreberne inden for forskellige økologiske landbrugssystemer, hvor dyr indgår, og hvor en diversificering på forskellig vis har fundet sted. At udvikle landbrugssystemer inden for en lokal social og kulturel kontekst, som samtidig er i synergi med de omkringliggende økologiske systemer, kræver en nysgerrig, lyttende og trinvis tilgang, for netop iterativt at støtte de enkelte landbrugssystemer til at tage form og bidrage til at forme den nære omverden. Dette står i kontrast til mange industrielle produktioner, hvor dyrene holdes inde i temperaturregulerede bygninger, passes af migrantarbejdere, fodres automatisk og afsætningen sker til de globale eksportmarkeder. De industrielle systemer behøver således ikke at tage hensyn til den lokale kontekst, såsom vejrlig, lokale markedsmuligheder, socialt liv og netværk i lokalområdet, eller de omkringliggende landskaber og økosystemer.

Idet projektet tager afsæt i økologiske landbrug, der søger at udvikle alternativer til det monokulturelle landbrugssystems specialisering og ensretning, er ambitionen at bidrage til mere diverse og resiliente landbrugssystemer. I sådanne systemer betragtes dyr ikke alene som klimabelastende produktionsenheder, men tænkes ind i en bredere agroøkologisk helhed, som også bidrager til at dyrene kan imødekomme deres naturlige behov samtidig med at der ikke er flere dyr, end området kan bære. I denne sammenhæng er den socialvidenskabelige teoretiker Hartmut Rosas (2019, 2020) begreb om *resonans* relevant, fordi det tilbyder et sprog for de relationelle kvaliteter, som en sådan udvikling forudsætter. Med reference til Rosas resonansbegreb vil vi her reflektere over muligheder og betingelser for, at landbruget kan gentænkes holistisk, så mennesker, lokalsamfund, dyr, natur og andet liv trives i samspil.

Vores forståelse af diversitet og diversificering

Diversitet stammer fra det latinske ord 'diversitas' og betyder mangfoldighed eller forskelligartethed. Det kan forstås på mange forskellige niveauer, og i Tabel 1 giver vi korte definitioner, som knytter sig specielt til diversitet i forhold til et landbrugssystem. Diversificering forstås i vores sammenhæng som processen at organisere et system, så det indeholder flere forskellige elementer og aktiviteter, og dermed skaber muligheder for forskelligartede og evt. synergiskabende bidrag til systemet, herunder udfoldelse og praktisering af forskellige niveauer af diversitet. Tabel 1 illustrerer de mange lag og niveauer af diversitet, som griber ind i hinanden.

Tabel 1: Korte definitioner af, hvorledes forskellige former for diversitet og diversificering i en landbrugskontekst forstås i denne artikel.

Niveau	Definition	Kilde
Genetisk diversitet	Variation i den genetiske kode mellem individer, f.eks. inden for en art og en race. Den genetiske variation er vigtig for at kunne bibeholde en evne til at kunne tilpasse sig skiftende forhold. En race forstås som en gruppe af individer, som har de samme karakteristika. I landbruget er de fremkommet i en blanding mellem naturlig og menneske-valgt selektiv avl henimod dyr med et ønsket sæt af egenskaber.	Notter, 1999
Funktionel diversitet	Variation i rollerne af de forskellige komponenter af biodiversitet, og hvordan de påvirker funktionen af et system, såsom systemets dynamikker og ligevægt. I et landbrugssystem kan en bestemt husdyrart have en eller flere roller (fx får i naturgræsning, som både leverer uld, samt skind og kød efter slagtning), og deres rolle kan overlappe med rollerne af andre husdyrarter.	Tilman, 2001
Artsdiversitet (i landbrug)	Landbrug med to eller flere dyrearter simultant eller i integreret drift. Betegnes også internationalt som multispecies landbrug.	Martin o.a., 2020
Biodiversitet	Sammensat af begreberne "biologisk" og "variation". Biodiversitet er variationen af liv og omfatter mangfoldighed af gener, arter og økosystemer (taksonomisk diversitet), såvel som diversitet af biologiske træk og funktioner (funktionel diversitet).	Moore og Brodie, 2024
Agrobiodiversitet	En delmængde af biodiversitet, som vedrører landbrugssystemer og er en blanding af naturlige og menneskeskabte selektionsprocesser. Begrebet omfatter mangfoldighed af gener, arter og habitater i landbrugslandskaber. Herunder planter, dyr, mikroliv i dyrket jord samt kulturel og lokal viden om diversitet.	FAO n.d., What is Agrobiodiversity?

Multifunktionalitet	Opstod i 1980'erne som koncept og refererer til at et landbrugssystem tager andre roller i de social-økologiske systemer, som det er en del af, udover mad- og fiberproduktion.	Hodbod o.a., 2016
Social diversitet	Refererer til mangfoldigheden af baggrunde, som mennesker kan komme med til landbruget, fx sociale, etniske, politiske og religiøse positioner, og som påpeger vigtigheden af inklusivitet.	Jacobs 2021

Diversificering kan bidrage til resiliente landbrug

Begrebet *resiliens* anvendes i en række discipliner, som f.eks. økologi og psykologi, og blev beskrevet for biologiske systemer i begyndelsen af 1970'erne. Resiliens kan defineres som systemets evne til at absorbere og respondere på påvirkninger, ændringer og chok fra omgivelserne, så systemet stadig opretholder sine væsentlige funktioner (Holling, 1973; Walker og Salt, 2008). I dag anvendes begrebet blandt andet til at beskrive økosystemers evne til at respondere på de mere og mere synlige ubalancer i social-økologiske systemer (Folke o.a., 2021). Her kan resiliensen både styrkes og svækkes af den meget forskelligartede dynamik i koblede sociale og biologiske systemer (Walker o.a., 2006). Nødvendigheden af at gentænke begrebet i forhold til produktionssystemer er også blevet påpeget (Rist o.a., 2014), og i omstillingsprocesser af landbrugssektorer påpeges nødvendigheden af human og social kapital for at styrke systemernes resiliens (Sinclair o.a., 2014). Når vi udvikler rammerne for fremtidigt dansk landbrug, vil det derfor være relevant at lade dyrenes og landbrugssystemernes resiliens og de mange niveauer af diversitet være centrale nøgler for bæredygtige strategier og valg. Det kan vi gøre f.eks. ved bevidst at fremme den genetiske diversitet, ved at vælge dyrearter og racer, som passer til forskellige landskabstyper, klimatiske forhold og har evnen til at leve af græs og andre naturlige fødekilder. Dyrs resiliens styrkes ved at vælge de mest robuste dyr til avl (Berghof o.a., 2019), og ved at imødekomme dyrenes basale behov, f.eks. ved at give dem rammer i deres daglige liv, som bidrager til at holde dem sunde og mindsker deres stressniveau. Systemernes resiliens styrkes ved at mindske afhængigheden af én bestemt produktionslinje og åbne muligheder for forskelligartet indkomst.

Diversificering i landbrug med Rosas resonansteori som helikopterperspektiv

Resonans kan forstås i Hartmut Rosas terminologi som en konstant iterativ og gensidig kultivering af relationer (Rosa, 2019). Rosas resonansteori kan betragtes som en analytisk ramme, som tager udgangspunkt i at vi som mennesker har vilje, muligheder og viden til at indgå i gensidige og iterative udviklingsprocesser. I denne artikel handler disse relationer i høj grad om responsivitet og etisk sensitivitet mellem mennesker og dyr, landbrug og økologiske og sociale systemer. Denne tankegang er en modstilling til en accelererende, instrumentel og kontrolsøgende logik, som ofte bliver brugt i det eksisterende industrielle landbrug, der netop søger kontrol over alt biologisk liv, inklusive dyrene, der avles og formes (f.eks. ved halekupering) til at kunne indgå i disse produktionssystemer. Menneskets fokus på at beholde kontrollen reducerer 'biologisk liv' til ressourcer og maskiner. Hartmut Rosa præsenterer netop et alternativ til dette, hvor resonans ses som en gensidigt responderende relation til verden, hvor den menneskelige aktør ikke blot søger at kontrollere sine omgivelser, men lader sig berøre af dem og svarer tilbage (Rosa, 2019, 2020). Derved kan særlige systemer og relationer opstå, hvilket lige præcis leder frem mod en diversitet af forskellige bedrifter og strukturer omkring

dem. Den totale kontrol vil ifølge Rosa ikke lykkes, når man har med biologiske, dynamiske og cykliske processer at gøre. En anerkendelse af at andre organismer har behov og reaktioner, baner også vejen for en erkendelse af menneskets rolle som ansvarlig og handlekraftig aktør. Dermed kan mennesket indgå i et respektfuldt samspil med andet liv, herunder dyr, landskaber, samfund, eller andre dynamiske systemer.

Diversitet kan her bidrage til at sikre spektret af handlemuligheder, fordi mange forskellige potentielle udviklingsveje holdes åbne og er synlige, når man f.eks. ikke mister genetisk materiale (som man gør, hvis linjer, racer eller arter uddør). På denne måde kan resiliente landbrugssystemer med indbygget diversitet opstå i samklang med deres omgivelser, naturlige såvel som sociale systemer. Diversitet bidrager således samlet set til de enkelte systemers biologiske forbindelse til konteksten, fordi de er opstået som responderende på netop denne kontekst og har haft mulighed for at påvirke den. Der kan tilmed skabes vigtige synergier mellem det sociale og biologiske liv, som f.eks. vist i en omfattende analyse, som inddrog 2.655 gårde i 24 studier på tværs af 11 lande (Rasmussen o.a., 2024). Her identificeres fem forskellige diversificeringsstrategier med fokus på dyr, afgrøder, jordbund, planter og vandressourcer. Samlet viste studiet at diversificering førte til en fælles styrkelse af både sociale og miljømæssige aspekter. Diversificering af landbrugssystemer bidrager til at styrke jordens mikrobielle stabilitet (Carswell o.a., 2025), næringsstofkredsløbet, biodiversitet og økosystemydelser samt modstandsdygtigheden over for klimavariabilitet og uforudsigelige vejrbegivenheder (Rasmussen o.a. et al., 2024). I Anivers vil vi gerne undersøge, hvordan danske landbrugssystemer kan udvikle sig, hvis vi vælger at følge en strategi, som centrerer sig om diversificering, resiliens og resonans.

Diversificeringsstrategier til at styrke fremtidens landbrugssystemer

Hvor er der plads til og muligheder for at skabe et diversificeret landbrug, som bidrager værdifuldt til fremtidens landdistrikter og skaber balance i forhold til biodiversitet, naturressourcer og sunde dyr, hvis behov også imødekommes? Der er mange danske eksempler på landbrug, som på forskellig vis har etableret sig som diversificerede og med vægt på forskellige former for diversitet, og der er internationale analyser på tværs af forskellige globale kontekster (f.eks. Frison og IPES-Food, 2016). Blandt de danske bedrifter, som vi foreløbigt har inddraget i Anivers, er mange af de diversitetsaspekter, som nævnes i Tabel 1, i spil. Der er f.eks. gårde med vægt på bevaringsværdige racer (genetisk diversitet), flere dyrearter (arts-diversitet), gårdbutikker samt værdiskabelse gennem egne produkter såsom kød, caféer, kursusfaciliteter, og turisme (multi-funktionalitet). Flere af bedrifterne har også sociale projekter med sårbare grupper af borgere (social diversitet), samarbejde med andre landbrugere eller lokale institutioner som f.eks. skoler, eller inddragelse af unge landbrugere. Flere af bedrifterne inddrager forvaltning af naturområder og omkringliggende landskaber som en del af deres græsningsstrategi, hvilket styrker den funktionelle diversitet og forskellige aspekter af biodiversitet. En af bedrifterne ligger i kanten af et urbant område og viser, hvordan en sådan praksis bidrager til at etablere korte veje fra marker til markeder og kan inddrage urbane beboere som andelshavere. De mange former for diversificerede landbrugssystemer udgør tilsammen konkrete eksempler på forskellige måder at udfolde diversitet på. Ud fra Lam o.a.s (2020) skaleringstypologi, kan innovative løsninger, såsom alternative økologiske produktionssystemer ”skaleres” på flere forskellige niveauer. Det vil sige, at alternative initiativer ikke kun kan udbredes eller vinde indflydelse i forhold til den konventionelle idé om skalering af størrelse, men også ved f.eks. replikation af tankegangen eller måden at organisere sig på i lignende kontekster eller gennem kulturel forankring (Lam o.a., 2020).

Nødvendigt med institutionel opbakning til diversificering

De nuværende institutionelle og politiske strukturer bidrager til at skabe lock-ins og er en del af stiafhængigheden (forstået som de processer, hvormed tidligere beslutninger, institutionelle valg eller tek-

nologiske udviklinger har skabt selvforstærkende udviklingsspor, dynamikker og afhængigheder, som er svære at komme ud af), som fastholder en overvejende monokulturel og industriel produktion. Visse forarbejdningsmæssige forhold vanskeliggør valg om at fravige 'det gængse', som f.eks. at de fleste slagterier er indrettet til dyr af en helt bestemt standardstørrelse, og derfor ikke kan slagte dyr af andre racer. Dette medfører lang transport af de dyr, der er 'ikke-standard-størrelse'. Der er også lovgivningsmæssige udfordringer ved at have flere dyrearter i samdrift, og der findes således ikke meget landbrug i Danmark med integration af forskellige dyrearter, ligesom den genetiske variation generelt er lille. De nuværende strukturer omkring 'det målbare landbrug' med forskellige offentlige tilskudsordninger og kontrolsystemer, som anvender indikatorer, retter sig i høj grad mod det industrielle og langt mere ensrettede landbrug (Moeller og Pedersen, 2026 i dette temanummer).

Det er samtidigt vanskeligt for yngre landmænd at etablere sig på mindre og mellemstore landbrug, og bankerne mangler villighed til at støtte investeringer til diversificerede landbrugsbedrifter, hvis afsætningsmuligheder afhænger f.eks. af lokale markeder. En af bedrifterne er Danmarks sidste statsejede landbrug, som dyrker landbrug på en måde, så det indgår meningsfuldt i synergi med mange forskellige typer landskaber, såsom strandenge, overdrev og skov. En sådan bedrift er med til at vise, at landbrug kan forvaltes på måder, som understøtter biodiversitet og de omkringliggende landskaber, og at staten hermed tager ansvar for at holde denne mulighed åben. Nogle af de øvrige interviews viser, at der er en stor grad af netværk mellem grupper af diversificerede brug, og nogle peger på, at muligheder som fælles jordejerskab kunne bidrage til at få unge i gang med landbrug.

Diversificerede landbrug er komplekse, og landbrugerne skal have en både dyb og detaljeret forståelse af samspil, interaktioner og feed-back loops i landbrugssystemet og i relationerne mellem dette og de omkringliggende landskaber. En af de barrierer, som vi også ønsker at undersøge nærmere i Aniversprojektet, er den tilsyneladende mangel på uddannelse af landbrugere og rådgivere til at håndtere kompleksitet og diversitet. Denne mangel er dels institutionelt forankret og knyttet til eksisterende strukturer, men den kan også vanskeliggøre eller være direkte forhindrende for at diversificerede brug kan fungere, selvom der så var politisk og institutionel opbakning til diversificeringsstrategier. Den nuværende Kalø Økologiske Landbrugsskole tilbyder denne slags uddannelser og lægger vægt på entreprenørskab og kompleks viden. Der findes kurser på andre landbrugsskoler, som inviterer til innovation og kompleksitet. Den overvejende del af nutidens landbrugsuddannelser retter sig dog – ikke overraskende – mod specialisering (Anonym, 2026). Dette er ydermere vigtigt, fordi landbrug ikke blot handler om daglige praksisser og viden om metoder, men i høj grad også om kulturer, relationer og praksisfællesskaber mellem landmænd og rådgivere såvel som øvrige aktører omkring landbruget, og forestillingen om "det gode landmandskab" lægger sig op ad det herskende regime (Kærgård, 2026 i dette temanummer) og præger både de unge landbrugere, rådgivere og mange andre aktører med indflydelse på landbruget. Ved at facilitere uddannelse, læring og netværk, som handler om styrkelse af diversitet og resiliens på mange niveauer, inddrages unge landbrugere og støttes i deres praksisudvikling.

Mange af de typer systemer, som er nævnt ovenfor, fremstår som nicher, som hver især bidrager til at inspirere andre aktører i fødevaresystemerne til at søge alternative måder at drive landbrug på, sammenlignet med industrialiserede landbrugsbedrifter. Mange af dem indgår i forskellige netværk og organisationer, som kan ses som egentlige strømninger eller bevægelser (Geels og Schot, 2007). Den specialiserede og industrialiserede produktion af dyr er dog det dominerende regime. Markedsbaserede instrumenter såsom kulstofreducerende landbrug og ESG-målinger rummer nogle potentialer og incitamenter for en større grøn omstilling, men også betydelige risici for at kompleksiteten i de større systemer forbigås, som diskuteret af Thorsøe og medforfattere (2026 i dette temanummer). Blesh og medforfattere (2023) peger derimod på, at netværksdannelse sam-

men med institutionel udvikling af rammer, som f.eks. støtter tiltag for biodiversitet på tværs, kan støtte og muliggøre diversificering af landbrug. I en dansk kontekst vil en sådan opbakning og medvirken fra det politiske og institutionelle landskab også være nødvendig for en fremtidig diversificeringsstrategi af landbrug på flere niveauer.

Diversitet kan skabe nye veje for fremtidens landbrug

Denne artikel har søgt at bidrage til debat om fremtidens landbrug med udgangspunkt i et biologisk systemorienteret perspektiv. Landbrug er funderet på biologisk liv, og selvom vi langt hen ad vejen er lykkedes med at "tech-fixe" mange problemer, således at dyrene har kunnet indgå i produktion næsten som maskiner, så er der mange tegn på, at der er grænser. Sådanne tegn er f.eks. den høje pattegrisedødelighed, antibiotikaresistens eller øgede problemer med zoonotiske sygdomme (Agudelo Higuita o.a., 2023). Landskaberne og naturen er under historisk pres på måder, der truer selve grundlaget for vores eksistens på kloden, og dette biologiske argument er materielt, synligt og systemisk (IPBES, 2019; PBScience, 2025). De nuværende pres på biologiske/økologiske systemer kalder på handling, og de eksisterende landbrug, som har taget valg om at udfolde forskellige perspektiver på diversificering, bidrager til at slå tonen an for at tage en diversificeringsstrategi alvorligt. Når det biologiske liv kalder på omstilling for at foregribe yderligere kollaps, skabes der mulige rum for transition, og vi kan vælge at fokusere på de mange mulige initiativer og strategier, som anerkender dyr som levende sansende væsener og vigtige ressourcer samt bidragsydere til landskaber og sociale relationer. Derved kan der åbnes veje til synergier mellem dyrevelfærd, biodiversitet, meningsfuld beskæftigelse og liv på landet.

Anerkendelser

Projektet Anivers (34009-25-2439) er en del af Organic RDD 11-programmet, som koordineres af ICROFS (Internationalt Center for Forskning i Økologisk Jordbrug og Fødevaresystemer). Det har fået tilskud fra Grønt Udviklings- og Demonstrationsprogram (GUDP) under Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri.

Referencer

Agudelo Higuita, Nelson Iván I.A., Regina LaRocque og Alice McGushin (2023), "Climate change, industrial animal agriculture, and the role of physicians – Time to act", *Journal of Climate Change and Health*, 13 Article 100260, https://doi.org/10.1016/j.joclim.2023.100260

Anonym (2026), "UddannelsesGuiden. Landbrugsuddannelsen", Landbrugsuddannelsen | Uddannelses-Guiden.

Berghof Tom V.L., Marieke Poppe og Han A. Mulder (2019), "Opportunities to Improve Resilience in Animal Breeding Programs", *Front. Genet*., 9: 692, https://doi.org/10.3389/fgene.2018.00692

Blesh, Jennifer, Zia Mehrabi, Hannah Wittman, Christian Levers, Laura V. Rasmussen, Claire Kremen o.a. (2023), "Against the odds: Network and institutional pathways enabling agricultural diversification", *One Earth*, 6(5), 479-91, https://doi.org/10.1016/j.oneear.2023.03.004

Carswell, Alison M., Simon Willcock, Martin S.A. Blackwell, Hari Ram Upadhayay, Paul Harris, Graham McAuliffe o.a. (2025), "Agricultural practices can threaten soil resilience through changing feedback loops", *NPJ Sustainable Agriculture*, 3:56, https://doi.org/10.1038/s44264-025-00098-6

De Haas, Yvette, Roel F. Veerkamp, Gerben de Jong og Michael N. Aldridge (2021), "Selective breeding as a mitigation tool for methane emissions from dairy cattle", *Animal*, 15 Supp. 1, 100294, https://doi.org/10.1016/j.animal.2021.100294.

De Verdal, Hugues, Hans Komen, Edwige Quillet, Béatrice Chatain, Francois Allal, John A.H. Benzie og Marc Vandeputte (2018), "Improving feed efficiency in fish using selective breeding: a review", *Rev Aquacult*, 10: 833-51, https://doi.org/10.1111/raq.12202

FAO n.d., What is Agrobiodiversity? https://www.fao.org/4/y5609e/y5609e01.htm

Folke, Carl, Stephen Polasky, Johan Rockström, Victor Galaz, Frances Westley, Michèle Lamont o.a. (2021), "Our future in the Anthropocene biosphere" *Ambio*, 50: 834–69, https://doi.org/10.1007/s13280-021-01544-8

Frison, Emile A.; IPES-Food (2016), "From uniformity to diversity: A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems", Louvain-la-Neuve (Belgium): IPES, pp. 96, https://hdl.handle.net/10568/75659

Geels, Frank W. og Johan Schot. (2007), "Typology of sociotechnical transition pathways", *Research Policy*, 36(3): 399–417, https://doi.org/10.1016/j.respol.2007.01.003

Hansen, Henning Otte og Niels Kærgård (2022), "Udvikling og rammevilkår for dansk landbrug", i Gudrun Gormsen, red., Dansk landbrug 1945–2020, Gad, s. 14–53.

Hodbod, Jennifer, Olivier Barreteau, Craig Allen og Danièle Magda (2016), "Managing adaptively for multifunctionality in agricultural systems", *Journal of Environmental Management*, 183(2): 379-88, https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2016.05.064

Holling, Crawford S. (1973), *Resilience and stability of ecological systems*, Cambridge University Press.

IPBES (2019), "Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services", i E.S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz og H.T. Ngo, red., IPBES secretariat, Bonn, Germany, 1148 pages, https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673.

Jacobs, Dirk (2021), "Diversity. Polyphony of the concept", i *Contested Concepts in Migration Studies*, Routledge.

Kærgård, Niels (2023), "Læren af skiftet fra korn til animalsk produktion i 1880'erne", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 209(1): 9–16.

Lam, David P.M., Berta Martín-López, Arnim Wiek, Elena M. Bennett, Niki Frantzeskaki, Andra I. Horcea-Milcu og Daniel L. Land (2020), "Scaling the impact of sustainability initiatives: a typology of amplification processes", *Urban Transform*, 2(3), https://doi.org/10.1186/s42854-020-00007-9

L&F (2019), "Antibiotika: Dansk griseproduktion fremhæves som internationalt forbillede", Antibiotika: Dansk griseproduktion fremhæves som internationalt forbillede | Landbrug & fødevarer, 21. februar.

L&F (2025), "Danmark er økologisk verdensmester", Danmark er økologisk verdensmester | Landbrug & Fødevarer, 11. februar.

L&F (2026), Fødevareforsyning er også en del af beredskabet

Lund, Peter, Morten Maigaard, Margit Bak Jensen, Maike Johannes Brask, Mirka Thorsteinsson, Rasmus Bak Stephansen o.a. (2026), "TRL for nye teknologier og tiltag, som potentielt kan reducere udledningen af metan eller andre klimagasser indenfor Fødevarestyrelsens ressort", Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab - ANIVET Udredning/notat https://pure.au.dk/portal/da/publications/trl-for-nye-teknologier-og-tiltag-som-potentielt-kan-reducere-udl/

Martin, Guillaume, Kerstin Barth, Marc Benoit , Christopher Brock, Marie Destruel og Bertrand Dumont o.a. (2020), "Potential of multi-species livestock farming to improve the sustainability of livestock farms: A review", *Agricultural Systems*, 181: 102821, https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102821

Mogensen, Lars Trier (2026), "Svinevalg 2026", *Guld og grønne skove* | Svinevalg 2026 | Lyt som podcast | DR LYD, 3. marts.

Moore, John C. og Jedediah F. Brodie (2024), "Diversity, Taxonomic Versus Functional", i *Encyclopedia of Biodiversity*, Third Edition: Volume 1-7, pp. V5-474-V5-486), Elsevier, https://doi.org/10.1016/b978-0-12-822562-2.00406-0

Notter, David Russell (1999). "The importance of genetic diversity in livestock populations of the future". *Journal of Animal Science*, 77(1), 61–69. https://doi.org/10.2527/1999.77161x

PBScience (2025), "Planetary Health Check 2025: A Scientific Assessment of the State of the Planet", Planetary Boundaries Science 2025, Potsdam Institute for Climate Impact Research (PIK), Potsdam, Germany, doi: 10.48485/pik.2025.017

Rasmussen, Bent (2025), "EU har åbnet vinduet for marknaturen", *Magasinet Mark*, juli, https://orgprints.org/id/eprint/56235/

Rasmussen, Laura, Ingo Grass, Zia Mehrabi, Olivia M. Smith, Rachel Bezner-Kerr, Jennifer Blesh o.a. (2024), "Joint environmental and social benefits from diversified agriculture", *Science*, 384(6691): 87-93, https://doi.org/10.1126/science.adj1914

Rist, Lucy, Adam Felton, Magnus Nyström, Max Troell, Ryan A. Sponseller, Jan Bengtsson o.a. (2014), "Applying resilience thinking to production ecosystems", *Ecosphere*, 5(6), s. 1-11: Article 73, https://doi.org/10.1890/es13-00330.1

Rosa, Hartmut (2019), *Resonance. A Sociology of Our Relationship to the World*, Polity Press: Cambridge, UK.

Rosa, Hartmut (2020), *The uncontrollability of the world*, Polity Press, Cambridge, UK.

Scheel, Agnete F. (2026), "Drikkevand er blevet et kæmpe valgkampstema, men vandværker afviser løsning fra Venstre" | Folketingsvalg 2026 | DR 12. marts.

Sell-Kubiak, Ewa, Klaus Wimmers, Henry Reyer og Tomasz Szwaczkowski (2017), "Genetic aspects of feed efficiency and reduction of environmental footprint in broilers: a review", *Journal of Applied Genetics*, 58(4): 487-498, https://doi.org/10.1007/s13353-017-0392-7

Sinclair, Katrina, Allan Curtis, Emily Mendham og Michael Mitchell (2014), "Can resilience thinking provide useful insights for those examining efforts to transform contemporary agriculture?", *Agriculture and Human*

Values, 31(3): 371-384, https://doi.org/10.1007/s1046-0-014-9488-4

Thorup-Kristensen, Kristian (2010), "Kunsten at brødføde verden", Videnskab.dk Kunsten at brødføde verdens befolkning

Tilman, David (2001), *Functional diversity. Encyclopedia of Biodiversity*, Second Edition. Elsevier Inc., pp. 587-96, https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384719-5.00061-7

Walker, Brian og David Salt (2008), *Resilience thinking. Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*, Island Press, Washington, USA.

Walker, Brian H., John M. Anderies, Ann P. Kinzig og Paul Ryan (2006), "Exploring Resilience in Social-Ecological Systems Through Comparative Studies and Theory Development: Introduction to the Special Issue", *Ecology and Society*, 11 (1): 12, http://www.jstor.-org/stable/26267774.

Values, 31(3): 371-384, https://doi.org/10.1007/s1046-0-014-9488-4

Thorup-Kristensen, Kristian (2010), "Kunsten at brødføde verden", Videnskab.dk Kunsten at brødføde verdens befolkning

Tilman, David (2001), *Functional diversity. Encyclopedia of Biodiversity*, Second Edition. Elsevier Inc., pp. 587-96, https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384719-5.00061-7

Walker, Brian og David Salt (2008), *Resilience thinking. Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*, Island Press, Washington, USA.

Walker, Brian H., John M. Anderies, Ann P. Kinzig og Paul Ryan (2006), "Exploring Resilience in Social-Ecological Systems Through Comparative Studies and Theory Development: Introduction to the Special Issue", *Ecology and Society*, 11 (1): 12, http://www.jstor.-org/stable/26267774.

Den Grønne Trepartsaftale som et fremtidsregime for dansk landbrug

Dikte Reeh Andersen, ph.d.-studerende, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, diktand@sam.sdu.dk
Sigurd Katborg, cand.merc.(fil.), Copenhagen Business School, katborgsigurd@gmail.com

Få politiske aftaler i nyere tid griber så dybt ind i forestillingerne om landbrugets fremtid som Den Grønne Trepartsaftale. Gennem en analyse af den politiske aftaletekst, undersøger vi, hvordan forestillinger om fremtidens landbrug realiseres i kraft af investeringer, regulering og arealomlægning. Vi viser, at aftalen etablerer et fremtidsregime, hvor landbrugets klima-, miljø-, og naturbelastning søges reduceret gennem teknologisk optimering og geografisk reorganisering, mens den intensive, animalske og eksportorienterede produktionsmodel grundlæggende forbliver uproblematiseret. Med inspiration fra Bruno Latour udvikler vi betegnelsen sort boks-logik til at indfange, hvordan politiske aftaler kan behandle forbindelsen mellem konkrete virkemidler og forventede effekter som selvindlysende, mens afgørende mellemled og usikkerheder forbliver uafklarede. Risikoen ved aftalens iboende sort boks-logik er, at aftalens målopfyldelse undermineres, og at nogle af de tilstande, som den er sat i verden for at løse, forværres.

> "Gennem alle tider er der knyttet et paradoks til teknologiske fremskridt. Jo længere en bil kan køre på en liter benzin, jo flere kilometer kører vi. Jo hurtigere vores computere arbejder, jo mere tid bruger vi bag computeren. Og så videre i det uendelige. På nuværende tidspunkt er det naivt at forvente, at teknologiske forbedringer alene vil reducere vækstens påvirkninger af biosfæren" (vores oversættelse).
>
> — Kim Stanley Robinson, *The Ministry for the Future* (2020: 40)

Vand på den teknologiske trædemølle

Selvom teknologisk udvikling i årtusinder har været en central drivkraft for forandringer i landbruget, er det først i de seneste årtier, at den eksplicit er blevet indlejret i politiske aftaler som strategisk byggeklods for omstillingen af landbruget. Det drejer sig i særdeleshed om brugen af teknologi til at bringe landbruget i overensstemmelse med EU-lovgivning og til at indfri nationale reduktionsmål. Gennem NPO-handlingsplanen (1985), vandmiljøplanerne (1987; 1998; 2004) og senere Grøn Vækst-planen (2009) er der gradvist udviklet en politisk styring, der søger at reducere miljø- og klimapåvirkningerne, samtidig med at et konkurrencedygtigt og produktivt landbrug opretholdes. Det er i denne sammenhæng, at teknologiske løsninger, kompensationsordninger og frivillighed er blevet prioriteret frem for indgreb i selve produktionsmodellen (Hansgaard, 2023: 367-8).

Efter en periode i 1990'erne, hvor især kvælstofudledningen faldt som resultat af strengere regulering, blev balancen mellem miljøhensyn og erhvervsinteresser gradvist forskudt i løbet af 2000'erne og 2010'erne i retning af en mere liberaliseret landbrugspolitik. Hensynet til erhvervets konkurrenceevne blev i stigende grad prioriteret over miljøhensyn. Udviklingen kulminerede med Landbrugspakken i 2015, som bl.a. muliggjorde øget kvælstofanvendelse, og som er blevet fremhævet som et afgørende tilbageskridt for havmiljøet (Hansen, 2026). Siden har spørgsmålet været, hvordan landbrugets klima- og miljøbelastning kan reduceres uden at udfordre ambitionerne om produktivitetsforøgelse og konkurrencedygtighed.

Udviklingen hviler på en udbredt tiltro til, at teknologisk udvikling kan levere de nødvendige reduktioner i fremtiden, en slags *tekno-optimisme* (Königs, 2022). I praksis betyder det, at belastninger i stigende grad gøres til spørgsmål om teknisk optimering, snarere end en anledning til at udfordre selve produktionsmodellerne.

> *Udviklingen hviler på en udbredt tiltro til, at teknologisk udvikling kan levere de nødvendige reduktioner i fremtiden, en slags tekno-optimisme*

Den Grønne Trepartsaftale (Regeringen, 2024a) er et aktuelt eksempel på denne udvikling. Aftalen øremærker milliarder til specifikke teknologiske virkemidler som pyrolyse og fodertilsætningsstoffer, og etablerer samtidig en institutionel infrastruktur, der skal finansiere, regulere og implementere disse teknologier. Hertil kommer en omfattende arealomlægning, blandt andet gennem udtagning af 140.000 hektar lavbundsjorde og plantning af 250.000 hektar ny skov (se faktaboks).

Trepartsaftalen er blevet præsenteret som et "grønt" og "historisk" vendepunkt. Aftalen griber således nd i et landbrug, der historisk er formet af en historisk opbygget, animalsk og eksportorienteret produktionsmodel, som gennem skiftende former for regulering, teknologi og politisk støtte løbende er blevet tilpasset nye krav (Sharp og Sørensen, dette temanummer).

Men hvad er det egentlig for en fremtid, aftalen sætter kurs mod? I det følgende analyserer vi Trepartsaftalen som et fremtidsregime, der omsætter en bestemt forestilling om fremtidens landbrug til konkrete investeringer, reguleringer og arealpolitiske indgreb. Vi undersøger hvilke politiske bindinger, der følger med og hvordan landbrugets mulighedsrum formes heraf.

Boks 1: Den Grønne Trepartsaftale

Aftale om et Grønt Danmark, juni 2024
Aftaleparter: SVM-regeringen, Landbrug & Fødevarer, Danmarks Naturfredningsforening, og fagforeningerne Dansk Metal, Dansk Industri og Fødevareforbundet NNF

Målsætninger:
- Opfyldelse af EU's vandrammedirektiv
- Bidrage til opfyldelse af reduktionsmålet på 70 pct. for landbrugssektoren inden 2030 og regeringens ambition om klimaneutralitet inden 2045

Hovedindhold:
- Plantning af 250.000 hektar ny skov
- Omlægning af 140.000 hektar lavbundsjorde
- CO_2e-afgift på husdyrproduktion, lavbundsjorde og udbringning af kalk
- Tilbageførsel af afgiftsprovenuet fra husdyrsproduktionen til investeringer i klimateknologi og -tiltag
- 43 mia. kroner til Danmarks Grønne Arealfond
- 10 mia. til modning og implementering af pyrolyse og biokul teknologi
- Tilskudsordning til det metan-reducerende fodertilsætningsstof Bovaer
- 23 lokale treparter med repræsentanter fra kommuner, staten, Landbrug & Fødevarer og Danmarks Naturfredningsforening

Aftale om implementering af et Grønt Danmark, november 2024
Underskrevet af: SVM-regeringen, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti og Radikale Venstre
Indhold: Politisk rammeaftale, der skal skabe de nødvendige forudsætninger for at implementere indsatserne i *Aftale om et Grønt Danmark*

Kilde: Udarbejdet af forfatterne

Trepartsaftalens iboende logik

Overgangen fra *Aftale om et Grønt Danmark* (juni 2024) til *Aftale om Implementering af et Grønt Danmark* (november 2024) markerer et skift fra konsensus om retning til forpligtende styring. Hvor Trepartsaftalen fremstår som et bredt "visionspartnerskab" mellem stat, erhverv og civilsamfund, oversætter implementeringsaftalen visionen til et fremtidsregime med klare forpligtelser, kontrolmekanismer og sanktionsmuligheder. I juni-teksten formuleres projektet i ambitionens sprog: en "historisk omlægning" af det danske areal, et "paradigmeskifte" inden for kvælstofsregulering, og Danmark fremhæves som et klimamæssigt "foregangsland" (Regeringen, 2024a: 2). Aftalen lover at "levere konkrete svar på landbrugets klima- og naturudfordringer" (Regeringen, 2024a:2). Samtidig fastslås, at Danmark fortsat skal have et "stærkt og konkurrencedygtigt landbrug", og at der derfor "skal skrues op for udbyttet på de øvrige, robuste landbrugsarealer" (Regeringen, 2024a:2). Heri består det grundlæggende modsætningsforhold i Den Grønne Trepartsaftale: Reduktion af belastning og intensivering af produktion skal gå hånd i hånd.

Implementeringsaftalen viderefører denne præmis, men ændrer forpligtelsens karakter. Visionen institutionaliseres gennem en politisk rammeaftale, hvor aftalepartierne forpligter sig til at stemme for

den nødvendige lovgivning og finansiering (Regeringen, 2024b). De overordnede mål kobles til konkrete instrumenter: ny reguleringsmodel, skærpet miljøgaranti, midlertidig markregulering, statslige opkøb og i sidste instans muligheden for ekspropriation. Visioner afløses af styring, hvor mål kobles til tidsplaner, genbesøg, kontrolmekanismer og økonomiske incitamenter.

Den centrale logik, som overdrages og accepteres på tværs af aftalekredsen, er forestillingen om, at teknologisk optimering og målrettet arealomlægning kan levere de nødvendige reduktioner af klima- og naturbelastning – uden at udfordre den grundlæggende produktionsmodel. Klimabelastning og kvælstofudledning skal reduceres gennem arealomlægning, differentieret regulering og teknologisk udvikling mens produktionen på de tilbageværende arealer skal intensiveres for at opretholde konkurrenceevnen (Regeringen, 2024a: 2). Trepartsaftalen retter sig således ikke mod en ændring af produktionsparadigmet som sådan, men mod en reorganisering af dets rumlige og teknologiske forudsætninger.

Denne reorganisering indebærer et skærpet skel mellem natur og produktion. Arealomlægningen fremstilles som "hovedmotoren" i kvælstofindsatsen, mens en ny udledningsbaseret reguleringsmodel skal sikre større præcision og kontrol på dyrkningsfladen. Naturen skal have mere plads bestemte steder, mens produktionen koncentreres og intensiveres andre steder. Klima- og naturproblemer behandles dermed primært som styrings- og optimeringsspørgsmål, der kan håndteres gennem bedre data, mere præcis regulering, nye teknologier, frivillige aftaler og målrettede opkøb. Samtidig cementeres eksportmodellen og konkurrenceevnen som strukturelle forudsætninger for fremtidens landbrug.

Aftalen hviler imidlertid ikke alene på geografisk reorganisering, men også på en bestemt temporal arkitektur. I første omgang etableres incitamenter og støtteordninger, der skal fremme frivillig omlægning. På længere sigt etableres muligheden for en gradvist mere forpligtende styring, som kan træde i kraft, hvis de forventede effekter udebliver. Den skærpede miljøgaranti fungerer her som en forsikringsmekanisme, der kan udløse braklægning eller øget regulering, hvis de frivillige eller planlagte reduktioner ikke realiseres. Målsætningerne fremstår dermed bindende, mens midlerne forbliver betingede og justerbare.

Denne konstruktion indskriver Trepartsaftalen i en velkendt dansk tradition inden for landbrugspolitisk styring, hvor "frivillighed først" fungerer som det indledende princip. Som det også ses i *aftalen om målrettet regulering* fra 2018 og senere i *aftalen om grøn omstilling af dansk landbrug* fra 2021, benytter Trepartsaftalen en model, hvor indsatsen som udgangspunkt baseres på frivillige virkemidler, og hvor bindende regulering først aktiveres ved manglende effekt. Styringen trækker dermed systematisk på tiden som ressource: Ansvaret for handling forskydes gennem genbesøg, efterspørgsel på mere viden og forventninger til teknologisk modning. Erfaringen viser imidlertid, at denne tidsforskydning ikke blot agerer stødpude for erhvervet, men også forsinker handlingstidspunktet i en grad, så enhver form for reel handling udebliver. Det illustreres tydeligt i indsatsen for drikkevandsbeskyttelse, hvor der efter 27 års målrettet indsats kun er gennemført konkret beskyttelse på omkring 1,5 pct. af arealet i de udpegede indsatsområder (Miljø- og Ligestillingsministeriet, 2026). Trepartsaftalens temporale arkitektur reproducerer dermed en politisk tradition, hvor frivillighed og fremtidige løsninger gentagne gange har forskudt nødvendige indgreb. Tidsforskydningen fungerer som et stabiliserende element i Trepartsaftalen, fordi den både undgår at tage konflikter i nutiden og fastholder muligheden for senere tvang.

Lige så vigtigt det er at forstå, hvad Trepartsaftalen sigter imod, lige så væsentligt er det at undersøge, hvad aftaleteksten ikke problematiserer. En egentlig diskussion af den animalske produktions belastende omfang og struktur glimrer ved sit fravær i verdens mest kødproducerende nation per indbygger (Lyckhage, 2024). Selvom koncentrationen af husdyr – og de deraf følgende foderstrømme, gyllemængder, samt ammoniak- og metanudledninger – udgør en central drivkraft bag både klima-, vandmiljø- og biodiversitetsproblemer (CONCITO, 2024: 3), fremstår selve produktionskomplekset som en fredet størrelse i aftaleteksten. Spørgsmålet om reduktion af dyre-

holdet adresseres ikke som et strukturelt problem, men omgås gennem henvisning til teknisk innovation og regulatoriske justeringer.

Selvom Trepartsaftalens afgiftsmodel også omfatter lavbundsjorde og landbrugskalk, er husdyrafgiften central, fordi den retter sig mod den animalske produktions biologiske udledninger. Afgiften er konstrueret med et bundfradrag på 60 pct. og en betydelig indfasning, hvilket betyder, at den effektive afgiftssats bliver 120 kr./ton CO_2e i 2030 og 300 kr./ton CO_2e i 2035. Samtidig indeholder den modregningsmuligheder i form af en tilbageførsel af provenu til de bedrifter, der ønsker at investere i ny "klimateknologi" (Regeringen, 2024a: 25). Det vil sige, at afgift en primært skaber incitament til at effektivisere den animalske produktion gennem ny teknologi snarere end at nedskalere besætningsstørrelser. Afgiften, såvel som Trepartsaftalens andre målbarheder, er herved med til at definere, hvad der menes med "omstilling", og hvilke forandringer der kan dokumenteres som politiske fremskridt (Moeller og Pedersen, dette temanummer). Det forudsættes, at den animalske eksportmodel skal videreføres; målet er ikke at gentænke dens omfang, men at optimere dens betingelser.

Trepartsaftalens iboende logik tilsiger således, at belastningen kan frakobles produktionskapaciteten gennem teknologiske forbedringer, arealomlægning og mere præcis regulering. Produktionens omfang behandles ikke som problemets kerne, men som et ufravigeligt vilkår, der skal stabiliseres med mulighed for fortsat at forstærke produktionens intensitet på de tilbageværende arealer. Denne præmis rummer en indbygget selvmodsigelse. Ambitionen er på én gang at reducere klima- og miljøbelastningen markant, at indskrænke landbrugsarealet betydeligt og at bevare – eller endda styrke – produktionskapaciteten. I et land, der allerede er blandt verdens mest intensivt opdyrkede (Danmarks Statistik, 2020; FAO, 2026), forudsætter dette en næsten fuldstændig afkobling mellem produktion og belastning.

Sort boks-logikkens mørke

Når koblingen mellem produktion og belastning ikke er eksplicit, opstår der en sort boks-logik. Vi bruger denne betegnelse om politisk styring, der behandler endnu usikre forbindelser mellem virkemidler og effekter, som om de allerede var afklaret. Hvor Latour (1987) beskriver, hvordan komplekse sammenhænge bliver "black boxed", efter de er stabiliseret, undersøger vi, hvordan politisk styring kan foregribe stabilisering. I Trepartsaftalen rettes opmærksomheden således mod dens inputs og forventede outputs, mens forbindelsen mellem dem træder i baggrunden.

Trepartsaftalens inputs fremstår som politisk håndterbare: arealomlægning, ny reguleringsmodel, tilskud og – i sidste instans – skærpet miljøgaranti og regulering. Outputtet er formuleret som "konkrete svar på landbrugets klima- og naturudfordringer" og "opfyldelse af EU's vandrammedirektiv", der "understøtter indfrielsen af Danmarks klimamål for 2030", samtidig med at Danmark fortsat har "et stærkt og konkurrencedygtigt landbrug" (Regeringen, 2024b: 2).

Det er væsentligt, at aftalen ikke entydigt er formuleret som den mekanisme, der selv indfrier klimamålene, men som et bidrag, der "understøtter" deres indfrielse. Dermed forbliver det uklart, hvordan og i hvilket omfang aftalens konkrete virkemidler skal føre til en indfrielse af aftalens mål. Aftalen kan således fremstå som et ambitiøst svar på landbrugets natur- og klimaudfordringer, uden at dens egne virkemidler nødvendigvis skal lukke hele reduktionsgabet.

Denne uklarhed er væsentlig og giver anledning til at spørge: Hvordan kan en fortsat koncentreret animalsk produktion samtidig levere markante reduktioner af kul- og især kvælstof? Aftalen forudsætter, at produktion og belastning kan afkobles gennem teknologisk optimering og geografisk reorganisering. Den udfolder imidlertid ikke de strukturelle betingelser for, at denne afkobling kan finde sted. Sort boks-logikken består således i, at det mest kontroversielle og kausalt afgørende led i kæden – relationen mellem koncentrationen af dyr og den heraf afledte miljø- og klimamæssige belastning – behandles som teknisk håndterbar, før løsningerne er etablerede og deres effekter dokumenterede. Pyrolyse, metanreducerende fodertilsætningsstoffer (Bovaer)

og nye reguleringsmodeller stiller dermed en forkortet passage fra problem til løsning i udsigt. De gør det muligt at indregne reduktioner i den politiske aftaletekst, før det er afklaret, om og under hvilke betingelser virkemidlerne kan levere dem og dermed handle i nutiden på grundlag af en *forventet* fremtidig effekt.

Netop fordi disse teknologier er præget af betydelig usikkerhed (Rådet for Grøn Omstilling, 2024: 1-2), bliver deres løfter afgørende: De repræsenterer potentialet for, at deres teknologiske succes i fremtiden kan realisere den nødvendige reduktion af produktionsbelastning. Usikkerheden forsvinder altså ikke, men forskydes. Jo mere fremtiden hviler på *forventet* teknologisk effekt, desto mere komprimeres de reelle spændinger ind i det underbelyste mellemled mellem politisk beslutning og materiel effekt. Sort boks-logikken bliver dermed ikke blot en analytisk metafor, men en beskrivelse af, hvordan Trepartsaftalens iboende logik faktisk fungerer. Den gør det muligt at forbinde ambitiøse målsætninger med uændrede strukturelle forudsætninger ved at lade selve forvandlingsprocessen fremstå som teknisk håndterbar.

Trepartsaftalens teknologiske løfter materialiserer sig særligt i dens forventninger til biokul fremkommet ved pyrolyse og til det metanreducerende fodertilsætningsstof Bovaer, der begge fungerer som centrale virkemidler. Pyrolyse-teknologien – hvortil der er afsat 10 milliarder kroner i Trepartsaftalen (Regeringen, 2024a: 25) – indregnes som et væsentligt bidrag allerede i 2030, men er imidlertid fortsat præget af betydelig usikkerhed. Fuldskala-erfaringer med teknologien er begrænsede, klimaeffekten varierer alt efter den anvendte biomasse samt tidshorisont for lagringen, og både miljø- og sundhedsrisici er utilstrækkeligt belyst (Miljøstyrelsen, 2025; Andersen og Adamsen, 2024). Erfaringerne fra verdens første fuldskala-anlæg i Vendsyssel, hvor lokale borgere har rapporteret om helbredsgener, og hvor myndighederne samtidig efterlyser bedre dokumentation, illustrerer, hvordan implementeringen i praksis fungerer som et eksperiment i realtid (Redder og Kjølhede, 2026). Pyrolyse rummer et faktisk potentiale til at reducere udledninger af drivhusgasser fra industrien, men teknologien er fortsat behæftet med væsentlig usikkerhed, fordi vi først efter 2030 forventes at få afgørende viden om biokuls langsigtede effekter på sundhed, afgrøder, drikkevand, biodiversitet og mikroliv i jorden – samtidig med at eventuelle negative konsekvenser ved udbringning på markerne kan være irreversible i praksis (Rådet for Grøn Omstilling, 2024: 4). Det er bemærkelsesværdigt, hvordan der, på tværs af eksisterende analyser, ikke foreligger en samlet vurdering af, hvordan en udrulning af teknologien vil påvirke efterspørgslen på biomasse og de bagvedliggende produktionssystemer. Undersøgelser lavet af Rådet for Grøn Omstilling (2024) peger på, at det kan medføre betydelige ressourcekrav og potentielle forskydninger i anvendelsen af biomasse. I sidste ende kan disse forhold bidrage til at fastholde – snarere end reducere – den intensive animalske produktion, fordi de kan få en positiv effekt på efterspørgslen af gyllemængder.

Tilsvarende viser udrulningen af Bovaer i efteråret 2025 konsekvenserne ved at bringe et teknologisk virkemiddel i spil, før dets praktiske konsekvenser er afklarede. Landmænd rapporterede blandt andet om lavere foderindtag og mælkeydelse, fordøjelses- og stofskifteproblemer samt i visse tilfælde kollaps og dødsfald i deres besætninger. SEGES' foreløbige kortlægninger peger i samme retning, idet to tredjedele af de adspurgte landmænd beretter om faldende mælkeproduktion (Nielsen o.a., 2025). Sagen har genaktualiseret det, der er formuleret som et kerneprincip i implementeringsaftalen: at reduktioner ikke må ske på bekostning af dyrevelfærden (Regeringen, 2024b: 12). De danske indberetninger har efterfølgende fået EU's myndighed for fødevaresikkerhed (EFSA) til at indsamle praksisdata som led i en fornyet vurdering af, om midlet fortsat opfylder EU's krav til sikkerhed for malkekøer (EFSA, 2026). Samtidig har Fødevarestyrelsen præciseret lovkravet, så den besætningsansvarlige kan undtage køer fra fodring med Bovaer, hvis det vurderes at skade deres velfærd (Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, 2025). Dette viser netop, at Trepartsaftalen lader forholdet mellem gavn og skade være et uafklaret spørgsmål, som først afklares, efter at teknologierne er udrullet.

> *Trepartsaftalens tekno-optimisme hænger uløseligt sammen med dens risikovillighed. Reduktionerne af drivhusgasser fra landbruget forventes at blive leveret af teknologier, hvis effekter (både de positive og negative) endnu er uafklarede*

Samlet fremstår teknologierne mere som nødvendige mellemled, der muliggør en politisk kobling mellem ambition og resultat, end som dokumenterede løsninger. Trepartsaftalens tekno-optimisme hænger derfor uløseligt sammen med dens risikovillighed. Reduktionerne af drivhusgasser fra landbruget forventes at blive leveret af teknologier, hvis effekter (både de positive og negative) endnu er uafklarede. Vægtningen af de teknologiske løsninger i Trepartsaftalen rummer dermed et løfte om at gøre det muligt at fastholde en koncentreret animalsk produktion og samtidig levere de nødvendige reduktioner. Men netop teknologiernes uafprøvede karakter er afgørende: de repræsenterer potentiale snarere end dokumenteret effekt. De fungerer som *fremtidsløfter*, der kun midlertidigt – i det håbefulde øjeblik da aftalen blev indgået – forløser spændingen mellem intensivering og reduktion. I denne forstand er teknologierne ikke blot redskaber, men bærere af håbet om, at noget vil opstå fra sort boks-logikkens mørke. At endnu ikke afprøvede virkemidler kan realisere afkoblingen mellem produktion og belastning. Resultatet er imidlertid en yderligere sløring af fremtidsscenariet: Jo mere fremtiden baseres på løfter og forventninger om teknologisk modning og optimering, desto mindre klart bliver det, hvordan de strukturelle modsætninger faktisk skal håndteres og målsætningerne indfries i praksis.

Den geografiske reorganisering

Arealomlægningen i Trepartsaftalen hviler på en forestilling om, at landbrugets natur- og klimabelastning kan håndteres ved at reorganisere det danske landskab. Natur, skov, vådområder og ekstensivering skal udvides i nogle dele af landet, mens produktionen kan koncentreres og effektiviseres på andre arealer. Aftalen præsenterer dermed ikke et brud med den eksisterende produktionslogik, men i stedet en rumlig tilpasning af den: Belastningen skal reduceres gennem en ny geografisk fordeling af den snarere end gennem en grundlæggende ændring i dens omfang eller struktur (Harvey, 2001). Den kausale sammenhæng forbliver imidlertid underbelyst, nemlig hvordan en fortsat eksportorienteret og intensiv animalsk produktion samtidig skal kunne afgive tilstrækkeligt med plads, reducere udledninger og skabe natur af den kvalitet, som målsætningerne forudsætter.

Faglige analyser peger på, at biodiversitetskrisen ikke kan løses gennem alle typer af arealomlægning: det kræver store, sammenhængende områder med høj kvalitet, langvarig beskyttelse og reelt fravær af de presfaktorer, der i dag nedbryder naturen (Biodiversitetsrådet, 2025: 7-8). Biodiversitetsrådet understreger, at biodiversiteten først og fremmest kræver plads, kvalitet og tid, og at indsatsen bør mod målrettes de arealer, hvor der kan skabes store sammenhængende naturområder og funktionel sammenhæng. Mange små og isolerede indsatser i det almindelige landskab kan understøtte sammenhæng, men kan ikke i sig selv vende tabet af biodiversitet til fremgang. Rådet anbefaler endvidere, at biodiversitet gives førsteprioritet i beskyttede områder, og at erhvervsmæssigt ressourceudtag som landbrug og skovbrug ikke tillades i strengt beskyttede områder (Biodiversitetsrådet, 2025: 280).

Trepartsaftalen bygger, ligesom Biodiversitetsrådets anbefalinger, på en geografisk differentiering mellem arealer til produktion og arealer til natur – en såkaldt land-sparing strategi. Til gengæld åbner den kun i begrænset omfang op for mere land-sharing-orienterede forestillinger om naturnære landbrug, hvor biodiversitet integreres mere direkte i produktionsfladen. Når hovedgrebet fortsat er geografisk adskillelse, bliver det afgørende spørgsmål derfor, om de udtagne arealer faktisk sikres den størrelse, sammenhæng og beskyttelsesgrad, som biodiversitetsbeskyttelse forudsætter.

Naturnationalparkerne er blandt Trepartsaftalens mest omfattende naturtiltag. Udvidelsen af de 15 allerede besluttede naturnationalparker og etableringen af yderligere seks ligger i klar forlængelse af

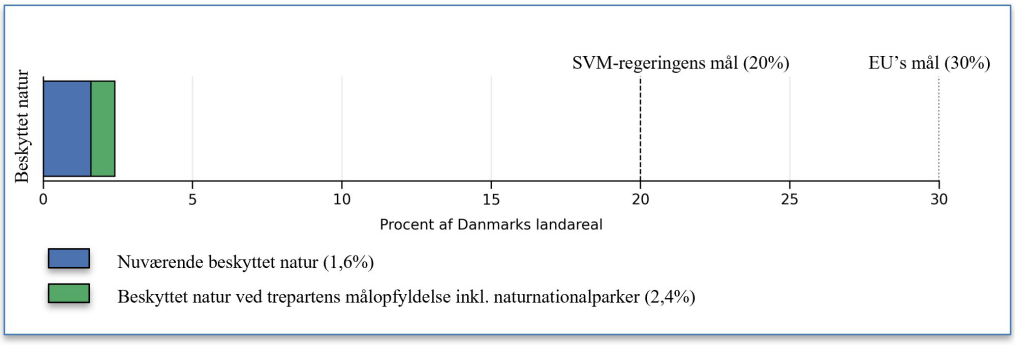
Biodiversitetsrådets anbefalinger, men deres relative omfang understreger samtidig indsatsens begrænsning. Selv hvis de eksisterende og planlagte naturnationalparker samlet når de forventede 35.500 hektar (Biodiversitetsrådet, 2025: 177) og åbner i 2030, vil Danmark fortsat befinde sig langt fra den daværende regerings mål om 20 pct. beskyttet natur og EU's 30 pct.-mål (se figur 1). Lægges naturnationalparkerne oven i de ca. 1,6 pct. af det danske areal (4,3 mio. ha.), som ifølge Biodiversitetsrådet kan klassificeres som beskyttet natur i dag (Biodiversitetsrådet, 2023), bringer det Danmark op på omtrent 104.300 hektar reelt beskyttet natur. Det svarer til omkring 2,4 pct. af landarealet, hvilket er markant bedre end status quo, men stadig langt fra det erklærede mål om 20 pct. (860.000 hektar) beskyttet natur i 2030. Biodiversitetsrådet vurderer, at indsatserne i Trepartsaftalen samlet set vil kunne bidrage med at bringe andelen af den danske natur, som kan klassificeres som beskyttet natur, op på maksimalt 5,8 pct. i 2030, men forventer at man når op på 2 pct. (Biodiversitetsrådet, 2025: 24).

Skovrejsning er ligeledes central for at indfri målene, men også her er bidraget begrænset i både tid og effekt. Selvom aftalen sigter mod op mod 100.000 hektar ny urørt skov, realiseres hovedparten først frem mod 2045, og bidraget til beskyttet natur vil derfor i bedste fald være både gradvist og langsigtet. Samtidig er indsatsen for havmiljøet ifølge Biodiversitetsrådet markant underfinansieret: Der afsættes blot 0,08 mia. kr. til genopretning af havnaturen, hvilket står i skarp kontrast til de 28,5 mia. kr., som rådet vurderer mangler i forhold til genoprettelsen af de marine økosystemer (Biodiversitetsrådet, 2025: 21).

Samlet peger naturtiltagene, på tværs af arealomlægning, naturnationalparker og skovrejsning, på en indsats, der i omfang, kvalitet og tidshorisont er ude af trit med Trepartsaftalens egne ambitioner om at levere "konkrete svar på landbrugets klima- og naturudfordringer" (Regeringen, 2024a: 2). Den samlede indsats fremstår som en gradvis og betinget tilnærmelse til et mål, som der i aftalen, med en vis selverkendelse, skrives ikke kan nås uden yderligere indsatser (Regeringen, 2024a: 11). Selv de gode tiltag kommer derfor til at virke som delvise korrektioner i et landskab, hvor den primære struktur fortsat er landbrugets nuværende produktionsmodel.

Det samlede regnskab over Trepartens effekter er desuden nationalt afgrænset, selvom dansk landbrug lægger beslag på omkring to mio. hektar i udlandet til foderproduktion (CONCITO, 2024). En indskrænkelse af den danske kapacitet til foderproduktion kombineret med en fastholdelse af landbrugets animalske produktionsudbytte må alt andet lige resultere i en forøgelse af foderimporten. I så fald mindskes belastningen altså ikke, den placeres blot udenfor Danmarks grænser. Den geografiske reor-

Figur 1: Beskyttet natur i Danmark

Kilde: Udarbejdet af forfatterne

ganisering inden for landets grænser risikerer dermed at fungere som en regnskabsteknisk løsning på et fysisk problem: Belastningen flyttes, omfordeles og indregnes, men reduceres ikke nødvendigvis i det omfang, som Trepartsaftalens egne målsætninger tilsiger.

Arealomlægningen bliver dermed ikke så meget et svar på landbrugets udfordringer som en måde at reorganisere problemet geografisk. Det centrale spørgsmål er derfor ikke blot, hvor mange hektar der omlægges, men hvilke belastninger, der reelt forsvinder, og hvilke der blot gøres usynlige gennem aftalens nationale afgrænsning. Når Trepartsaftalen fremstiller landskabet som et styrbart puslespil af produktions- og naturarealer, forbliver den samlede belastning fra den danske landbrugsmodel indhyllet i sort boks-logikkens mørke.

Trepartsaftalens indflydelse på fremtiden?

I vores analyse har vi vist, hvordan Trepartsaftalen som politisk dokument etablerer et tekno-optimistisk fremtidsregime, hvor landbrugets klima-, natur- og miljøpåvirkninger søges reduceret, uden at selve produktionsomfanget udfordres. Aftaleteksten er med til at definere fremtiden ved at prioritere og øremærke ressourcer til bestemte løsninger såsom teknologisk optimering, innovation, kompensation og geografisk reorganisering. Dermed er aftalen ikke blot et politisk valg blandt flere mulige, men en måde at organisere fremtidens mulighedsrum på. Strukturelle forandringer af produktionsformen, reduktioner i husdyrproduktionen eller en systematisk skalering af økologiske og regenerative praksisser fremstår ikke som egentlige styringsspor, men som perifere muligheder uden tilsvarende institutionel og finansiel understøttelse (Regeringen, 2024a: 35).

I vores analyse har vi vist, hvordan Trepartsaftalen som politisk dokument etablerer et tekno-optimistisk fremtidsregime, hvor landbrugets klima-, natur- og miljøpåvirkninger søges reduceret, uden at selve produktionsomfanget udfordres

Når Trepartsaftalen læses som fremtidsregime, bliver det tydeligt, hvordan kapital, regulering og forventninger bindes til bestemte udviklingsspor. Nogle fremtider fremstår som realistiske og mulige at investere i, mens andre fortrænges. Det særlige ved aftaleteksten er kombinationen af tre forhold. For det første en instrumentering og kapitalbinding omkring teknologiske udviklingsspor. For det andet en temporal arkitektur, der forskyder afklaring og konflikt gennem "frivillighed først", genbesøg og gradvis efterregulering. For det tredje en sort boks-logik, hvor det kausalt afgørende led – hvordan animalsk produktion skal forblive intensiv samtidig med at der skal leveres markante reduktioner – forbliver underbelyst. Teknologiske løfter og arealomlægning fungerer her som mediatorer mellem ambition og forventet effekt og deres primære funktion bliver, at aftalen kan fungere som politisk kompromis.

Denne kobling er forbundet med en betydelig og velkendt usikkerhed, som gentagne gange er blevet fremhævet af rådgivende ekspertgrupper (Ekspertgruppen for en grøn skattereform, 2024: 51; CONCITO, 2023). Ikke desto mindre, baseres aftaleteksten på usikkerhed ved at forudsætte, at teknologisk modning og arealomlægning vil skabe en betydelig positiv udvikling. De første erfaringer peger imidlertid på, at risici og bivirkninger kan være undervurderede (Redder, 2026).

Når virkemidlerne skal implementeres, placeres en stor del af risikoen hos de enkelte bedriftsejere. Dermed bliver landmanden afhængig af, at teknologierne leverer den forventede klima- og miljøeffekt, og at de ikke samtidig underminerer den eksisterende produktion gennem driftsforstyrrelser, lavere udbytte eller nye velfærds- og sundhedsproblemer. I et kapital- og investeringstungt erhverv betyder det, at den grønne omstilling kan øge den økonomiske sårbarhed for individuelle landbrug, fordi regulatorisk overlevelse i stigende grad afhænger af teknologisk performance.

Samtidig beskriver Trepartsaftalen, at tilbageførslen af afgiftsprovenuet er øremærket til "klimateknologi, grønne tiltag og produktionsomstilling målrettet de landbrugere der rammes hårdest" (Regeringen, 2024a: 25). Det reducerer den økonomiske

belastning for den enkelte landmand, men forstærker erhvervets binding til det eksisterende udviklingsspor. På den måde gearer Trepartsaftalen ikke blot landbruget, men også det tilhørende finansielle system, omkring merinvestering i teknologi, hvor stiafhængighed kan opstå som følge af investeringernes egen logik snarere end af deres dokumenterede effekter. Denne dynamik trækker på mønstre fra den teknologiske trædemølle, hvor investeringer i kapitaltunge løsninger skaber økonomiske og institutionelle bindinger, der gør det stadig vanskeligere at ændre udviklingsspor, selv når de forventede effekter udebliver (Cochrane, 1958; Levins og Cochrane, 1996).

De potentielle konsekvenser ved aftalen er ikke kun økonomiske, men også økologiske og politiske. Fastholdelsen af et grundlæggende uforandret produktionssystem med den nuværende belastningsgrad indebærer en villighed til at udsætte en allerede hårdt belastet natur for yderligere pres, mens man afventer, at fremtidige teknologier måske kan levere den ønskede afkobling. Eftersom konsekvenserne af dette vedrører biodiversitetstab, drikkevandsforurening, kvælstofbelastning og CO_{2e}-udledninger, er det spørgsmål om eksistentielle leveforhold for fremtidige generationer af mennesker såvel som andre arter (Van der Ploeg, 2023:162). Netop derfor bliver tidsforskydningen ikke blot en politisk manøvre, men et forhold, der potentielt øger de samlede omkostninger ved senere handling – i mere end økonomisk forstand (Esposito, 2011).

Denne måde at skabe politisk enighed på kan samtidig svække selve aftalens holdbarhed. Kompromiset bliver muligt, fordi væsentlige konflikter forskydes frem i tiden, men netop derfor øges risikoen for, at aftalen senere mister politisk stabilitet, fordi de uafklarede spørgsmål vender tilbage. Debatten under folketingsvalget i 2026 illustrerer dette problem. Allerede før Trepartsaftalens centrale virkemidler var fuldt implementeret, blev der sået tvivl om aftalens politiske bæredygtighed fra den centrale aftalepartner Landbrug & Fødevarer (Nørmark, 2026). Når en af aftalens egne bærende aktører advarer om svære vilkår for dens gennemførelse, peger det på, at den tidsmæssige forskydning, som gjorde kompromiset muligt, samtidig underminerer aftalens robusthed. Det reducerer ikke blot tilliden til aftalen, men også dens sandsynlige effekt.

Det er vigtigt at understrege, at analysen i denne artikel ikke er et argument imod teknologi. Teknologisk udvikling har været en afgørende drivkraft i landbrugets historie og vil fortsat være det. Pointen er snarere, at investeringer i teknologi i stigende grad anvendes som et politisk redskab til at muliggøre kompromiser i nutiden, og dermed forskyder handling i tid (Esposito, 2011). Tilsvarende er kritikken ikke rettet mod animalsk produktion som sådan, men mod det forhold, at den eksisterende produktions omfang og struktur i vid udstrækning forbliver uproblematiseret i en situation, hvor flere faglige analyser peger på et behov for reelle reduktioner i husdyrbestanden (FAO, 2023). Og endelig er det ikke Trepartsaftalens styringslogik i sig selv, der er problemet. Det kan være en legitim metode først at sætte sin lid til frivillighed og siden skifte kurs. Problemet er, at denne forskydning indskriver sig i en tradition i dansk landbrugspolitik, hvor frivillighed, teknologisk modning og fremtidige genbesøg gentagne gange har forsinket nødvendige indgreb, og hvor nye kapitaltunge investeringer samtidig har øget fastlåsningen af erhvervet (Cochrane, 1958).

Vores analyse viser således, hvordan aftaleteksten er med til at strukturere det mulighedsrum, hvori fremtidens landbrug kan udvikle sig. Det betyder ikke, at Treparten som politisk proces er lukket. Selvom aftalen i son nuværende form stabiliserer den nuværende produktionsmodel, rummer den også åbninger, der kan bruges til at udvide mulighedsrummet for mere grundlæggende forandringer. Det gælder for eksempel hensigtserklæringen om at fordoble det økologiske produktionsareal og fremme plantebaserede fødevarer (Regeringen, 2024a: 29) samt anerkendelsen af, at "der kan være store potentialer i regenerativt [og] skovlandbrug" (Regeringen 2024a: 35). Spørgsmålet er imidlertid, om disse åbninger får institutionel, økonomisk og politisk vægt nok fremover til at kunne udfordre aftalens dominerende spor.

I det nye regeringsgrundlag fra 2026 er der antræk til dette, men om det faktisk indebærer en gen-

forhandling af de konkrete virkemidler i Trepartsaftalen, er fortsat et åbent spørgsmål. Netop derfor bliver den videre implementering afgørende. En bæredygtig omstilling af landbruget forudsætter ikke blot, at aftalen gennemføres, men at dens grundlæggende præmisser løbende gøres til genstand for politisk forhandling; og at de lokale forhandlinger, politiske genbesøg og demokratiske processer kan bruges til at genåbne spørgsmålet om produktionens omfang, struktur og belastning.

I tilfælde af et flystyrt åbnes den sorte boks først, når ulykken er sket. Så længe produktionssystemets omfang og belastningsgrad placeres uden for den politiske problemdefinition, risikerer erkendelsen først at indtræde, når naturens og klimaets bæreevne er blevet yderligere svækket. En central pointe som følger af vores analyse er, at aftalens sorte boks nødvendigvis må åbnes og de grundlæggende forhold bringes ind i centrum af den politiske diskussion, før ulykken indtræffer.

At åbne den sorte boks må derfor også indebære et opgør med et fremtidsregime, der fortsat investerer i teknologi, der vil opretholde en intensiv, animalsk og eksportorienteret produktionsmodel, hvis bæredygtighed afhænger af endnu uindfriede løfter, betydelig usikkerhed og fortsat forskydning af handling i tid. I stedet må der formuleres et nyt fremtidsregime for dansk landbrug, hvor politiske mål, investeringer og støtteordninger orienteres mod en mere regenerativ og plantebaseret produktion med mere mad til mennesker og mere plads til naturen – udviklingsveje, der ikke blot er mulige, men allerede findes i dag.

Referencer

Andersen, Mathias Neumann og Anders Peter Adamsen, red. (2024), *Virkemidler til reduktion af klimagasser i landbruget 2024*, DCA-rapport nr. 227, Aarhus: DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, Aarhus Universitet.

Biodiversitetsrådet (2023), *Mod robuste økosystemer,* Årsrapport 2023, Biodiversitetsrådet.

Biodiversitetsrådet (2025), *Biodiversitetslov: Biodiversitetsrådets anbefalinger*, Biodiversitetsrådet.

Cochrane, Willard (1958*), Farm Prices: Myth and Reality*, St. Paul: University of Minnesota Press.

CONCITO (2023), *Analyse: Negative udledninger,* CONCITO.

CONCITO (2024), *Jordbrugets betydning for fremtidens arealanvendelse,* CONCITO.

Danmarks Statistik (2020), "Landbrug fylder lidt mindre, byer og natur vokser", Nyt fra Danmarks Statistik, 28. januar.

Ekspertgruppen for en grøn skattereform (2024), *Grøn skattereform, Endelig afrapportering.* Ekspertgruppen for en grøn skattereform.

Esposito, Elena (2011), *The Future of Futures: The time of money in financing and society,* Edward Elgar Publishing.

European Food Safety Authority (2026), *Call for data on the use of 3-nitrooxypropanol in ruminants*, EFSA-Q-2026-00024, 3. februar.

FAO (2023), *Pathways towards lower emissions – A global assessment of the greenhouse gas emissions and mitigation options from livestock agrifood systems*, Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FAO (2026), "FAOSTAT: Indices of Agricultural Production", Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Hansen, Kjeld (2026), *Vort moderlige hav*, Frydenlund.

Hansgaard, Torben (2023), *Landbrugslandet Danmark: Erhverv og samfund gennem 6000 år*, Forlaget Hansgaard.

Harvey, David (2001), "Globalization and the "spatial fix"", *Geographische Revue: Zeitschrift für Literatur und Diskussion*, 3(2): 23-30.

Jasanoff, Sheila (2015), "Future Imperfect: Science, Technology, and the Imaginations of Modernity", i Sheila Jasanoff og Sang-Hyun Kim red., *Dreamscapes of modernity: Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power*, Chicago: University of Chicago Press, pp. 1-33.

Königs, Peter (2022), "What is Techno-Optimism?", *Philosophy & Technology*, 35(3): 63.

Latour, Bruno (1987), *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Levins, Richard og Williard Cochrane (1996), "The Treadmill Revisited", *Land Economics* 72 (4): 550–3.

Lyckhage, Claus Nielsen (2024), "Forspringet øges: Danmark har verdens største produktion af kød", *Dyrenes Beskyttelse.*

Miljø- og Ligestillingsministeriet (2026), *Analyse af Reguleringsmuligheder for Beskyttelse af Drikkevandet.*

Miljøstyrelsen (2025), *Miljøstyrelsens vejledende udtalelse om udbringning af biokul til jordbrugsformål,* Miljøstyrelsen.

Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri (2025), *Vejledning om undtagelsesmuligheder i forhold til metanreducerende foder*, Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri.

Moeller, Nina Isabella & Pedersen, John Martin, (2026) "Hvad skal tælle i fremtidens landbrug?", dette temanummer

Nielsen, Lars Arne Hjort, Nicolaj Ingemann Nielsen, Malene Vesterager Byskov, Frederikke Hahn Lau-Jensen og Anders Fogh (2025), "Mælkeproducenters oplevelser med brug af Bovaer", *LandbrugsInfo*, 16. december.

Nørmark, Marianne (2026), "Søndergaard: Vi står midt i en valgkamp med misinformation og udskamning", *Maskinbladet*, 15. marts.

Redder, Anders og Benny Kjølhede (2026), "Da pyrolysen kom til Nordjylland, begyndte de lokale at få næseblod og blister i munden", *Jyllands-Posten*, 22. februar.

Regeringen (2021), *Aftale om grøn omstilling af dansk landbrug,* Aftale mellem regeringen, Venstre, Dansk Folkeparti, Socialistisk Folkeparti, Radikale Venstre, Enhedslisten, Det Konservative Folkeparti, Nye Borgerlige, Liberal Alliance og Kristendemokraterne, 4. oktober.

Regeringen (2024a), *Aftale om et Grønt Danmark*, aftale mellem Regeringen (Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne), Landbrug & Fødevarer, Danmarks Naturfredningsforening, Fødevareforbundet NNF, Dansk Metal, Dansk Industri og Kommunernes Landsforening, 24. juni.

Regeringen (2024b), *Aftale om Implementering af et Grønt Danmark,* Aftale mellem Regeringen, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti og Radikale Venstre, 18. november.

Rådet for Grøn Omstilling (2024), *Pyrolyse og biokul*, Rådet for Grøn Omstilling.

Sharp, Paul og Sørensen, Esben Bøgh (2026), "Grøn omstilling uden brud? Den animalske eksportmodel i dansk landbrug fra andelsbevægelse til nutidens grønne omstilling", dette temanummer

Van der Ploeg, Jan Douwe (2023), *The Sociology of Farming: Concepts and Methods*. Routledge.

Kronik: Lige nu har vi alt at vinde i kampen for et levedygtigt landbrug

Carina Valentin, stud.scient.pol., Københavns Universitet og aktiv i Den Grønne Ungdomsbevægelse, qvt231@alumni.ku.dk

Der er sket meget i landbrugspolitikken, siden jeg i efteråret 2023 brugte mine weekender på Øm Klostergaard, der er fællesejet af Andelsgaarde. Her skrev jeg på manifestet *Levedygtigt Landbrug* sammen med en gruppe aktivister fra Den Grønne Ungdomsbevægelse.

Dengang var mange af vores visioner langt fra virkeligheden. Siden er der sket mere, end jeg havde turdet håbe på. Den grønne trepart har sat gang i reguleringen af kvælstof, der med gødskningsloven er ved at blive til virkelighed. Under valgkampen lovede den nuværende regering en markant reduktion af svineproduktionen. Der er netop vedtaget et stop for udvidelse af svinebedrifter, indtil en aftale om den varslede grisefirepart er på plads.

Alligevel er vi langt fra de visioner, vi skrev ned. Da SVM-regeringen tiltrådte i 2022, lovede de en samlet visionsplan for dansk landbrug. Den blev aldrig til noget. I stedet har vi fået en række indgreb, der kommer stykkevis. Hvert af dem er nødvendig. Men uden en samlet retning risikerer de at blive oplevet som tilfældige slag mod et erhverv, der i forvejen er presset.

Derfor er landbrugsdebatten stadig ophedet og mistilliden vokser på begge sider. Men opgøret med det gamle landbrug er også en åbning. Landbruget er ikke en isoleret sektor. Det handler om, hvordan vi bruger vores land, hvem der ejer det, og hvordan vi lever sammen med det.

Jeg vil derfor argumentere for tre ting, der udspringer af vores manifest *Levedygtigt Landbrug*, og som er særligt afgørende for, hvor diskussionen står lige nu: kravet om legitimitet i de politiske processer, ansvaret for de landmænd, der står mest udsat i omstillingen, og nødvendigheden af at blive ved med at drømme.

Politikerne er nødt til at fastholde legitimitet

Der er meget på spil i disse års forhandlinger om landbrugets fremtid. Det gælder havmiljøet, drikkevandet og klimaet, men også tilliden til, at vores demokrati kan løse de samfundsudfordringer, vi står over for.

I forskningen taler man om landbrugsekseptionalisme. Det er forestillingen om, at landbruget er et helt særligt erhverv, som fortjener særlige hensyn, særlige undtagelser og en særlig plads ved forhandlingsbordet. Forskere har beskrevet, hvordan landbrugspolitikken er bevæget mod en postekseptionalisme (Daugbjerg og Feindt, 2017). Offentlig kritik og nye miljøkrav betyder, at beslutningerne ikke længere kan træffes bag lukkede døre. Det ser vi også eksempler på herhjemme, med firkløverregerings beslutning om at flytte tilsynet med dyrevelfærden til justitsministeriet, mindske udledningen af kvælstof og et lovforslag om sprøjteforbud. Men ekseptionalismen spøger stadig hos nogle partier på Christiansborg og i interesseorganisationerne. Det er bekymrende i forhold til den forestående grisefirepart.

> *I forskningen taler man om landbrugsekseptionalisme. Det er forestillingen om, at landbruget er et helt særligt erhverv, som fortjener særlige*

hensyn, særlige undtagelser og en særlig plads ved forhandlingsbordet

Vi har set mønsteret før. Landbrug & Fødevarer har i 15 år kørt en siksakkurs i kvælstofpolitikken (Nielsen, 2026a). Først krævede organisationen målrettet regulering frem for kollektive krav. Da den målrettede regulering blev konkret og begyndte at bide, ville de have den rullet tilbage. Gødskningsloven blev mødt med krisemøder og traktordemonstrationer, selvom den er en direkte udmøntning af den aftale, som organisationen selv skrev under på i den grønne trepart i 2024.

Samme mønster ser vi på pesticidområdet. Rigsrevisionen har netop kaldt myndighedernes kontrol med sprøjtemidler for "stærkt utilfredsstillende" (Rigsrevisionen, 2026). Miljøstyrelsen har i årevis ignoreret landmænds egne indberetninger om ulovligt forbrug. Samtidig har ingen redegjort for forbruget af tusindvis af ton indkøbt glyfosat. Det er en skandale, at kontrollen i så høj grad har hvilet på tillid til dem, der skulle kontrolleres, når det er vores drikkevand, der står på spil.

Når de organisationer, der i årtier har siddet med ved bordet, bliver ved med at gentage de samme myter, undergraver det legitimiteten af hele processen. Landbruget er et erhverv som alle andre. Det bidrager med omkring to procent af bruttoværditilvæksten, men har en magt, der rækker langt ud over det (Foreningen for Elite- og Magtstudier, 2024). Som vi skrev i manifestet, har Landbrug & Fødevarer alene en slagkraft, der overgår alle klima- og miljøorganisationer tilsammen (Den Grønne Ungdomsbevægelse, 2024).

I Venstre har flere af partiets folketingsmedlemmer meldt ud, at de ville stemme imod gødskningsloven, men Lund Poulsen fastholdte, at treparten ligger fast. Hvis man trækker sig fra en aftale i det øjeblik, den begynder at koste, sender man et signal om, at politiske aftaler kun gælder, så længe de ikke gør ondt på erhvervslivet.

Jeg vil argumentere for, at legitim landbrugspolitik kræver tre ting. Den første er åbenhed og transparens. Borgerne skal kunne se, hvem der har siddet med ved bordet, og hvilke hensyn der er blevet vejet. Den anden er en klar og balanceret magtfordeling, hvor miljøet, forbrugerne og de nye landbrugere har reel indflydelse og ikke kun de største producenter. Den tredje er uafhængighed af særinteresser, så myndighederne kan kontrollere uden blindt at følge erhvervets ønsker.

I den grønne trepart har vi set, hvor skrøbelig legitimiteten er. Aftalen blev forhandlet på plads mellem organisationerne og præsenteret for Folketinget som en færdig pakke, der ikke kunne ændres, hvilket fik Alternativet til at kalde processen udemokratisk (DR, 2024). Novo Nordisk Fonden lagde ti milliarder kroner på bordet, hvorefter fonden og regeringen forhandlede om pengene bag lukkede døre (Rørbech 2025). I flere lokale treparter er kort og planer holdt hemmelige, indtil byrådet skulle stemme (Kragesteen, 2025). Stiig Markager har vurderet, at i det datagrundlag, der blev brugt til forhandlingerne om den grønne trepart, var kvælstofudledningerne sat alt for lavt (Uldall, 2024). Selv når resultatet peger i den rigtige retning, undergraver en proces som denne tilliden. Både hos landmændene, der føler sig kørt over, og hos borgerne, der ikke kan se, hvem der har haft indflydelse.

Bedre vilkår for landmænd i sårbare positioner

Løsningen på landmændenes pressede situation er ikke at fastholde svineproduktionen på det nuværende niveau. Men vi i klimabevægelsen skal tage landmændenes situation alvorligt, også når den bliver brugt som argument mod de forandringer, vi kæmper for.

For presset er reelt. Da tørken ramte i 2018, kimede desperate landmænd krisetelefonerne ned. En undersøgelse fra SEGES Innovation i 2024 viste, at hver tredje landmand følte sig under pres i hverdagen. Det bliver ikke lettere. Denne sommer har ekstremt vejr ødelagt høsten for landmænd i Frankrig, Spanien, Storbritannien og en række andre lande (Nielsen, 2026b). Danmark slap med en middelhøst, men 2018 var det mest tørkeramte år i målingernes historie, og 2023 og 2024 var blandt de vådeste.

Klimaforandringerne vil i stigende grad også ramme de danske marker og de danske landmænds

nattesøvn. Landmanden er blevet til en forpagter eller lønarbejder, og kun store selskaber kan bære kapitalkravene. Det danske landbrug knækker ikke kun havmiljøet. Det knækker også de mennesker, der skal drive det.

Derfor foreslog vi i manifestet Levedygtigt Landbrug en grøn jobgaranti for landbrugs- og fødevareerhvervene. Vi skal ikke beskytte jobfunktioner, men de mennesker, der besidder dem. Alle, der mister deres arbejde som følge af omstillingen, skal have ret til beskæftigelse eller en fast indtægt, mens de omskoles og videreuddannes. Ingen skal stå uden indkomst, fordi at landbruget skal forandre sig.

I det politiske grundlag for firkløverregeringen fra foråret spirer lignende ideer. Her er det foreslået at etablere en sporskiftefond, der skal støtte omskoling og sporskifte (Statsministeriet, 2026). Regeringen lægger primært vægt på jobs, der forventes at blive påvirket af kunstig intelligens, men den har aspekter af den grønne jobgaranti, som vi foreslår i *Levedygtigt Landbrug*.

> *En landmand, der må lukke stalden, skal ikke se sin viden gå tabt. Han skal kunne bruge den til at genopbygge det landskab, han er vokset op i. En stor omstilling af landbruget vil betyde, at mange jobs vil ændre sig og forsvinde, mens mange flere og nye typer jobs vil opstå*

Jobgarantien hænger tæt sammen med den naturgenopretning, der nu er i gang med udtagningen af landbrugsjord i den grønne trepart. Der skal fjernes drænrør, genoprettes vådområder, plantes skov og plejes natur. Det kræver hænder. Og hvem kender jorden bedre end de mennesker, der har dyrket den i generationer? En landmand, der må lukke stalden, skal ikke se sin viden gå tabt. Han skal kunne bruge den til at genopbygge det landskab, han er vokset op i. En stor omstilling af landbruget vil betyde, at mange jobs vil ændre sig og forsvinde, mens mange flere og nye typer jobs vil opstå.

Samtidig skal landbrugsstøtten lægges om. I dag strømmer EU-midlerne ud som hektarstøtte, hvor de største får mest. I stedet skal landmænd belønnes for det, de bidrager med, nemlig beskyttelse af grundvandet, mindre kvælstofudledning og omlægning til økologi. Så bliver det en levevej at levere de fælles goder, samfundet efterspørger. Omstillingen vil gøre ondt. Det har vi i klimabevægelsen været for bange for at sige højt, men mange jobs vil ændre sig og forsvinde, mens mange flere og nye typer jobs vil opstå.

Fastholde drømmene, fordi forandringerne kommer ikke fra midten

Den grønne trepart. Gødskningsloven. Et varslet sprøjteforbud på de sårbare grundvandsområder. En kommende regulering af svineproduktionen. For få år siden ville hvert af disse tiltag være blevet afvist som urealistisk. I dag er de dansk politik.

Ingen af dem opstod på den politiske midte. De er resultatet af årtiers kamp. Forskere har i mere end et halvt århundrede advaret mod kvælstoffets effekt på havet. Miljøorganisationer har holdt fast, når politikerne kiggede væk. Fiskere, sportsfiskere og lokale har set fjordene dø. Venstrefløjspartier har insisteret på det, andre kaldte radikalt, og aktivister er gået på gaden. Midten flytter sig kun, når nogen trækker i den.

Det er værd at huske netop nu, hvor modstanden er størst. Havforskere påpeger, at treparten ikke rækker, fordi der skal fjernes markant mere kvælstof, end aftalen lægger op til. Iltsvindet har i år ramt fjorde, der har været fri for det i over et årti. Samtidig larmer traktorerne foran Christiansborg, og det er fristende for politikerne at tro, at de har gjort nok. Derfor er det afgørende, at vi, der ønsker et andet landbrug, ikke nøjes med kompromisset.

Da vi skrev manifestet, erkendte vi, at klimabevægelsen var mislykkedes med at finde vej gennem den overophedede diskussion. Vi havde i for lang tid kun peget fingre uden at præsentere løsningerne. Vi havde heller ikke formået at vise forståelse for dem, der skal omstille sig fra alt, de kender. Den erkendelse gælder stadig.

Derfor skal vi holde fast i drømmene. Ikke som flugt fra virkeligheden, men som pejlemærker. Drømme om en ny jordreform, der tager tråden op

fra landboreformerne i 1700-tallet og Lensafløsningen i 1919 og giver flere adgang til jorden. Drømme om fælles ejerskab via fællesejede foreninger som Andelsgaarde, så landbrugsjorden ikke kun bliver et led i kapitalfondenes spekulation. Drømme om levende landsbyer, om unge, der ser landbrugere som det sejeste, man kan blive, og om byboere, der får jordforbindelsen tilbage.

Drømmene er ikke så fjerne, som de lyder. De vokser allerede på gårde rundt om i landet, hvor pionerer driver skovlandbrug, regenerativt jordbrug og økologi, uden den støtte, som det konventionelle landbrug får. I dag er de spirer. Men det var kvælstofreguleringen og sprøjteforbuddet også engang. Det er fortsat opgaven at gøre det urealistiske til konkret politik på Christiansborg.

» *Drømmene er ikke så fjerne, som de lyder. De vokser allerede på gårde rundt om i landet, hvor pionerer driver skovlandbrug, regenerativt jordbrug og økologi, uden den støtte, som det konventionelle landbrug får*

Referencer

Danwatch (2024), "Forskere: Axelborgs magt er et demokratisk problem", https://danwatch.dk/forskere-axelborgs-magt-er-et-demokratisk-problem/

Daugbjerg, C. og P.H. Feindt (2017), "Post-exceptionalism in public policy: Transforming food and agricultural policy", *Journal of European Public Policy,* 24(11): 1565–84, https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1334081

Den Grønne Ungdomsbevægelse (2024), *Levedygtigt landbrug*, Økotopia.

DR (2024), "Alternativet trækker sig fra grønne forhandlinger: 'Dybt problematisk'", 18. september, www.dr.dk/nyheder/politik/alternativet-traekker-sig-fra-groenne-forhandlinger-dybt-problematisk

Uldall, I. (2024), "Eksperter retter kritik af datagrundlag i grøn trepart: 'Det gør bare forhandlingerne meningsløse'", *Danmarks Radio*, 22. oktober, www.dr.dk/nyheder/indland/eksperter-retter-kritik-af-datagrundlag-i-groen-trepart-det-goer-bare

Foreningen for Elite- og Magtstudier (2024), *Hvem er Landbrug & Fødevarer?* https://magtelite.dk/rapporter/

Kragesteen, H. (2025), "Tidligere profil i landbruget langer hårdt ud efter treparten: 'Det vil føre til meget modstand'", *Altinget, 23.* september, www.altinget.dk/miljoe/artikel/tidligere-profil-i-landbruget-langer-haardt-ud-efter-treparten-det-vil-foere-til-meget-modstand

Nielsen, J.S. (2026a), "I 15 år har Landbrug & Fødevarer forhalet havmiljøindsatsen – nu rammer det landmændene", *Information,* 2. september, www.information.dk/indland/2026/09/15-aar-landbrug-foedevarer-forhalet-havmiljoeindsatsen-rammer-landmaendene

Nielsen, J.S. (2026b), "Landbruget er endt et sted, der er 'rigtig træls' for mange landmænd", *Information*, 25. august, www.information.dk/indland/2026/08/landbruget-endt-sted-rigtig-traels-landmaend

Statsministeriet (2026), *Det politiske grundlag for firkløverregeringen,* https://stm.dk/statsministeriet/publikationer/det-politiske-grundlag-for-firkloeverregeringen/]

Rigsrevisionen (2026), *Beretning om kontrol med pesticider*, www.rigsrevisionen.dk/nyheder/2026/sep/beretning_pesticider

Rørbech, M.S. (2025), "Novo-milliarder til den grønne trepart er mørkelagt. Eksperter efterlyser åbenhed", *Altinget,* 26. januar, www.altinget.dk/erhverv/artikel/novo-milliarder-til-den-groenne-trepart-er-moerkelagt-eksperter-efterlyser-aabenhed

SEGES Innovation (2024), "Søvnbesvær og bekymringer: Mange danske landmænd føler sig tyngede", https://segesinnovation.dk/om-os/nyheder-og-presse/nyt-fra-seges-innovation/soevnbesvaer-og-bekymringer-mange-danske-landmaend-foeler-sig-tyngede/

Færøsk og grønlandsk autonomi og bevægelser mod uafhængighed: Hvad svarer Danmark?

Henrik Larsen, lektor, Jean Monnet-professor, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, hl@ifs.ku.dk

Artiklen rejser spørgsmålet, hvordan den dominerende danske politiske diskurs legitimerer den danske regerings tilgang til færøsk og grønlandsk autonomi. Den spørger også, om der findes konkurrerende politiske diskurser, og hvad de siger om regeringernes handlingsfrihed og mulige skiftende mønstre på dette felt. Artiklen peger på, at der er en grundlæggende forståelse af, at Kongeriget består af tre lande, hvilket giver brede rammer for accept af færøsk og grønlandsk autonomi. Samtidig betyder færøsk og grønlandsk udfordring af Grundloven, at den dominerende danske diskurs kommer under pres. Dette giver øget styrke til en konkurrerende diskurs i Folketinget, som ikke læser Grundloven som en fast ramme om samarbejdet mellem de tre lande.

I både litteraturen og i de danske medier har der i nyere tid været betydelig opmærksomhed om bevægelser mod mere færøsk og grønlandsk autonomi og bevægelser mod uafhængighed fra Danmark. Den internationale interesse for Grønland som aktør er også steget betydeligt med præsident Trumps ønsker om at overtage Grønland fra Kongeriget Danmark i 2019 og 2025.

Lidt overraskende har der været mindre opmærksomhed om de danske reaktioner på disse processer. Om noget har opmærksomheden de seneste 1-2 år samlet sig om det danske svar på det amerikanske pres for at overtage Grønland, hvor det ikke har været så vanskeligt at afkode diskursen, som Danmarks officielle respons har trukket på: Kongeriget Danmark er en suveræn stat, hvis integritet forsvares; samtidig bestemmer Grønland selv sin fremtid herunder sit tilhørsforhold til andre magter (Gad, 2026; Olesen, 2026). Men der har været langt mindre fokus på de danske forståelser af og reaktioner på ønsker om større færøsk og grønlandsk autonomi og mulig selvstændighed. Denne artikel dykker ned i dette spørgsmål og giver dermed et anderledes blik end den danske respons på det amerikanske pres.

Hovedspørgsmålet i denne artikel er, hvordan den dominerende danske politiske diskurs legitimerer den danske regerings tilgang til færøsk og grønlandsk autonomi, herunder hvordan det muliggør og begrænser danske reaktioner på dette område. Derudover spørger jeg også om, hvorvidt der findes konkurrerende politiske diskurser på dette felt i Danmark, og hvad de siger om regeringernes handlingsfrihed og skiftende forståelser på dette felt.

> *Så selv om Danmark, Færøerne og Grønland kan komme til enighed om yderligere autonomi, bygger dette ikke nødvendigvis på fælles forståelser af baggrunden for denne bevægelse eller målet*

Svarene på disse spørgsmål er interessante af flere grunde. En af de vigtigste er, at synspunkter i den danske politiske sfære spiller en rolle for Færøernes og Grønlands mulighed for mere autonomi eller uaf-

hængighed. Tæt forbundet med dette vil dansk økonomisk støtte og varetagelse af funktioner i Grønland (i langt mindre grad på Færøerne) sandsynligvis fortsat være nødvendig efter en mulig uafhængighed. Den danske tilgang har derfor betydning for begge lande. Spørgsmålene er også vigtige, fordi de (som det vil blive vist) peger på, at den dominerende danske forståelse er et noget anderledes syn på Rigsfællesskabet, end de dominerende politiske forståelser af dette på Færøerne og i Grønland. Så selv om Danmark, Færøerne og Grønland kan komme til enighed om yderligere autonomi, bygger dette ikke nødvendigvis på fælles forståelser af baggrunden for denne bevægelse eller målet.

Artiklen analyserer folketingsdebatter og regeringsredegørelser i perioden 2021-2025. Dele af den danske debat indtil da er dækket i tekster af Jacobsen (2019; 2021) og Christensen (2022). Artiklen bygger på disse, men lægger også nyt til ved at dække perioden 2021-2025. Dette er en periode med vigtige begivenheder i forholdet mellem Danmark, Færøerne og Grønland. I 2021 blev der nedsat et kontaktudvalg til diskussion af udenrigs- og sikkerhedspolitik. Desuden er det i perioden blevet besluttet, at Færøerne og Grønland skal tale for Kongeriget i Arktisk Råd. Ligeledes er det besluttet, at posten som arktisk ambassadør besættes af en person med rødder i Grønland. Derudover er processen med at revidere Kongeriget Danmarks arktiske strategi (planlagt til 2021) blevet udsat på ubestemt tid. I 2023 blev der på opdrag af Inatsisartut og Naalakkersuisut udgivet et udkast til en grønlandsk forfatning, og i 2025 gav regeringen grønt lys for færøsk medlemskab af WTO.

Som teoretisk ramme anlægger jeg et syn på politik som strategiske handlinger af aktører inden for deres diskursivt konstituerede identiteter (Larsen, 1997, 2017; Wæver, 2002). Pointen med at anvende denne tilgang er at fremanalysere dybere fælles forståelser, der går på tværs af partierne, og som både skaber muligheder og begrænsninger for den førte politik.

Artiklen starter med at præsentere den teoretiske ramme og metoden. Herefter vender jeg mig mod en analyse af de danske politiske diskurser om Kongeriget Danmark og Rigsfællesskabet for til sidst at præsentere implikationer for den danske stillingtagen i de kommende år.

Hvordan diskurser muliggør og begrænser politik

Udgangspunktet for at studere betydninger i denne artikel er sproget og tilgangen til at undersøge det er diskursanalyse (se for eksempel Larsen, 1997, 2017; Wæver, 2002 for denne tilgang i forbindelse med studiet af udenrigspolitik). Diskurser forstås i bred foucaultsk forstand som et begrænset udvalg af udsagn, der fremmer et begrænset spektrum af betydninger (Foucault 1989). Diskurser skabes af politiske aktører, der samtidig konstitueres inden for disse diskurser.

I litteraturen om diskurs og udenrigspolitisk analyse er nationale diskurser blevet set som centrale - som en grundlæggende strukturel dimension, der muliggør og begrænser national udenrigspolitik. Dette er i udgangspunktet blevet analyseret som indholdet af det nationale "vi" (Larsen, 2017, 1997; Wæver, 2002). Inden for denne litteratur opfattes diskurser som lagdelte. Der findes fundamentale dele af en diskurs, de såkaldte styrende udsagn, og mindre fundamentale dele, som oftere ændres. Det har to vigtige implikationer. For det første er en ændring *i* en diskurs ikke det samme som en ændring *af* diskursen. Kun hvis de styrende udsagn ændres, er det en ændring af diskursen, ellers er der tale om en ændring inden for diskursen. For det andet, og tæt knyttet til det forrige, kan umiddelbart forskellige diskurser samtidig dele betydninger på mere grundlæggende niveauer, som f.eks. de samme styrende udsagn. Som vi skal se i det følgende, er dette sidste også tilfældet i de danske politiske diskurser om Kongeriget Danmark og Rigsfællesskabet.

I denne artikel er idéen, at det grundlæggende lag i den danske diskurs om Færøerne og Grønlands autonomi kan analyseres som et spørgsmål om, hvem "vi" er i Kongeriget Danmark. Hvad artikuleres som dets bestanddele, hvem er folket eller nationen?

Delvist afledt af dette første lag, er det andet lag spørgsmålet om karakteren af samarbejdet inden for Rigsfællesskabet. Hvem deltager, hvilke værdier ar-

tikuleres, og hvad er målet med Rigsfællesskabet? Det tredje lag, delvist afledt af det andet lag, er de konkrete forståelser af, hvordan Danmark skal forholde sig til processer mod mere autonomi og evt. selvstændighed for Færøerne og Grønland.

Pointen med denne tredelte struktur i diskursen er, at der på hvert niveau kan stilles vigtige spørgsmål af relevans for det danske syn på forholdet til Færøerne og Grønland, og at den tredelte struktur samtidigt gør det muligt at forstå dybden i forskelle og ligheder mellem de danske politiske partiers forståelser.

Undersøgelsen i denne artikel bygger på det følgende materiale i perioden 2021-2025:

- Den årlige skriftlige regeringsredegørelse om Rigsfællesskabet i Folketinget
- De årlige debatter i Folketinget på baggrund af redegørelserne om Rigsfællesskabet
- Den årlige skriftlige regeringsredegørelse om Arktis
- De årlige debatter i Folketinget om Arktis

De politiske diskurser, som partierne i Folketinget trækker på, er blevet analyseret med udgangspunkt i dette materiale (minus MF'ere, som er valgt på Færøerne/i Grønland, idet antagelsen er, at de ikke artikulerer et dansk "vi"). Når der i det følgende refereres til den dominerende diskurs, er det den diskurs, der artikuleres af regeringen, herunder i ministres taler i Folketinget eller redegørelser om rigsfællesskabet/Arktis. I det følgende præsenteres resultaterne af denne analyse med relevante referencer, men af pladsmæssige årsager ikke selve analysen.

Danske politiske diskurser

Jeg vil her gennemgå de tre lag baseret på analysen af det ovenfor nævnte empiriske materiale fra perioden 2021 til 2025. Analyserne trækker også på sekundærlitteratur.

Første lag – sådan tales der om Kongeriget Danmark

Inden for den dominerende forståelse er den danske stat historisk, i hvert fald siden 1864, blevet betragtet som en enhedsstat (Østergaard, 2008). Dette har været ledsaget af en forståelse af en stærk syntese mellem staten, nationen og folket, som blev konsolideret efter tabet af Schleswig-Holstein i 1864: Den danske stat er blevet artikuleret som en beskytter af folket og dets kultur, og nationen er blevet artikuleret som en stærk politisk støtte til staten i en slags syntese, hvor de politiske *og* etniske aspekter af nationalitet er blevet samartikuleret i større grad end i de fleste andre lande (Østergaard, 2000; Hansen, 2002).

Den dominerende forståelse har været, at Danmark, inklusive Færøerne og Island, var en enhedsstat, da der ikke sås væsentlige interesseforskelle inden for kongeriget (Østergaard, 2017: 35-9). Grønland derimod var en koloni i det 19. århundrede og blev på denne baggrund ikke inkluderet i opbygningen af den danske etniske/kulturelle identitet. Desuden trak den lille danske stat efter 1864 på det samme navn, Kongeriget Danmark, som var blevet brugt om det tidligere langt større multinationale imperium. Denne sproglige flertydighed bidrog muligvis til, hvordan de (potentielt på det tidspunkt) tre andre nationer, Færøerne og Grønland og Island, kunne indarbejdes i det danske politiske identitetsprojekt i slutningen af det 19. århundrede (Østergaard, 2000: 176-7).

Enhedssynet på staten blev udfordret af indførelsen af selvstyre på Færøerne i 1948, men det førte ikke til en ændring i den dominerende politiske diskurs. Grønlands kolonistatus ændrede sig i 1952, da FN accepterede, at Grønland blev en del af den danske forfatning, som omfattede succesfulde danske forsøg på at overbevise FN-medlemsstaterne om, at Danmarks opfattelse af sig selv som en "god kolonimagt", der handlede i grønlændernes interesse, var korrekt (Jerris, 2025). Grønland blev en del af Kongeriget Danmark med Grundloven af 1953. Ifølge det dominerende danske syn var der ikke grundlæggende forskellige folk inden for dette kongerige. Dette kom blandt andet til udtryk i 1950'ernes forsøg på at "danificere" Grønland gennem de to planer G50 og G60 og i de såkaldte eksperimentbørn (Jakobsen og Larsen, 2024). Færingerne blev heller ikke omtalt som et folk eller en nation, men som et "folkesamfund" (termen bruges i Hjemmestyreloven

fra 1948). Loven om Grønlands Hjemmestyre fra 1978 brugte ligeledes udtrykket "folkesamfund" om Grønland.

Grønlands selvstyrelov fra 2008 markerede dog en væsentlig ændring i denne henseende, da præamblen fastslår, at det grønlandske folk er et folk med henvisning til folkeretten med ret til selvbestemmelse. Dette betød, at Kongeriget Danmark nu officielt bestod af mere end ét folk (og at færinger som implikation deraf også var et folk). Dette forhold, et kongerige med tre folk, fandt dog først vej ind i danske politiske diskurser i anden halvdel af 2010'erne (Christensen, 2022).

Det almindelige danske udtryk for ensemblet var tidligere "Rigsenheden". I 1993 argumenterede juraprofessor Harhoff dog for, at begrebet ikke dækkede den heterogenitet, som var inden for Kongeriget. I stedet foreslog han begrebet Rigsfællesskabet (Østergaard, 2008), som siden er blevet brugt i dansk politisk diskurs om rigets interne aspekter og ofte også om de ydre (Jacobsen, 2019).

I sin undersøgelse af perioden 2016-2021 finder Christensen (2022), at den dominerende diskurs mod slutningen af perioden, italesat af Socialdemokraterne, De Konservative, Venstre og De Radikale, artikulerede Rigsfællesskabet som bestående af tre lande, hver med en identitet, men også som ét land med en fælles identitet. Denne dominerende diskurs blev udfordret af Dansk Folkepartis diskurs, som også talte om tre forskellige lande, men om sjælefælleskab frem for en fælles identitet. En anden modsatrettet diskurs, artikuleret af Enhedslisten præsenterede tre forskellige lande, som alle burde være uafhængige (Christensen, 2022).

> *Konstruktionen af Kongeriget Danmark som en enhed bestående af "tre lande" i stedet for enhedsstaten "Danmark", er en fundamentalt anderledes formulering af det danske "vi", som opstod i det 19. århundrede, da det udtrykker en skelnen mellem Kongeriget Danmarks "vi", og et dansk "vi"*

Det er værd at uddybe konsekvenserne af denne vigtige ændring i den dominerende diskurs i slutningen af 2010'er. Konstruktionen af Kongeriget Danmark som en enhed bestående af "tre lande" i stedet for enhedsstaten "Danmark", er en fundamentalt anderledes formulering af det danske "vi", som opstod i det 19. århundrede, da det udtrykker en skelnen mellem Kongeriget Danmarks "vi", og et dansk "vi". Dette adskiller sig fra den lange periode tilbage til det 19. århundrede, hvor "Danmark" og "Kongeriget Danmark" blev brugt i flæng. Selvom fællesskabet fremstilles som bundet sammen af fælles værdier, historie, familiebånd og interesser (Christensen, 2022), åbner selve opdelingen af "tre lande" og nogle gange artikuleringen af "tre folk" for, at hvert af de tre lande har legitim politiske handlekraft. Fælles politikker for de tre lande skal på denne baggrund legitimeres politisk, for eksempel med henvisning til lov. Disse grundlæggende træk findes også i analysen af perioden 2021-2025, og i det følgende uddyber jeg dette.

I perioden 2021-2025 taler alle politiske partier og regeringsrepræsentanter fortsat om "tre lande", når de beskriver Kongeriget Danmark (se for eksempel Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet 2025). Repræsentanter for Enhedslisten, SF og De Radikale taler dog også lejlighedsvis om "tre nationer", "tre små nationer" eller "tre folk" (se for eksempel Filsø, 2025: 42-3; Vinther, 2021: kl. 15:19), termer, der i endnu højere grad konnoterer legitimitet som statslignende enheder.

Alle partier tager udgangspunkt i, at Færøerne og Grønland har ret til at blive uafhængige og accepterer dermed ordlyden i præamblen og artikel 21 i Grønlands selvstyrelov fra 2009 (alle partier stemte for loven i 2008, undtagen Dansk Folkeparti, som nu har skiftet holdning). Alle de danske medlemmer af Folketinget præsenterer Kongeriget som holdt sammen af fælles værdier, herunder fælles syn på menneskerettigheder mm. og fælles historie, hvis manifestation er Rigsfællesskabet. Det er værd at bemærke, at Grønlands koloniale fortid i de undersøgte folketingsdebatter ikke indgår i referencer til den fælles historie, som Rigsfællesskabet bygger på inden for den dominerende diskurs (den koloniale hi-

storie italesættes dog lejlighedsvis hos repræsentanterne for Enhedslisten og SF). Det nærmeste den dominerende diskurs kommer dette er reference til, at den fælles historie har både en mørk og en lys side (se for eksempel Frederiksen (2021): kl.13:42; Elholm, 2025: 37**)**. Den undskyldning, som den danske statsminister i foråret 2025 gav til de grønlandske ofre for spiral-sagen, blev netop givet med henvisning til "mørke kapitler" i den fælles historie og ikke for eksempel med henvisning til koloniale praksisser (Statsministeriet, 2025).

Andet lag – hvad karakteriserer samarbejdet i Rigsfællesskabet?

Det andet lag bygger videre på artikulationen "Kongeriget Danmark" i det første lag. Den dominerende diskurs artikulerer "tre lande" eller "folk" som de bestanddele af kongeriget, der er bundet sammen af fælles værdier, historie, familiebånd og fælles interesser.

I perioden før 2021 har den dominerende diskurs præsenteret Rigsfællesskabet som kendetegnet ved gensidig respekt, frivillig deltagelse og lighed (Christensen, 2022). Denne konstruktion fortsætter efter 2021. Inden for den dominerende diskurs, som regeringerne, Socialdemokraterne, Venstre, De Konservative, Moderaterne og Danmarksdemokraterne trækker på, præsenteres Rigsfællesskabet som en ideel og unik konstruktion, der både er baseret på og kendetegnet ved "gensidig respekt, frivillig deltagelse og lighed", men også på langvarige historiske bånd og talrige familiebånd. Derudover betones det, at Rigsfællesskabet er i alle tre landes interesse, at de tre lande derfor har en fælles interesse i at arbejde sammen, idet de alle styrkes derved. Disse elementer artikuleres af Socialdemokratiets Kasper Roug under redegørelsesdebatten om Rigsfællesskabet den 21. maj 2021:

"Rigsfællesskabet er en unik konstruktion, hvor de tre lande er vidt forskellige, men vi deler selvfølgelig historiske rødder, og vi har tætte bånd mellem os mennesker i rigsfællesskabet … I Socialdemokratiet tror vi, at vores rigsfællesskab er til gavn for alle vores tre lande. Vi ønsker, og arbejder for at styrke samarbejdet og gøre det endnu mere ligeværdigt, respektfuldt, tillidsfuldt og konstruktivt" (Roug, 2021: kl. 14:01).

Inden for denne diskurs gives der lejlighedsvise eksempler på, at også Danmark har interesse i dette samarbejde, men langt oftere præsenteres konkrete eksempler på, hvordan Grønland og Færøerne drager fordel af at være en del af det (i kontrast til udtalelserne fra de færøske og grønlandske repræsentanter i Folketinget, som sjældent giver eksempler på deres to landes konkrete nytte af Rigsfællesskabet). Selvom den formelle ramme for samarbejdet inden for Rigsfællesskabet er Grundloven og hjemmestyre/selvstyre-ordningerne, er referencerne til samarbejdet inden for den dominerende diskurs sjældent præget af formelle juridisk begreber. Det handler om at hjælpe Færøerne og Grønland, hvor de ønsker det, samtidig med, at der udtrykkes respekt for, at beslutningerne på mange politiske sagsområder legitimt besluttes inden for disse to lande og ikke af Danmark. Det italesættes som positivt, at Færøerne og Grønland overtager flere politiske sagsområder (se for eksempel Andersen fra Moderaterne, 2025: 48). Samtidig præsenterer denne diskurs ikke større institutionelle forandringer som løsninger på problemer inden for Rigsfællesskabet (som nævnt bruges der sjældent juridisk/institutionelle termer til at karakterisere samarbejdet). Fælles løsninger findes gennem "gensidig respekt, frivillig deltagelse, lighed *og* dialog", altså inden for et rum, hvor de tre lande artikuleres som lige. Et eksempel på dette er redegørelsesdebatten om Rigsfællesskabet i 2021, hvor statsministeren udtalte, at

"… det er styrken ved vores rigsfællesskab… at det har flyttet sig, forandret sig og udviklet sig med tiden. Vi har rammerne, indenfor hvilke det fortsat kan lade sig gøre, men det kræver selvfølgelig en gensidighed, en respekt og en direkte samtale med hinanden, både det, der samler os, og det, der fra tid til anden skiller os" (Frederiksen, 2021: kl. 17:43).

Inden for den dominerende diskurs præsenteres status quo i Rigsfællesskabet, baseret på "gensidig respekt, frivillig deltagelse, lighed *og* dialog", som tæt på ideel og en unik konstruktion. Dette eksemplifi-

ceres af den konservative MF Jarlovs udtalelse under redegørelsesdebatten om Rigsfællesskabet den 3. juni 2025 om, at hvis han skulle gentænke Rigsfællesskabskonstruktionen, ville han sandsynligvis nå til noget lignende den nuværende konstruktion (Jarlov, 2025: 49).

> *Inden for den dominerende diskurs præsenteres status quo i Rigsfællesskabet, baseret på "gensidig respekt, frivillig deltagelse, lighed og dialog", som tæt på ideel og en unik konstruktion*

Inden for den dominerende diskurs kan "modernisering" af Rigsfællesskabet dog være ømskelig for at tilpasse det til ændringer i verden eller som svar på ønsker fra Færøerne og Grønland. Under ovennævnte redegørelsesdebat, udtalte statsministeren, at

”i forhold til … Rigsfællesskabets konstruktion i det hele taget er det ikke Danmark, der går ind i samarbejdet med et ønske om at lave det om … Vi er sådan set glade for det Rigsfællesskab, der er, men vi forsøger efter bedste evne at være respektfulde i vores respons, når et af de to andre medlemslande siger: her er noget vi ønsker at ændre” (Frederiksen, 2025: 31, se også Melson (V), 2021: kl. 14:37).

Og senere i debatten sagde hun, at

”Jeg oplever en generel vilje til at modernisere rigsfællesskabet … Som det blev sagt, er vi ikke en statisk størrelse; vi skal være en dynamisk størrelse … det, der er vores styrke lige nu, er, at der … fra regeringens side … er et entydigt ønske om at imødekomme de behov og ønsker, der er fra både Færøerne og Grønland” (Frederiksen, 2025: 68).

> *Dette er en kontrast til den læsning af Rigsfællesskabet, som ofte kan findes i færøske og grønlandske politiske diskurser. Heri artikuleres Rigsfællesskabet som noget bagudskuende og statisk*

Inden for denne diskurs forstås Rigsfællesskabet som grundlæggende i ligevægt. Færøerne og Grønland kan udvikle sig, som de ønsker, *inden for* Rigsfællesskabet, og på denne måde konstruerer den også Rigsfællesskabet som ideelt for Færøerne og Grønland. Dette er en kontrast til den læsning af Rigsfællesskabet, som ofte kan findes i færøske og grønlandske politiske diskurser. Heri artikuleres Rigsfællesskabet som noget bagudskuende og statisk, som i sin nuværende form forhindrer Færøerne og Grønland i at bevæge sig i den retning, de ønsker (Rigsrådet, 2026). Når der sker ændringer i procedurer og praksis inden for Rigsfællesskabet præsenteres dette primært som apolitiske bidrag til en bedre Rigsfællesskab, snarere end for eksempel som et resultat af politisk pres fra Færøerne og Grønland. Også når der er lavet ændringer som for eksempel oprettelsen af Kontaktgruppen 2021, som den danske regering tilsyneladende har modsat sig i første omgang (se for eksempel Frederiksen, 2021: kl. 17:52). Så selvom (eller måske fordi) Rigsfællesskabet grundlæggende præsenteres som en unik og ideel ramme for samarbejde mellem de tre lande, konstrueres ændringer primært som funktionelle tiltag til at bringe de tre lande endnu tættere sammen i en ikke afsluttet proces. Dette og mange af de øvrige dele af den dominerende diskurs afspejles i den vedtagne dagsorden efter redegørelsesdebatten den 3. juni 2025:

”Folketinget bakker op om rigsfællesskabet og opfordrer til, at samarbejdet udvikles og moderniseres baseret på gensidig respekt, ligeværdighed og fælles værdier. Folketinget opfordrer regeringen til fortsat at følge Færøerne og Grønlands økonomi ... Folketinget konstaterer, at Danmark Færøerne og Grønland har et godt samarbejde på en række områder” (forslag til vedtagelse V87, Redegørelsesdebat, 2025: 33).

Der er imidlertid også en konkurrerende diskurs, der artikuleres af Enhedslisten, SF og De Radikale, som udfordrer den dominerende diskurs om Rigsfællesskabets ideelle karakter. SF og De Radikale taler om en ny institutionel ramme for Rigsfællesskabet (for SF’s vedkommende karakteriseres denne nye ramme med metaforen "Bofællesskab", [Hønge, 2021: kl. 15:03]). Dette bør være en konstruktion, der retter op på de strukturelle uligheder, giver det et nyt navn

med færre koloniale konnotationer, og som gør, at Færøerne og Grønland ønsker at blive deri (Hønge, 2023: kl. 11:10). Dette trækker på deres diskurs om Kongeriget Danmark på lag 1, som ikke blot artikulerer tilstedeværelsen af "tre stater" som i den dominerende diskurs, men også "tre nationer", der yderligere fremhæver befolkningernes lighed. Men selvom SF understreger, at Færøerne og Grønland bør bevæge sig mod mere uafhængighed, handler deres diskurs også om, hvordan de tre lande kan og bør forblive sammen af samme grunde som i den dominerende diskurs (see for eksempel Hønge, 2021: kl. 15:03).

Enhedslisten taler også om at rette op på uligheder i Rigsfællesskabet og fremme mere uafhængighed for Færøerne og Grønland. Men ligesom SF er dette en del af en diskurs, der mere artikulerer anerkendelse af ligheden mellem de tre lande, end en meget anderledes institutionel struktur. Et eksempel er, hvordan Juhl artikulerer et ønske om, at Færøerne og Grønland deltager mere i diskussioner om dansk politik, snarere end at det altid er Danmark, der deltager i diskussioner om færøsk og grønlandsk politik (Juhl, 2022: 18-19).

Tredje lag – respons på ønsker om autonomi eller selvstændighed

I denne sektion ser jeg på policy-nære implikationer af diskurserne på lag 1 og lag 2. Jeg fokuserer på, hvordan de to oven nævnte diskurser læser forslag til yderligere færøsk og grønlandsk autonomi eller uafhængighed.

Inden for den dominerende diskurs er Rigsfællesskabet i fundamental balance baseret på Grundloven, Selvstyre/Hjemmestyrelovene og de lovmæssige tilføjelser og praksisser, som er lagt hertil gennem tiden (se for eksempel Frederiksen, 2021: kl. 13:56-57, 17:45). For de partier og regeringer, som trækker på denne diskurs, er politikken derfor reaktiv. Overtagelse af politikområder fra færøsk og grønlandsk side ses som naturlig baseret på selvstyre-/hjemmestyreordningerne. Yderligere ønsker om autonomi læses som udtryk for nødvendige tilpasninger, der ofte imødekommes som del af "lighed" og "dialog" (og som herefter kommer til at indgå som del af den unikke konstruktion, som Rigsfællesskabet fra dansk side ses at være). Hvad angår Grønland, har der i flere tilfælde fra regeringernes side været åbenhed over for bevilling af ekstra midler fra finansloven, som det f.eks. har været tilfældet med midler til særligt udsatte børn i 2019, tilskud til sundhedsområdet (Sørensen, 2022) eller ifm., at den grønlandske regering efter valget i marts 2025 ønskede en revision af Selvstyreloven. Sidstnævnte blev af statsministeren kaldt en modernisering af Rigsfællesskabet (Klinge, 2025). Ekstra midler til Grønland og villigheden til at revidere Selvstyreloven kan naturligvis også knyttes til den amerikanske interesse for Grønland fra 2024, men villigheden til at støtte økonomisk fra dansk side (ud over forpligtelserne i Selvstyreloven) inden for den dominerende diskurs har som vist i flere eksempler oven for også været til stede før. Relevant at nævne i denne sammenhæng er, at konstruktionen i Selvstyreloven fra 2009, hvor Grønland selv betaler for at overtage nye sagsområder, var et grønlandsk ønske, ikke et dansk (Larsen og Jakobsen, 2025). Endvidere har statsministeren givet en undskyldning i den såkaldte spiralsag i 2025 (Statsministeriet, 2025) og i 2022 støttet en kommission, der skulle undersøge det historiske forhold mellem Danmark og Grønland (Statsministeriet, 2022). 2021 blev kontaktudvalget oprettet og Regeringen har givet sin tilslutning til, at Færøerne kan blive WTO medlem.

I kontrast hertil mødes færøske og grønlandske ønsker om autonomi, der muligvis kræver ændringer af Grundloven, inden for en dominerende diskurs med ordknaphed eller afvisning. Dette kan forstås med udgangspunkt i mønstrene på det første og det andet lag. Kongeriget artikuleres som bestående af tre lande men med en fælles identitet, som giver sig udtryk i den unikke konstruktion Rigsfællesskabet, som bygger på Grundloven. Udkastet til en grønlandsk forfatning i 2023 blev fra Regeringens side ikke kommenteret, under henvisning til respekt for Grønlands politiske proces (Krogh, 2023). På trods af den formelle anerkendelse af Grønlands ret til selvstændighed fastlagt i Selvstyreloven, har de to regeringers reaktioner på tanker om færøsk eller grønlandsk selvstændighed været, at det er et spørgs-

mål, der besluttes i Nuuk og Tórshavn, og som regeringerne ikke har en holdning til. Når det handler om fortsat bloktilskud til Grønland efter evt. selvstændighed, har statsminister Frederiksen udtalt, at det er en hypotetisk spørgsmål, mens udenrigsminister Løkke Rasmussen mere kontant har afvist en fortsættelse af bloktilskuddet efter evt. selvstændighed. Ligeledes har regeringerne afvist at forholde sig til "free association" som en vej til selvstændighed for Færøerne og Grønland, et begreb som bl.a. er nævnt i det grønlandske forfatningsudkast (Larsen og Jakobsen, 2025). Så her er en kløft mellem temaerne i færøske og grønlandske diskussioner, og hvad danske regeringer og de fleste politiske partier forholder sig til med udgangspunkt i den dominerende diskurs. Mens gradvise forandringer inden for Rigsfællesskabet læses som mulige som del af dialogen mellem Rigsfællesskabets parter, er det vanskelige inden for diskursen at forholde sig til konstruktioner, hvor Færøerne og Grønland er uden for Grundloven.

Ydermere kan man argumentere for, at Danmark inden for den dominerende diskurs også artikuleres som en god stat – som har bidraget til især Grønlands udvikling (Larsen og Jakobsen, 2025). Denne artikulation, som blandt andet kunne identificeres i den brede danske respons på DR-programmet *Grønlands hvide guld* fra 2025, gør det vanskelige at forholde sig til en situation, hvor Færøerne eller Grønland kunne tænke sig at forlade Kongeriget.

Der er dog forskel i betoning mellem partierne, der trækker på denne diskurs. Mens regeringsmedlemmerne i den undersøgte periode forholder sig distanceret/kritisk til færøsk/grønlandsk selvstændighed, er både De Konservative og Dansk Folkeparti mere kritiske. De understreger, at bloktilskuddet ikke vil fortsætte efter selvstændighed, og at især Grønland vil være i en vanskelig situation. Endvidere fremhæver især Jarlov fra De Konservative, at dansk godkendelse af grønlandsk selvstændighed ikke kan tages for givet på grund af mulig uenighed om vilkårene for udtrædelse af Kongeriget, og fordi en færøsk/grønlandsk udmeldelse kræver en ændring af Grundloven (Jarlov, 2025). Her danner den dominerende diskurs udgangspunkt for begrænsninger for selvstændighed.

Den konkurrerende diskurs (som trækkes på af De Radikale, Enhedslisten og SF) læser nemmere bevægelser mod autonomi og selvstændighed, som går ud over Rigsfællesskabet, da Grundloven ikke artikuleres som en absolut grænse. I begyndelsen af den undersøgte periode har især SF artikuleret nødvendigheden af en ny konstruktion for Rigsfællesskabet, som gør op med, hvad der ses som ulighed og koloniale konnotationer. Grønland og Færøernes ret til selvstændighed nævnes også hyppigere end i den dominerende diskurs. Samtidig har SF været skeptisk over for både færøsk og grønlandsk nationalisme (Hønge, 2021: kl. 15:18.), som artikuleres som splittende for en kommende ny struktur. Enhedslisten lægger vægt på, hvordan også Færøerne og Grønland kan indgå i en nordisk blok af småstater (Juul, 2025: kl. 15:13). Bevægelser mod mere autonomi læses altså ind i en kontekst af mere eller bedre samarbejde – ikke som bevægelser mod politisk opsplitning af de tre lande. Men der har ikke været fremsat konkrete forslag til et ændret Rigsfællesskab fra partierne, som trækker på denne diskurs. Heller ikke vedrørende muligheden for "free association" med Danmark.

> *Den konkurrerende diskurs (som trækkes på af De Radikale, Enhedslisten og SF) læser nemmere bevægelser mod autonomi og selvstændighed, som går ud over Rigsfællesskabet, da Grundloven ikke artikuleres som en absolut grænse*

I foråret 2026 har der dog været konkret udmeldinger fra både SF og RV foranlediget af især de nyvalgte grønlandske folketingsmedlemmers ønsker om en grundlovskommission og ambassadør Zilmer-Johns overvejelser om en ny konstruktion for Rigsfællesskabet, hvor Færøerne og Grønland bliver selvstændige (Breum, 2023).

SF støtter søsterpartiet IA's ønske om et nyt grundlovskommissorium. Men for SF bliver Grundloven ikke artikuleret som en absolut stopklods for nødvendige ændringer inden for Rigsfællesskabet. SF's Karsten Hønge udtalte således i maj 2026, at:

”Vi må prøve at gå til kanten af, hvad der kan lade sig gøre [inden for Grundloven]. Og hvis det ikke kan det, har jeg fuld forståelse for, at Færøerne og Grønland ønsker at blive selvstændige … Vi skal simpelthen lave plads og sørge for, at vi får gjort Grundloven og politikken rummelig” (Hønge citeret i Westh, 2026).

Hønge taler for ”… en langt mere imødekommende attitude over for de helt legitime ønsker fra Grønland og Færøerne om selv at drive en række politikområder, herunder udenrigspolitikken” (ibid.). Men meget mere konkret bliver det ikke. SF er også åben for, at Færøerne og Grønland indgår en såkaldt free association-aftale med Danmark (ibid.). Men når det gælder fortsat dansk økonomisk støtte til Færøerne og Grønland efter selvstændighed, ser SF dog en omvendt forbindelse mellem fortsat økonomisk støtte og selvstændighed:

”Men jeg tror heller ikke så meget på en model, hvor Danmark fortsat betaler til et selvstændigt land. Det synes jeg måske ikke, at der er så meget pointe i fra dansk side …” (ibid.).

Der er her overlap mellem afvisningen af fortsat økonomisk støtte efter evt. selvstændighed, som man også finder hos nogle af partierne, der trækker på den dominerende diskurs.

For De Radikales ordfører for Grønland og Færøerne, Martin Lidegaard, er der brug for nytænkning, som trækker på mange af ideerne fra Zilmer-Johns forslag:

”Der vil være noget godt i, at vi vælger hinanden til. Ikke bare af historiske årsager, men fordi vi tænker, vi kan faktisk godt se os selv i en konstruktion, vi laver sammen … et helt nyt partnerskab mellem de forskellige dele af rigsfællesskabet … og … starte på en frisk” (Lidegaard citeret i Korsgaard, 2026).

Den nye model skal dog være klar, før den gamle opløses (Lidegaard citeret i Korsgaard, 2026). De Radikale præsenterer heller ikke konkrete politiske forslag eller giver støtte til tanken om ”free association”, men ansvaret lægges i højere grad på Danmark for at tænke nyt (Korsgaard, 2026). Dette nye arrangement artikuleres med en bredere europæisk og nordisk vej, ”hvor der er større selvstændighed til Færøerne og Grønland … samtidig med, at vi står sammen. For vi er jo alle sammen småstater i et kæmpe buldrende hav…” (Lidegaard citeret i Korsgaard, 2026).

Rigsfællesskabet som tre lande og den dominerende diskurs under pres

I denne artikel har jeg rejst spørgsmålet om, hvordan den dominerende danske politiske diskurs legitimerer den danske regerings tilgang til færøsk og grønlandsk autonomi, herunder hvordan det muliggør og begrænser danske reaktioner på dette område. Det andet spørgsmål, jeg har stillet, var, om der findes konkurrerende politiske diskurser på dette felt, og hvad de siger om regeringernes handlingsfrihed og mulige skiftende diskurskonfigurationer på dette felt.

Jeg har søgt at vise, at der er sket en væsentlig ændring på det mest grundlæggende niveau (første lag) i den dominerende danske diskurs om, hvem ”vi” er ift. Kongeriget Danmarks de seneste ti år. Kongerigets ”vi” artikuleres ikke længere som en enhedsstat, hvor alle dele af kongeriget er variationer af ”Danmark”. Nu konstrueres Kongeriget som bestående af ”tre lande – Danmark, Færøerne og Grønland. Dette gør, at der inden for den dominerende diskurs grundlæggende er legitimitet til øget autonomi eller selvstændighed qua artikulationen af tre lande. Samtidig præsenteres samarbejdet mellem disse tre lande i Rigsfællesskabet (andet lag) som unikt gennem dialog, tolerance, ligeværdighed og nytte for alle tre lande og den fælles historie. Dette gør både, at rammerne for evt. færøsk og grønlandsk selvstændighed bliver svære at tænke, men også at yderligere autonomi søges imødekommet *inden for* Grundlovens og Selvstyre/Hjemmestyrelovgivningens rammer, som Rigsfællesskabet ses at hvile på. I forhold til konkrete politiktiltag kan dette forstås som en del af baggrunden for, at regeringerne i den undersøgte periode har accepteret flere færøske og grønlandske ønsker om bl.a. mere autonomi på det udenrigspolitiske område. Men denne måde at artikulere samarbejdet mellem de tre lande på kommer under pres, når det handler om færøske og grønland-

ske tanker om selvstændighed, f.eks. i form af "free association" med Danmark. Når IA's MF Naja Nathanielsen ønsker en grundlovskommission, udfordrer det den dominerende diskurs læsning af samarbejdet (Korsgaard, 2026). Det samme gør det, når den nye færøske regering ønsker mulighed for at føre en selvstændig udenrigspolitik (Koldfront, 2026). Statsminister Frederiksen har ved flere lejligheder sagt, at der skal ske fundamentale ændringer i Rigsfællesskabet, bl.a. i lyset af færøske og grønlandske ønsker (Koldfront, 2026; Klinge, 2025). Det kan være et tegn på en begyndende reartikulation af det andet lag af den dominerende diskurs, en anden måde at tænke samarbejdet mellem de tre lande på end Rigsfællesskabet. Måske bevæger den dominerende diskurs sig mod den konkurrerende diskurs.

Inden for den konkurrerende diskurs tales der ikke kun om "tre lande" i det første lag, men "tre nationer". Der artikuleres et behov for en ændring mod en anden konstruktion end Rigsfællesskabet (andet lag), der ikke bundet af forståelsen af status quo knyttet til Grundloven. Inden for denne diskurs muliggøres også færøsk og grønlandsk selvstændighed, "free association" *og* et fortsat samarbejde mellem de tre lande.

Fælles for den dominerende diskurs og den konkurrerende diskurs er, at færøsk og grønlandsk selvstændighed ikke ses som selvstændige mål. Inden for den dominerende diskurs er dette så at sige uden for diskursen, mens det inden for den konkurrerende diskurs, forstås som middel til bedre samarbejde mellem de tre lande, hvis andre reformmuligheder ikke er til stede.

Meget peger på, at konkurrencen mellem de to diskurser vil tiltage i de kommende år, når der i stigende grad fra færøsk og grønlandsk side lægges op til ændringer, der går videre end de to selvstyre-/hjemmestyrelovgivninger og sandsynligvis udfordrer Grundloven.

Referencer

Andersen, Henrik (2025), *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet (R15)*, 3. juni, Folketingstidende, pp. 29-65.

Breum, Martin (2023), "Dansk ambassadør foreslår opløsning af rigsfællesskabet", DIIS 15. maj, www.diis.dk/publikationer/dansk-ambassadoer-foreslaar-oploesning-rigsfaellesskabet.

Christensen, Sara N. (2022), *En diskursteoretisk undersøgelse af det danske riges forfatning og dets udenrigspolitiske handlingsrum i Arktis*, kandidatafhandling afleveret på Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, 18. juli.

Elholm, Louise (2025), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet,* 3. juni (R15), Folketingstidende, pp 29-65.

Filsø, Karsten (2025) i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet,* 3. juni (R15), Folketingstidende, pp. 29-65.

Frederiksen, Mette (2021) i *Redegørelsesdebat om Rigsfælleskabet (R17)*, 18. maj, Folketingstidende.

Frederiksen, Mette (2025) i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet,* 3. juni (R15), Folketingstidende, pp. 29-65.

Foucault, Michel (1989), *The Archaeology of Knowledge*, London: Routledge.

Gad, Ulrik P. (2026), "The view from Copenhagen: Between two rocks and a hard nut(s) to crack", i H. ì Skorini og R. Winther Poulsen, red., *Between Washington and Copenhagen: Greenland, the Faroes, and the Future of the Danish Realm*, Tòrshavn: Fróðskaparsetur, pp. 16-26.

Hønge, Karsten (2021), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet (R17)*, 21. maj, Folketingstidende.

Hønge, Karsten (2023), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet* (R11), 12. maj, Folketingstidende.

Jacobsen, Marc (2019), "Arktis: Grønlands strategiske arena for større udenrigspolitisk suverænitet", *Politica*, 51(4): 485-506.

Jacobsen, Marc (2021), Danmarks arktiske udenrigspolitik: regionale ambitioner og rigsfællesskabets komplikationer, *Økonomi & Politik*, 94(2): 35-53.

Jakobsen, Uffe og Henrik Larsen (2024), "Udviklingen af Grønlands selvstyre og uafhængighed i skyggen af enhedsstaten", *The Polar Journal*, 14(1): 9-27.

Jarlov, Rasmus (2025), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet (R15)*, 3. juni (R15), Folketingstidende, pp. 29-65.

Jerris, Frederik. B. (2024), "Constructing decolonisation: the Greenland case and the birth of integration as decolonisation in the United Nations, 1946–1954", *European Journal of International Relations*, 30(3): 671-96.

Juhl, Christian (2022), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet* (R15), 20. maj, Folketingstidende.

Juhl, Christian (2025), i *Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet (R15)*, 3. juni (R15), Folketingstidende, pp. 29-65.

Klinge, Tobias (2025), "Mette Frederiksen løfter sløret for et af tiltagene til et 'moderniseret rigsfællesskab", www.-

dr.dk/nyheder/politik/mette-frederiksen-loefter-sloeret-et-af-tiltagene-om-et-moderniseret-rigsfaellesskab

Koldfronten (2026), "Derfor ønsker Færøerne mere selvstændighed", podcast 1. maj, https://videnskab.dk/kultur-samfund/derfor-oensker-faeroeerne-mere-selvstaendighed/

Korsgaard, Kristine (2026), "Lidegaard åbner for et selvstændigt Grønland: Klar til at gentænke rigsfællesskabet", *Altinget* 13. marts, Lidegaard åbner for et selvstændigt Grønland: Klar til at gentænke rigsfællesskabet - Altinget

Krogh, Andreas (2023), "Grønlands første forfatning er en realitet", *Altinget*, 29. april, www.altinget.dk/artikel/-groenlands-foerste-forfatning-er-en-realitet.

Larsen, Henrik (1997), *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe*, London: Routledge.

Larsen, Henrik (2017), *Teorier om dansk udenrigspolitik efter den kolde krig*, København: Hans Reitzel.Melson, Christopher (2021), i *Redegørelsesdebat om Rigsfælleskabet (R17)*, 21. maj, Folketingstidende.

Olesen, Mikkel R. (2026), "The Greenland crisis: an analysis of Donald Trump's attempts to take Greenland", i C.F.S Banke, J. Larsen og M.R. Olesen, red., *Danish Foreign Policy Review 2026*. Danish Institute for International Studies (DIIS), pp 53-85.

Rahbek-Clemmensen, Jon (2017), "The Arctic Turn: How of the High Nort became a foreign and security Priority for Denmark?", i K. Kristensen og J. Rahbek-Clemmensen, red., *Greenland and the International Politics of a Changing Arctic*, Routledge: London, pp. 54-69.

Redegørelsesdebat om Rigsfællesskabet (2025), 3. juni (R15), Folketingstidende side 29-65.

Rigsrådet (2026), "Usikkerheden er intakt", Podcast, 4. februar, https://podcasts.apple.com/be/podcast/usikkerheden-er-intakt/id1792409690?i=1000748002616.

Roug, Kasper (2021), i *Redegørelsesdebat om Rigsfælleskabet (R17)*, 21. maj, Folketingstidende.

Statsministeriet (2025), "Statsministeren og Formanden for Naalakkersuisut siger undskyld i spiralsagen", pressemeddelse, Statsministeriet, 27. august.

Sørensen, Helle N. (2022), "Mette Frederiksen: Klar til at hjælpe Grønland på sundhedsområdet", *KNR Nyheder*, 25. oktober, https://knr.gl/da/nyheder/mette-frederiksen-klar-til-hj%C3%A6lpe-gr%C3%B8nland-p%C3%A5-sundhedsomr%C3%A5det.

Vinther, H. (2021), i Redegørelsesdebat om Rigsfælleskabet (R17), 18. maj, Folketingstidende.

Westh, Rasmus R. (2026), "SF vil "gå til kanten" af Grundloven for at hjælpe Grønland og Færøerne", *Altinget*, 13. maj, SF vil "gå til kanten" af Grundloven for at hjælpe Grønland og Færøerne - Altinget.

Wæver, O (2002), "Identity, communities and foreign policy: discourse analysis as foreign policy theory", i L. Hansen og O. Wæver, red., *European Integration and National identity*. Abingdon: Routledge, pp. 20-49.

Østergaard, Uffe (2000), "Danish National Identity", i H. Branner og M. Kelstrup, red., *Denmark's Policy towards Europe after 1945*, Odense: Odense Universitetsforlag, pp. 139-84.

Østergaard, Uffe (2008), "Færøerne: Nation eller Stat?", *Udenrigs*, 63(1):54-72.

Østergaard, Uffe (2017), "Danmark – Småstat, imperium og Kolonimagt", i M. Pedersen, red., *Danmark: en kolonimagt*, København: Gads Forlag, pp.18-63.

Fra teknologi til velfærd: Om samfundsvidenskabernes bidrag til innovation

Bjarke Oxlund, professor og institutleder, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, box@soc.ku.dk
Rune Heiberg Hansen, stabschef, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet, rune.heiberg@samf.ku.dk
Vibeke Jenny Koushede, professor og dekan, Det Samfundsvidenskabelige fakultet, Københavns Universitet, vjk@samf.ku.dk

Med lanceringen af SMV-regeringens "Strategiske prioriteter for forskning og innovation 2026-2029" i oktober 2025 rykkede innovation højt op på den forskningspolitiske dagsorden. Samtidig står universitetsloven overfor en revision, hvor innovation kommer til at figurere på niveau med forskning og undervisning. Det rejser spørgsmål om, hvad vi forstår ved innovation i samfundsvidenskaberne, og hvordan vi kan arbejde med innovation i praksis?

Med afsæt i en kort gennemgang af innovationsbegrebets historie siden Joseph Schumpeters bog om økonomisk udvikling udkom i 1911, argumenterer vi for, at man kan forstå samfundsvidenskabernes primære bidrag til innovation ud fra to tilgange til proces. Den ene handler om proces forstået som udkomme, hvor innovationen består i ændrede procedurer eller praksisser, mens den anden fokuserer på proces som forløb, hvilket henviser til orkestreringen af åbne og distribuerede innovationsprocesser blandt multiple aktører. Vi konkluderer, at samfundsvidenskaberne kan bidrage substantielt til innovation i det offentlige helt generelt og til velfærdsinnovation mere specifikt.

Innovation som politisk prioritet for forskningen

SVM-regeringens udspil til strategiske prioriteter for forskning og innovation 2026-2029 talte et klart og tydeligt sprog i forhold til behovet for at sikre, at det danske samfund bliver bedre til at omsætte videnskabelige indsigter til innovative løsninger.

"Hvis Danmark – og Europa – skal forblive sikkert og konkurrencedygtigt i fremtiden, er der behov for at styrke innovationskraften og accelerere hastigheden, hvormed forskning kan omsættes til ny teknologi, nye virksomheder og innovative samfundsløsninger" (Regeringen, 2025: 3).

Denne klarhed er i vid udstrækning inspireret af den rapport om EU's konkurrenceevne, som den tidligere direktør for Den Europæiske Centralbank og tidligere italiensk premierminister Mario Draghi udgav i september 2024. I rapporten pegede Draghi på, at europæiske virksomheder mestendels investerer i modne teknologier, fordi vi i Europa mangler idéer, ambitioner samt evnen til at omsætte innovation til kommercialisering. Draghi opsummerede:

"For det første – og vigtigst af alt – må Europa i langt højere grad samle sine kræfter om at lukke innovationskløften til USA og Kina, især inden for avancerede teknologier" (Draghi, 2024: 6, forfatternes oversættelse).

Erkendelsen i både det danske regeringsudspil og i Draghi-rapporten er, at god forskning ikke nødvendigvis i sig selv skaber tilstrækkelig samfundsværdi. Udover manglende innovationskraft fremhævede Draghi-rapporten høje energipriser og manglende evne til at varetage egen sikkerhed i en geopolitisk ustabil verden som EU's store udfordringer. Energipriser og geopolitik er siden blevet aktualiseret med lukning af Hormuz-strædet og generel usikkerhed omkring energileverancer fra Mellemøsten som følge af den væbnede konflikt mellem USA, Israel og Iran, der i kombination med Ruslands invasion af Ukraine i 2022 har accelereret behovet for omlægning af Europas energiforbrug og -forsyninger. Udviklingen illustrerer fint Draghis pointe om, at spørgsmål om innovation, energi og sikkerhed er tæt forbundne.

> *Den offentlige innovationsdagsorden handler ikke kun om forbedret konkurrenceevne, men også om leverancen af velfærdsydelser under et demografisk og arbejdskraftmæssigt pres*

De internationale udfordringer står ikke alene, for samtidig befinder den danske velfærdsmodel sig i et krydspres af udfordringer med en ændret demografi og mangel på arbejdskraft. Den offentlige innovationsdagsorden handler ikke kun om forbedret konkurrenceevne, men også om leverancen af velfærdsydelser under et demografisk og arbejdskraftmæssigt pres (Sørensen og Torfing, 2022: 35), hvor befolkningen samtidig har højere forventninger til, hvad velfærdsstaten kan levere end tidligere (Greve, 2023: 86; Greve og Rostgaard, 2023: 7). Samtidig peger en rapport fra Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd på, at kommunerne i dag mangler et system, der kan bringe forskning bedre i spil i løsningen af disse opgaver i form af det, som rådet kalder "forskningsinformeret velfærdsinnovation" (Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd, 2024). Hvordan samfundsvidenskaberne kan levere på den dagsorden, er et af de centrale temaer for denne artikel.

> *Der har manglet eksplicitte definitioner samt en klar terminologi for de bidrag, som samfundsvidenskaberne leverer til innovationsprocesser i den offentlige sektor*

Hvor de fleste kan genkalde sig billedet af samfundsvidenskabelige forskere som eksperter, der bidrager til den offentlige debat om den økonomiske situation, den sikkerhedspolitiske dagsorden eller den demokratiske udvikling, vil de færreste have et klart indtryk af, hvilken rolle samfundsvidenskabelige forskere spiller i de processer, der fører idéer fra forskning over udvikling til implementering af innovative løsninger i den offentlige sektor. Det skyldes bl.a., at der har manglet eksplicitte definitioner samt en klar terminologi for de bidrag, som samfundsvidenskaberne leverer til innovationsprocesser i den offentlige sektor.

Definition af innovation

Det kan være svært entydigt at definere, hvad offentlig innovation er, eftersom der findes et utal af definitioner med baggrund i forskellige disciplinære forståelser (Fuglsang, 2010: 67; Gopalakrishnan og Damanpour, 1997: 15; Hartley, Rønning, Fuglsang og Geuijen, 2022: 21). Faktisk har der været så stor uklarhed om definitionen af, hvad innovation er, at den britiske rigsrevision jævnligt er blevet citeret for i en rapport fra 2006 at have skrevet:

"Der er ikke nogen bredt accepteret eller gængs definition af, hvad der tæller som "innnovation" (National Audit Office, 2006: 4, forfatternes oversættelse; se også Fuglsang og Pedersen, 2011: 45, og Pollitt, 2011: 36).

Den britiske rigsrevision præciserede dog, at innovation må indebære et element af noget nyt, og dette nye må bringes til anvendelse i en given sammenhæng (National Audit Office, 2006: 6). Denne løse definition flugter med den brede definition, OECD senere har valgt at operere med i sin såkaldte Oslo Manual:

"En innovation er et nyt eller forbedret produkt eller proces (eller en kombination heraf), som i signifikant grad adskil-

ler sig fra enhedens tidligere produkter eller processer, og som er blevet gjort tilgængelig for enhedens brugere (produkt) eller taget i anvendelse (proces)" (OECD/Eurostat, 2018: 60, forfatternes oversættelse).

> *Samfundsvidenskaberne har en særlig rolle at spille, når det kommer til at orkestrere åbne og distribuerede innovationsprocesser med multiple aktører*

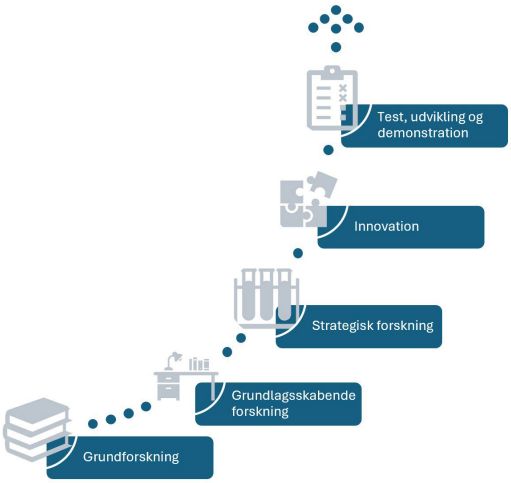
Der er bred anerkendelse af, at innovation kan indbefatte udviklingen af nye processer eller praksisser (Arundel, Bloch og Ferguson, 2019: 792-3), hvilket stemmer overens med vores brug af proces forstået som udkomme. Imidlertid argumenterer vi også for, at samfundsvidenskaberne har en særlig rolle at spille, når det kommer til at orkestrere åbne og distribuerede innovationsprocesser med multiple aktører, hvilket vi henviser til som proces forstået som forløb. Sidstnævnte vil med sin komplekse natur ofte afvige fra den lineære model, som produktorienteret innovation typisk vil følge fra laboratorium til varekatalog.

Offentlig innovation vil ofte tage form af forløb, hvor flere aktører ud fra forskellige perspektiver arbejder frem mod udvikling af bedre ydelser, øget effektivitet eller højere kvalitet i opgaveløsningen til gavn for borgerne (OECD, 2005: 22). Samfundsvidenskabelige forskere kan i den forbindelse bl.a. bidrage med indsigt i, hvilke processuelle forudsætninger, der skal være opfyldt, for at individer, grupper og lokalsamfund kan tage ejerskab over nye teknologier og indlejre dem i deres egne horisonter (Weisdorf, Vangkilde og Lex, 2025: 2).

På ironisk vis er det en repræsentant for samfundsvidenskaberne, der lagde kimen til den teknologiske innovationsforståelses historiske dominans. Således peger de fleste på den østrigske økonom Joseph Schumpeter som ophavsmanden til den klassiske forståelse af innovation som sammenhængen mellem ny teknologi og kommercialisering (Bekkers, 2007: 104; Cohendet og Simon, 2017: 33; Damanour og Aravind, 2011: 424; Héraud, 2017: 58; Mazzucato, 2013: 852; Rossi, 2002: 1-2).

Allerede ved årtusindeskiftet blev det bemærket, at den klassiske forståelse af innovation som produktinnovation er styrende for de politiske prioriteter (Etzkowitz, 2003: 316-8). Ser man på fordelingen

Figur 1: Lineær innovation

Kilde: Omarbejdet fra Regeringen (2025: 3)

af midler i SVM-regeringens "Strategiske prioriteter for forskning og innovation 2026-2029" (Regeringen, 2025), kan man konstatere, at det stadig er tilfældet. Her har man prioriteret mere end 15 milliarder kroner til teknologiudvikling og -omstilling, mens der er afsat under en halv milliard kroner til innovation med et socialt sigte. Det er derfor værd at tage et begrebshistorisk skridt bagud for at forstå, hvordan den teknologiinspirerede innovationsforståelse blev så dominerende.

Som vi vil illustrere i de kommende afsnit, er det først i nyere tid, at forståelsen af innovation har indbefattet proces som forløb, hvor aktører og netværk i fællesskab bidrager til nye måder at løse udfordringer og problemer på. Samfundsvidenskaberne har i den forbindelse en særlig rolle at spille i forhold til udviklingen af innovative løsninger på de udfordringer, som velfærdssamfundet står overfor (Bekkers, Edelenbos og Steijn, 2011: 4; de Vries, Bekkers og Tummers, 2016: 148-9). Denne tradition benævnes ofte offentlig innovation (Rønning, Hartley, Fuglsang og Geuijen, 2022: 1-2) eller social innovation (Mulgan, 2006: 145-146), eftersom den retter sig mod en udvikling af offentlige goder med afsæt i bred inddragelse af de berørte aktører

I dele af innovationslitteraturen omtales offentlig og social innovation undertiden som Schumpeter III (Fuglsang og Sundbo, 2007: 330), hvilket er en måde at anerkende innovationsbegrebets forankring i den Schumpeterske tradition, alt imens innovationsforståelsen udvides med et blik for inddragelse og bred deltagelse. Den begrebshistoriske gennemgang nedenfor tjener derfor ikke alene til at beskrive innovationsbegrebets udvikling fra Schumpeter I til Schumpeter III, men danner også grundlaget for at værdsætte samfundsvidenskabernes dobbelte bidrag til innovation: Først via en forståelse af innovation som "nye produkter og processer" associeret med Schumpeter I og II, og siden via en forståelse af innovation som "iterativ proces" associeret med Schumpeter III.

Schumpeter I og II: Innovation som nye produkter og processer

Den populære forståelse af innovation er stadig tæt knyttet til, hvad Damanpour og Aravind har kaldt et "teknologisk imperativ" (2011: 423), hvor innovation alene forstås som lineær teknologioverførsel fra forskning til kommercialisering, hvilket hænger nøje sammen med den dominerende skole, som Joseph Schumpeter lagde grunden til for mere end et århundrede siden. Her udkom Schumpeter, som i dag er fejret som intet mindre end en profet indenfor innovationsforskningen (McGraw, 2007), i 1911 på tysk med sin bog, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung/Teori om økonomisk udvikling* (bogen udkom først i en revideret udgave på engelsk i 1934).

> *Schumpeter havde et skarpt blik for innovationens betydning for økonomisk og social udvikling, og han beskrev entreprenøren eller iværksætteren som en central person, der er i stand til at kombinere nye videnskabelige eller teknologiske ideer med risikovillig kapital i projekter med potentiale til at skabe kreativ destruktion*

Heri argumenterede Schumpeter for, at innovation og entreprenørskab udgør den vigtigste drivkraft for væksten i samfundet, fordi innovation skaber nye industrier, udvider eksisterende industrier, og dermed fører til en vækst i den samlede økonomi (Schumpeter, 1934; Fagerberg, 2013: 7). Schumpeter havde et skarpt blik for innovationens betydning for økonomisk og social udvikling, og han beskrev entreprenøren eller iværksætteren som en central person, der er i stand til at kombinere nye videnskabelige eller teknologiske ideer med risikovillig kapital i projekter med potentiale til at skabe kreativ destruktion (Croitoru, 2012: 140; Kuhlmann, Shapira og Smits, 2010: 2; Mazzucato, 2013: 852). Derfor definerede Schumpeter også innovation som nye kombinationer af eksisterende ressourcer, der er afhængig af en iværksætterfunktion for at overkomme inerti og mod-

stand mod forandring i det eksisterende miljø (Fuglsang, 2024).

I sit tidlige arbejde (såkaldt Schumpeter I) fokuserede Schumpeter mestendels på individuelle entreprenører, mens han i sit senere arbejde (såkaldt Schumpeter II) også inkluderede innovation udviklet af større forskningsteams i virksomheders afdelinger for forskning og udvikling (Fagerberg, 2006: 6; se også Malerba og Orsenigo, 1995: 47-8).

Centralt i Schumpeters begrebsapparat står distinktionen mellem *invention* og *innovation*, hvor førstnævnte er en produkt- eller procesidé i dens indledende form, mens sidstnævnte er forsøget på at få idéen til at materialisere sig i praksis (Fagerberg, 2013: 6). I Schumpeters univers er der ikke tale om innovation, hvis ikke en idé har haft økonomisk gennemslagskraft (Fuglsang, 2010: 67), og historien er da også fuld af eksempler på opfindere, der ikke har formået at omsætte deres opfindelser til profitable virksomheder (Fagerberg, 2013: 8).

Inden for denne klassiske forståelse skelnes der således ofte både mellem typer af innovation (f.eks. nye produkter, processer eller markeder) og mellem, hvor radikal en forandring, der er tale om. Forandringen kan variere fra trinvise justeringer (Bekkers, 2007: 104) til det, som Clayton Christensen (1997: xv) har kaldt "forstyrrende innovation" (*disruptive innovation*), sådan som det er kendt fra historien om, hvordan smartphones med indbyggede kameraer på kort tid reducerede Kodak og Nokias andele på markederne for henholdsvis digitale kameraer og mobiltelefoner.

Selv om samfundsvidenskabelige indsigter gennem historien har bidraget til markedsinnovation (tænk bare på EU's indre marked, liberaliseringen af flytrafikken i Europa, eller frit-valgs-ordninger i danske kommuner), vil det i mange sammenhænge være igennem arbejdet med mere borgernære inddragelsesprocesser, at samfundsvidenskaberne bidrager til innovation. Det er i den sammenhæng værd at bemærke, at de samfundsvidenskabelige discipliner qua deres faglige genstandsfelter automatisk er forhåndsorienterede mod forskellige samfundsmæssige skalaer (gående fra individ, familie, lokalsamfund over samfundsgrupperinger til regulering af stat og marked). Således vil psykologer, antropologer og sociologer ofte være mere borgernære i deres perspektiv end statskundskabere, jurister og økonomer, hvis fagligheder retter sig mod samfundets overordnede institutioner og systemer (herunder stat, lov og marked).

Uanset skala vil samfundsvidenskabelige bidrag til innovation ofte komme som forslag til ændringer i processer, praksisser eller måde at organisere sig på (proces som udkomme), og ofte vil disse forslag være udviklet gennem åbne og distribuerede innovationsprocesser (proces som forløb). Af nogle innovationsforskere er sidstnævnte blevet beskrevet som overgangen til Schumpeter III (Fuglsang og Pedersen, 2011: 48), og det giver god mening, al den stund at offentlige innovationsprocesser handler om at udvikle og omsætte ideer til handling (eller at designe et forløb fra *invention* til *innovation* for nu at blive i Schumpeters terminologi).

Schumpeter III: Innovation som iterativ proces

> *Vores centrale budskab er, at hvis vi skal finde nye og smartere måder at levere velfærdsydelser på, er der behov for samfundsvidenskabelige forskere, der i højere grad interagerer direkte med brugere, borgere, medarbejdere og beslutningstagere*

Med Schumpeter III sker der en forskydning i fokus fra produkt og proces som opfindelse eller udkomme til en forståelse af behovet for iterative innovationsprocesser baseret på samarbejde og samskabelse. Vores centrale budskab er, at hvis vi skal finde nye og smartere måder at levere velfærdsydelser på, er der behov for samfundsvidenskabelige forskere, der i højere grad interagerer direkte med brugere, borgere, medarbejdere og beslutningstagere indenfor sundhed, skole og uddannelse, daginstitution, beskæftigelse og ældrepleje. Her er vi i øvrigt helt på linje med OECD's seneste forudsigelser for forskning, teknologi innovation, hvor det (med fortsat ophæng til teknologi) understreges, at:

"Bredere deltagelse er en central løftestang til at øge innovationsgevinsterne. Ud over udbredelsen af eksisterende teknologier kan en bredere inddragelse af, hvem der deltager i at skabe og forme retningen for innovation, forbedre både kvaliteten og den samfundsmæssige relevans af teknologisk udvikling og samtidig sikre, at fordelene når ud til mere mangfoldige befolkningsgrupper" (forfatternes oversættelse) (OECD, 2025: 103).

Nedenfor har vi skitseret nogle eksempler på, hvordan iterative og åbne innovationsprocesser med succes er blevet organiseret i praksis. De seneste årtiers forskning i offentlig innovation har nemlig peget på en række tilgange, som gør det muligt at bringe forskere, medarbejdere, ledere, borgere og brugere sammen om udviklingen af nye løsninger. Her spiller åben innovation, designtænkning, levende laboratorier, forskningscirkler og borgervidenskab en central rolle.

Udviklingen af den offentlige sektor kræver åbne innovationsprocesser, som – inspireret af *Open Source Software Development*, hvor mange programmører bidrager til udviklingen af et computerprogram – gør det muligt for en lang række aktører at identificere og udvikle nye løsninger (se i øvrigt Chesbrough, 2003a, 2003b, 2006 og 2020, og Schrabe, 2025).

Den britiske professor og praktiker Geoff Mulgan er inde på noget lignede, når han fremhæver behovet for social innovation forstået som innovative aktiviteter, der er motiveret af et mål om at imødekomme sociale behov, og som i overvejende grad spredes gennem organisationer, hvis primære formål er sociale snarere end økonomiske (2006: 144). Én af Mulgans pointer er, at den sociale innovationsproces i stil med den teknologiske involverer forskellige faser af hhv. prototypeudvikling, pilotering, bedømmelse, skalering, spredning, læring og videreudvikling (2006: 151-4), hvilket er helt i tråd med de sidste trin i den danske regerings forståelse af lineær innovation, som vi illustrerede med figur 1 (innovation efterfulgt af test, udvikling og innovation).

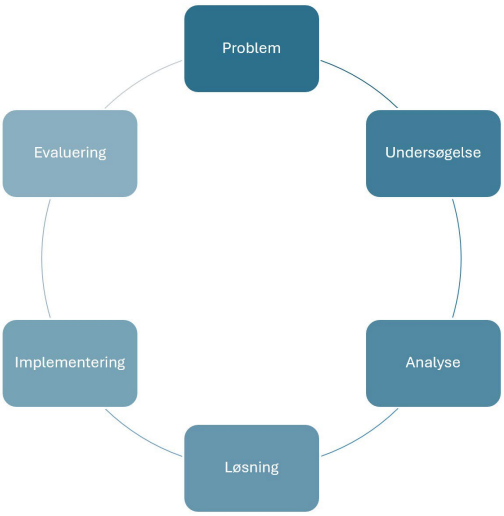
Denne tilgang kendes også som designtænkning, hvor man investerer i iterative og systematiske processer for at skabe løsninger med mennesker i centrum (Meinel og Leifer, 2023: 3, Bason og Austin, 2022: 1742-4). Det systematiske element består i afdækning af problemer, behov og indsigter i et givent felt, mens det iterative element beskriver en tilgang, hvor løsninger og idéer løbende udvikles, afprøves og forfines gennem eksperimenter. Designprocesser realiseres ofte gennem samarbejder, hvor målet er at frisætte fælles viden og energi for derefter at se på problemstillinger med friske øjne. Designprocessen er ikke lineær, men kan med fordel tegnes som en cirkulær proces (uden skarp opdeling mellem de enkelte faser) (se figur 2).

> *I udviklingen af mulige løsninger på samfundsmæssige problemer er det centrale element, at forskningens systematik kombineres med designtænkningens fokus på iteration og eksperiment, hvilket skaber et samlet innovationsforløb*

Designtænkning føjer faserne løsning, implementering og evaluering til de prototypiske faser i en samfundsvidenskabelig forskningsproces (udarbejdelse af problemstilling, gennemførelse af en undersøgelse med dataindsamling, udarbejdelse af en analyse med brug af teori efterfulgt af en konklusion). I udviklingen af mulige løsninger på samfundsmæssige problemer er det centrale element, at forskningens systematik kombineres med designtænkningens fokus på iteration og eksperiment, hvilket skaber et samlet innovationsforløb.

Over årene er der blevet udviklet en række formater, hvorigennem designtænkning kan operationaliseres i forskningen gennem *Living Labs*, *Research Circles* og *Citizen Science*. *Living Labs* (Levende Laboratorier) er rum, hvor åben forskning og innovation understøttes ved at sætte slutbrugeren og dennes behov og ambitioner i centrum for en tværfaglig viden- og løsningsudvikling (Fuglsang o.a., 2021: 2). Løsningerne bliver ofte mere bæredygtige og lettere at implementere, eftersom slutbrugere, beslutningstagere og forskere alle har indgået i en samskabelsesproces, hvor innovationen bliver kollektiv og ejerskabet delt. Tilgangen promoveres f.eks. af Green Solution Center ved Københavns Universitet [Green

Figur 2: Den iterative designtænkning

Kilde: Med inspiration fra Interaction Design Foundation (2019) og Christensen, Gynther og Petersen (2012)

Solutions Centre – University of Copenhagen]. *Research Circles* (Forskningscirkler) har over de senere år vundet indpas i udviklingen af nye indsatsområder inden for sundhed og velfærd i de nordiske lande, hvor de er blevet anvendt til en række formål med fokus på aktiv involvering af målgrupper og brug af forskningsbaseret viden (Møgster, Ness og Reime, 2024: 1-2). Formålet med forskningscirkler er at inkludere brugere og borgere som interessenter i forskningen for bedre at aktivere lokal viden og erfaring.

Citizen Science (Borgervidenskab) har på tilsvarende vis en ambition om at skabe en direkte interaktion og dialog mellem borgere og forskere, og hvor borgere samarbejder med forskere om at besvare virkelighedsnære spørgsmål (Herzog og Lepenies, 2022: 490; Dickinson og Bonney, 2012: 2-5). Ofte vil borgerne være frivillige, men det kan naturligvis også være medarbejdere og brugere i en given institution, som kan være med til at lede et forskningsprojekt eller deltage i dataindsamlingen. Ultimativt kan borgervidenskab, som det kaldes på dansk, ikke alene være med til at skabe større folkeligt ejerskab til den viden, som udvikles i forskningsprojektet, det kan også være med til at gøre forskningen mere socialt robust.

På en større skala er det også muligt at skabe bedre sammenhæng mellem forskning og innovation ved at danne alliancer og netværk, som sigter mod at identificere eller fremme nye løsninger inden for et bestemt område. Et eksempel er ABC for mental sundhed, der siden 2014 har udviklet sig fra et indledende forsknings- og udviklingsarbejde til et nationalt partnerskab med knap 100 kommuner, foreninger, forskningsinstitutioner og virksomheder om at fremme mental sundhed i befolkningen ud fra principperne om at gøre noget aktivt, noget sammen og noget meningsfuldt (Koushede, 2018; Meilstrup o.a., 2022).

ABC for mental sundhed viser, hvordan et forskningsdrevet initiativ over tid kan udvikle sig til en bredt forankret samarbejdsplatform, hvor forskning, praksis og finansiering følges ad. I flere af ABC-kommunerne, heriblandt Slagelse, er indsatsen organiseret som et internt tværgående netværk, hvor forvaltningsområder som skole, dagtilbud, ældre, fritid og folkesundhed samarbejder med civilsamfundet om konkrete aktiviteter. Den arbejdsform trækker på samme logik som levende laboratorier og forsk-

ningscirkler, hvor borgernes behov sættes i centrum for en tværfaglig løsningsudvikling på tværs af sektorer, om end det formelle forskningssamarbejde i ABC-partnerskabet er forankret på nationalt niveau snarere end løbende indlejret lokalt i den enkelte kommune.

EKSEMPEL 1: ABC for mental sundhed

ABC for mental sundhed bygger på den *australske Act-Belong-Commit*-model udviklet ved Curtin University (Koushede o.a. 2015). ABC-partnerskabet er et eksempel på en innovativ proces, der omsætter forskningsresultater til værdi ved at ramme- og retningssætte processer hos 100 partnere, hvor løsninger udvikles i og tilpasses til lokale kontekster. Partnerne har varierende målgrupper og arbejder med indsatsen på forskellig vis, men er forenet om en fælles tilgang, vision og mission, som over tid har skabt nye samarbejdsformer og indsatser på tværs af sektorer. Som led i den nationale 10-års plan for psykiatrien er partnerskabet er gået fra fondsfinansiering til statslige finanslovsmidler og er desuden blevet anerkendt af EU-Kommissionen som et *best practice*-eksempel på mental sundhedsfremme (Meilstrup o.a., 2022).

I det følgende afsnit vil vi tage skridtet fra det brede historiske blik på offentlig innovation til et fokus på velfærdsinnovation mere specifikt.

Behovet for velfærdsinnovation

Udfordringerne med at rekruttere og fastholde medarbejdere i velfærdsprofessionerne afholder ikke borgerne fra at have historisk høje forventninger til velfærdsstaten og dens serviceydelser. Udfordringerne fordrer offentlig innovation, som kan være med til at sikre, at velfærdsydelser også i fremtiden vil kunne leveres med høj kvalitet og høj effektivitet (Fuglsang og Rønning, 2014: 1-2; Torfing og Trianfillou, 2016: 1). Parallelt med Draghis (2024) kritik af den europæiske innovationskraft kan man sige, at der hidtil ikke har været en tæt nok forbindelse mellem de forskellige niveauer i værdikæden fra samfundsvidenskabelig forskning over innovation til test, udvikling og demonstration indenfor hele velfærdssektoren. Selv om effekterne af indsatser i den danske velfærdsstat ofte er blevet målt videnskabeligt af f.eks. VIVE eller Dansk Sundhedsinstitut, står eksemplerne på vellykket offentlig innovation baseret på forskning desværre ikke i kø.

Velfærdsinnovation har derfor ofte været overladt til medarbejdere, som har iværksat eksperimenter og afprøvning af nye tilgange (se i øvrigt Wihlman o.a., 2014: 159). Et dansk eksempel på medarbejderdrevet velfærdsinnovation er Fredericia-modellen for hverdagsrehabilitering, hvor velfærdsydelsen hjemmehjælp blev erstattet med hjælp-til-selvhjælp.

EKSEMPEL 2: Hverdagsrehabilitering

For 15 år siden revolutionerede den såkaldte Fredericia-model de danske kommuners tilgang til visitation til pleje og omsorg for ældre borgere (se Oxlund, 2021). Fredericia Kommune udviklede en helt ny tilgang, hvor plejepersonalet tilbød hjælp til selvhjælp i stedet for klassisk pleje og omsorg (Fersch, 2015: 252). Evalueringer viste, at tilgangen havde en positiv indvirkning på borgernes funktionsevne, ligesom det kun var 15 procent, der blev visiteret til den samme hjælp som tidligere. Kommunen sparede et tocifret millionbeløb samtidig med, at de ældre borgere blev mere selvhjulpne (DSI, 2014: 7). Undersøgelser på nationalt niveau viste efter udrulning til alle danske kommuner, at der på ti år skete et fald i hjemmehjælp til praktiske opgaver for 67-87-årige i Danmark på hele 18 procentpoint (VIVE, 2019: 6), samtidig med at de ældre borgeres livskvalitet forøgedes.

Hvis vi som samfund skal lykkes med at stimulere innovationskraften inden for offentlig velfærd, er det vigtigt, at forskningsviden og -systematik bliver føjet til udviklingen af nye og kreative idéer, så vejen fra invention til innovation bliver så kort som mulig. Som beskrevet i denne artikel kan samfundsvidenskaberne både bidrage til udviklingen af nye proce-

durer og praksisser og til at orkestrere innovationsforløb, hvor viden og perspektiver fra flere aktører bringes systematisk i spil. Med den korte introduktion til levende laboratorier, forskningscirkler og borgervidenskab har vi ovenfor skitseret nogle af de tilgange, som muliggør åbne innovationsforløb på projektbasis.

Der er imidlertid også et behov for, at offentlig innovation indlejres i etablerede organisatoriske strukturer, som kan understøtte samspillet mellem forskning, praksis og beslutningstagere over tid. Schumpeter III kræver institutionelle rammer, som gør det muligt at fastholde samarbejde, eksperimenter, implementering og læring på tværs af organisationer og sektorer, fordi det vil være med til at skabe rum for spredning og skalering af innovative tilgange. Behovet for nye organisatoriske infrastrukturer bliver særligt tydeligt på velfærdsområdet.

> *Samfundsvidenskaberne kan kun indfri deres innovationspotentiale, hvis det lykkes at skabe et innovationsmiljø bygget på samarbejder mellem universiteter og andre vidensinstitutioner såsom VIVE, Danmarks Statistik, Rockwool Fonden og professionshøjskoler, offentlige myndigheder, private aktører, civilsamfund og politiske beslutningstagere*

Der findes allerede en omfattende forskningsproduktion, ligesom der er mange lokale innovationsinitiativer, men forbindelsen mellem forskning, innovation, implementering og spredning er ofte svag. Samfundsvidenskaberne kan kun indfri deres innovationspotentiale, hvis det lykkes at skabe et innovationsmiljø bygget på samarbejder mellem universiteter og andre vidensinstitutioner såsom VIVE, Danmarks Statistik, Rockwool Fonden og professionshøjskoler, offentlige myndigheder, private aktører, civilsamfund og politiske beslutningstagere.

At dette behov er reelt, understøttes som tidligere nævnt af en rapport fra Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd, der peger på, at forbindelsen mellem forskning og praksis i kommunerne ofte er svag (Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd, 2024: 9-10). Sammen med Aalborg Universitet, Roskilde Universitet, VIVE og Via University College har Københavns Universitet (herunder artiklens forfattere) sammen taget initiativ til at lancere Alliancen for Velfærdsinnovation [Alliancen for Velfærdsinnovation – Københavns Universitet].

Det er alliancens ambition at gøre Danmark til et foregangsland for velfærdsinnovation ved at sikre, at der findes en fælles platform for dem, der ønsker at skabe større sammenhæng mellem forskning, uddannelse og praksis i det offentlige. Alliancen skal bringe viden i spil på nye måder og vise vejen til, hvordan samarbejder mellem universiteter, professionshøjskoler, kommuner, regioner, stat, fonde, private aktører og civilsamfund kan udvikle og skalere løsninger, der bidrager til mere effektive og værdiskabende velfærdsstrukturer.

Mod en bedre infrastruktur for offentlig innovation

> *Hvor vi tidligere alene var forpligtede på at publicere akademisk viden til fagfæller, vil vi i fremtiden have større ansvar for også at omsætte den i praksis*

At universiteterne går forrest i etableringen af Alliancen for Velfærdsinnovation er ikke tilfældigt. Med den kommende revision af universitetsloven vil innovation blive sidestillet med forskning og undervisning som en kerneopgave for universiteterne. I samfundsvidenskaberne får vi derfor et særligt ansvar for at omsætte vores viden om samfundet til bud på nye måder at løse samfundets udfordringer. Hvor vi tidligere alene var forpligtede på at publicere akademisk viden til fagfæller, vil vi i fremtiden have større ansvar for også at omsætte den i praksis. Som artiklen har vist, kan vi ikke alene bidrage til innovation ved at udvikle nye idéer og ved at orkestrere forløb med flere partnere, vi kan også bygge alliancer og indgå i samarbejder, som i fremtiden forhåbentlig vil gøre vejen fra intervention til innovation både kortere og mere systematisk.

Svaret på manglen på velfærdsinnovation er ikke nødvendigvis mere forskning, men måske snarere bedre strukturer til at forbinde forskere, myndigheder, civilsamfund, fonde og virksomheder med det formål, at udvikle nye løsninger, der kan implementeres og skaleres. Når Draghi-rapporten peger på behovet for at styrke innovationskraften og accelerere hastigheden, hvormed forskning kan omsættes invention til innovation, er det derfor også et anliggende for samfundsvidenskaberne, selv om innovation her må forstås bredere end den klassiske teknologidrevne model, der har domineret innovationspolitikken.

Med afsæt i en begrebshistorisk gennemgang har vi argumenteret for, at samfundsvidenskaberne bidrager til innovation på to måder: gennem proces som udkomme, hvor nye procedurer og praksisser udvikles, og gennem proces som forløb, hvor forskere orkestrerer åbne og distribuerede innovationsprocesser på tværs af aktører. Denne dobbelte tilgang gør det muligt at forstå innovation som både et resultat og en iterativ, samskabende bevægelse.

Vi har gennemgået Schumpeter I som den entreprenante model, der har entreprenøren som innovationssystemets centrale aktør, og Schumpeter II som den virksomhedsbaserede model med fokus på specialiserede afdelinger for forskning og udvikling. Dertil har vi præsenteret en vision for Schumpeter III, hvor opmærksomheden rettes mod åbne og distribuerede processer med fokus på, at offentlig innovation i høj grad skal udvikles i samspil mellem medarbejdere, borgere, brugere, forskere og organisationer for at lykkes.

Vi er af den opfattelse, at Danmark har et akut behov for nye organisatoriske infrastrukturer, der kan forbinde forskning, innovation, implementering og skalering på tværs af sektorer. Initiativer som Alliancen for Velfærdsinnovation illustrerer, hvordan sådanne strukturer kan skabe et mere sammenhængende innovationsøkosystem, hvor universiteter, professionshøjskoler, kommuner, regioner, stat, fonde og civilsamfund arbejder ud fra fælles mål og metoder. Ved at kombinere forskningssystematik med iterative, åbne og samskabende processer kan samfundsvidenskaberne være med til at udvikle løsninger, der ikke blot er nye, men også bæredygtige, implementerbare og socialt robuste.

Referencer

Arundel, Anthony, Carter Bloch og Barry Ferguson (2019), "Advancing Innovation in the Public Sector: Aligning Innovation Measurement with Policy Goals", *Research Policy*, 48: 789-98.

Bason, Christian og Robert D. Austin (2022), "Design in the public sector: Toward a human centred model of public governance", *Public Management Review*, 24-(11), 1727–57, https://doi.org/10.1080/14719037.20-21.1919186

Bekkers, Victor (2007), "Modernization, Public Innovation and Information and Communication Technologies: The Emperor's New Clothes?", *Information Polity*,12: 103-7.

Bekkers, Victor, Jurian Edelenbos og Bram Steijn (2011), "Linking Innovation to the Public Sector: Contexts, Concepts and Challenges", i Victor Bekkers, Jurian Edelenbos og Bram Steijn, red., *Innovation in the Public Sector: Linking Capacity and Leadership*, Palgrave Macmillan, Hampshire.

Chesbrough, Henry (2003a), "Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology", Massachusetts: Harvard Business School Press.

Chesbrough, Henry (2003b), "The Era of Open Innovation", MIT Sloan Management Review, Research Highlight.

Chesbrough, Henry (2006), "Open Innovation: A New Paradigm for Understanding Industrial Innovation", i Henry Chesbrough, Wim Vanhavrbeke, og Joel West, red., *Open Innovation: Researching a New Paradigm*, Oxford: Oxford University Press, pp. 1-12.

Chesbrough, Henry (2020), *Open Innovation Results. Going Beyond the Hype, and Getting Down to Business*, Oxford: Oxford University Press.

Christensen, Clayton M. (1997), *The innovator's dilemma: when new technologies cause great firms to fail*, Massachusetts: Harvard Business School Press.

Christensen, Ove, Karsten Gynther og Trine Brun Petersen (2012), "Design-Based research – introduktion til en forskningsmetode i udvikling af nye E-læringskoncepter og didaktisk design medieret af digitale teknologier", *Læring og Medier*, 9: 1-20.

Cohendet, Patrick og Laurent Simon (2017), "Concepts and models of innovation," i Harald Bathelt, Patrick Cohendet, Sebastian Henn og Laurent Simon, red., *The Elgar Companion to Innovation and Knowledge Creation*, Edward Edgar Publishing, pp. 33-55.

Croitoru, Alin (2012), "A review to a book that is 100 years old", *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 3(2).

Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd (20-½24), "Forskningsinformeret velfærdsinnovation i de danske kommuner", Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd, Uddannelses- og Forskningsministeriet, København.

Damanpour, Fariborz, og Deepa Aravind (2011), "Managerial Innovation: Conceptions, Processes, and Antecedents", *Management and Organization Review*, 8(2): 423-54.

De Vries, Hanna, Victor Bekkers og Lars Tummers (2016), "Innovation in the Public Sector: A Systematic Review and Future Research Agenda", *Public Administration*, 94(1): 146-66.

Dickinson, Janis L., og Rick Bonney (2012), "Introduction: Why Citizen Science?", i Janis L. Dickinson og Rick Bonney, red., *Citizen Science: Public Participation in Environmental Research*, Cornell University Press, Comstock Publishing Associates, pp. 1-14.

Draghi, Mario (2024), "The future of European competitiveness Part A | A competitiveness strategy for Europe," Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Etzkowitz, Henry (2003), "Innovation in Innovation: The Triple Helix of University-Industry- Government Relations", *Social Science Information*, 42: 293-337, https://doi.org/10.1177/05390184030423002

Fagerberg, Jan (2006), "Innovation: A Guide to the Literature", i Jan Fagerberg og David Mowery, red., *Oxford Handbook of Innovation*, Oxford: Oxford University Press, pp. 1-22.

Fagerberg, Jan (2013), "Innovation – a new guide", *TIK Working Papers on Innovation Studies*, no. 20121119, Oslo, TIK.

Fersch, Barbara (2015), "'Det nye ord rehabilitering' – lokale policy-aktørers syn på hverdagsrehabilitering som (nyt) koncept i ældreplejen", i Per H. Jensen og Tine Rostgaard, red., *Det aldrende samfund: Udfordringer og nye muligheder*, København: Frydenlund, pp. 252-69.

Fuglsang, Lars (2010), "Bricolage and invisible innovation in public service innovation", *Journal of Innovation Economics & Management*, 5: 67-87.

Fuglsang, Lars (2024), "Innovation", i Lex på lex.dk, hentet 14. marts 2026 fra https://lex.dk/innovation

Fuglsang, Lars og Jon Sundbo (2007), "The Organizational Innovation System: Three modes", *Journal of Change Management*, 5(3): 329-44.

Fuglsang, Lars og John Storm Pedersen (2011), "How Common is Public Sector Innovation and How Similar is it to Private Sector Innovation?" i Victor Bekkers, Jurian Edelenbos og Bram Steijn, red., "Innovation in the Public Sector: Linking Capacity and Leadership", Hampshire: Palgrave Macmillan, pp. 44-60.

Fuglsang, Lars, og Rolf Rønning (2014), "Introduction: Framing innovation in public service sectors: a contextual approach", i Lars Fuglsang, Rolf Rønning og Bo Enquist, red., *Framing Innovation in Public Service Sectors*, New York, Routledge, pp. 1-17.

Fuglsang, Lars, Anne Vorre Hansen, Ines Mergel og Maria Taivalsaari Røhnbæk (2021), "Living Labs for Public Sector Innovation: An Integrative Literature Review", *Administrative Sciences*, 11(58): 1-19.

Gopalakrishnan, Shanthi og Fariborz Damanpour (1997), "A review of innovation research in economics, sociology and technology management", *Omega – The International Journal of Management Science*, 25(1): 15-28.

Greve, Bent (2023), "Krise i den danske velfærdsstat?", *Økonomi & Politik*, 96(3): 83-95, Visning af: Krise i den danske velfærdsstat?

Greve, Bent og Tine Rostgaard (2023), "Introduktion: Velfærdsstaten i krydspres", *Økonomi & Politik*, 96(3): 6-10, Visning af: Introduktion: Velfærdsstaten i krydspres

Hartley, Jean, Rolf Rønning, Lars Fuglsang og Karin Geuijen (2022), "Innovation Concepts and Processes", i Rolf Rønning, Jean Hartley, Lars Fuglsang, Karin Geuijen, red., *Valuing Public Innovation*, Switzerland: Springer Nature, pp. 21-60.

Héraud, Jean-Alain (2017), "Science and innovation", i Harald Bathelt, Patrick Cohendet, Sebastian Henn, og Laurent Simon, red., *The Elgar Companion to Innovation and Knowledge Creation*, Edward Edgar Publishing, pp. 56-74.

Herzog, Lisa, og Robert Lepenies (2022), "Citizen Science in Deliberative Systems", *Minerva*, 60(4): 489-508.

Interaction Design Foundation (2019), "The Basics of User Experience Design", online publication, Interaction-design.org

Koushede, Vibeke (2018), "Mental sundhed til alle – ABC i teori og praksis", Syddansk Universitet, Statens Institut for Folkesundhed, Mental_sundhed_til_alle.pdf

Koushede, Vibeke, Line Nielsen, Charlotte Bjerre Meilstrup og Rob Donovan (2015), "From Rhetoric to Action: Adapting the Act-Belong-Commit Mental Health Promotion Programme to a Danish Context," *International Journal of Mental Health Promotion*, 17(1): 22-33, https://doi.org/10.1080/14623730.2014.995449

Kuhlmann, Stefan, Philip Shapira og Ruud Smits (2010), "Introduction. A Systemic Perspective: The Innovation Policy Dance," i Ruud E. Smits, Stefan Kuhlmann og

Phillip Shapira, red., *The Theory and Practice of Innovation Policy*, Edward Elgar Publishing, pp. 1-21.

Malerba, Franco og Luigi Orsenigo (1995), "Schumpeterian patterns of innovation are technology-specific", *Cambridge Journal of Economics*, 19: 47-65.

Mazzucato, Mariana (2013), "Financing innovation: creative destruction vs. destructive creation", *Industrial and Corporate Change*, 22(4): 851-67.

McCraw, Thomas K. (2007), *Prophet of innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.

Meilstrup, Charlotte Bjerre, Line Nielsen, Malene Kubstrup Nelausen, Amalie Oxholm Kusier, Carsten Hinrichsen, Ziggi Santini og Frederik Schou-Juul (2022), "ABC for mental sundhed – mental sundhedsfremme for alle", Københavns Universitet.

Meinel, Christoph, og Larry Leifer (2023), "Introduction/Roadmap," i Christoph Meinel og Larry Leifer, red., *Design Thinking Research: Innovation – Insight – Then and Now*, Springer, Cham, pp. 1-11.

Mulgan, Geoff (2006), "The Process of Social Innovation", *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2): 145–62, doi: https://doi.org/10.1162/itgg.-2006.1.2.145

Møgster, Birthe, Ottar Ness og Marie Alvestad Reime (2024), "Research circles as a method for implementing new services in the public health and welfare system", *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 19(1), https://doi.org/10.1080-/17482631.2024.2366087

National Audit Office (2006), "Achieving innovation in central government organisations: Detailed research findings", report by the controller and auditor general, HC 1447-II Session 2005-2006 | 25 July, pp. 1-60.

OECD (2005), "Governance of Innovation Systems", vol. 1., Paris: OECD Publishing.

OECD (2025), "OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2025: Driving Change in a Shifting Landscape", OECD Publishing.

OECD/Eurostat (2018), "Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation", 4. udgave, *The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg, https://doi.org/10.1787-/9789264304604-en.

Oxlund, Bjarke (2021), "Når værdighed rimer på uafhængighed: En antropologisk analyse af ældrepolitikkens fordringer om aktivitet og selvhjælp", *Økonomi & Politik*, 94(1): 62–71. doi: 10.7146/okonomiogpolitik.v94i1.126067.

Pollitt, Christopher (2011), "Innovation in the Public Sector: An Introductory Overview", i Victor Bekkers, Jurian Edelenbos og Bram Steijn, red., *Innovation in the Public Sector: Linking Capacity and Leadership*, Hampshire: Palgrave Macmillan, pp. 35-43.

Regeringen (2025), "Strategiske prioriteter for forskning og innovation 2026-2029", Uddannelses- og Forskningsministeriet.

Rossi, Federica (2002), "An introductory overview of innovation studies", MPRA Paper No. 906, pp. 1-32.

Rønning, Rolf, Jean Hartley, Lars Fuglsang og Karin Geuijen (2022), "Introduction", i Rolf Rønning, Jean Hartley, Lars Fuglsang, Karin Geuijen, red., *Valuing Public Innovation*, Springer Nature: Switzerland, pp. 1-20.

Schrape, Jan-Felix (2025), "Distributed Innovation Process: Collective Invention, User Innovation, and Open Innovation", i Ingo Schulz-Schaeffer, Arnold Windeler, Birgit Blättel-Mink, red., *Handbook of Innovation*, Springer Nature Switzerland.

Schumpeter, Joseph A., (1934), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*, New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers.

Sørensen, Eva, og Jacob Torfing (2022), "The Three Orders of Public Innovation", *Nordic Journal of Innovation in the Public Sector*, 1(1): 35-52.

Torfing, Jacob og Peter Trianfillou (2016), "Enhancing Public Innovation by Transforming Public Governance?", i Jacob Torfing og Peter Trianfillou, red., *Enhancing Public Innovation by Transforming Public Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-31.

VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (2019), "Hjælp til svage ældre", udarbejdet af Tine Rostgaard og Mads Ulrich Matthiesen, København: VIVE.

Weisdorf, Matti, Kasper Tang Vangkilde og Simon Lex (2025), "Diverging energy horizons: Rethinking public resistance in the Danish renewable energy transition", *Energy Research & Social Science*, 121, Article 103945.

Wihlman, Thomas, Magnus Hoppe, Ulla Wihlman og Hélène Sandmark (2014), "Employee-Driven Innovation in Welfare Services", *Nordic Journal of Working Life Studies*, 4(2): 159-80.

Abstracts

The starting point for the future of Danish agriculture: The sector's history from 1945 to 2026

Niels Kærgård, *Professor Emeritus, Department of Food and Resource Economics, University of Copenhagen, nik@ifro.ku.dk*

It is rightly said that life must be lived forwards, but can only be understood backwards, and history will therefore naturally play a central role in any form of research of the future. In relation to a discussion about the future of Danish agriculture, agricultural history is therefore absolutely necessary. And the history of Danish agriculture since the Second World War has been dramatic. We have gone from a labour-intensive agriculture with around two hundred thousand small family farms to an agriculture based on chemistry and capital and with fewer than six thousand full-time farms. Machines, artificial fertilizers and pesticides have made old virtues such as crop rotation redundant. But this has led to new problems with the environment and biodiversity. How dramatic and extensive the changes have been can be seen both from the bare numbers and from the literary descriptions of the human destinies in the sector.

Green transition without rupture? The animal export model in Danish agriculture from the cooperative movement to the present green transition

Paul Sharp, *Professor, Department of Economics, University of Southern Denmark, pauls@sam.sdu.dk*
Esben Bøgh Sørensen, *The Green Museum, ebs@dgmuseum.dk*

Danish agriculture is widely expected to undergo a green transition. This article asks what production model is to be transformed, and whether current policy points to a structural break or to another adaptation of the existing model. We argue that Danish agriculture has since the late nineteenth century been organised around an animal-based, export-oriented production model. The model has repeatedly been reshaped through institutions, regulation, structural adjustment and technology, but its basic features have remained remarkably stable. We further argue that current green reforms appear less as a rupture than as a new political and technological adaptation of the same historical model.

The Ambivalent Future of Agriculture

Morten Knudsen, *Associate Professor, Department of Organization, Copenhagen Business School, mk.ioa@cbs.dk*

Based on 29 interviews, the article provides insight into conventional farmers' expectations for the future. There is a tragic dimension to these expectations: the developments they perceive as inevitable - and to which they themselves contribute in order to remain in the profession - are also developments they experience as eroding the very elements that bind them to life as farmers. Through a series of quotations, the article identifies three responses to these expectations for the future: phase-out, hesitation, and expansion. It further examines the ambivalence underlying each of these responses.

Green Transition Through Market-driven Sustainability?

Martin Hvarregaard Thorsøe, *Associate Professor, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, martinh.thorsoe@agro.au.dk*
Tommy Dalgaard, *Professor, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, tommy.dalgaard@agro.au.dk*
Morten Graversgaard, *Associate Professor, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, morten.graversgaard@agro.au.dk*
Sara Vangerschov Iversen, *Tenure-Track Assistant Professor, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, sara.iversen@agro.au.dk*
Kasper Krabbe, *PhD Student, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, kask@agro.au.dk*
Niklas Witt, *PhD Student, Department of Agroecology – Agricultural Systems and Sustainability, University of Aarhus, niklaswitt@agro.au.dk*

Market-based solutions play an increasingly important role in the green transition of agriculture and food systems. The article examines how carbon farming, ESG reporting, and nature credits translate environmental effects into economically measurable and potentially tradable units. The analysis shows that such instruments can both mobilize private capital and create new incentives for environmental improvements, but they also entail a particular governance logic in which what can be measured assumes a central role in defining sustainability. In particular, requirements for additionality, standardization, monitoring, reporting, and verification create challenges for documenting complex and long-term ecological effects. At the same time, administrative burdens and requirements for scale and standardization may limit the participation of smaller and more diversified farms. The article therefore argues that market-based instruments should not be assessed solely in terms of their ability to create economic incentives, but also in terms of which forms of farming and sustainability they make economically visible and attractive. Market-based solutions should thus be seen as a complement to regulation and public funding and developed in close alignment with broader climate, environmental, and nature objectives.

What should count in agriculture of the future?

Nina Isabella Moeller, *Associate Professor, SDU Business School, ninam@sdu.dk*
John Martin Pedersen, *Living Lab Coordinator, SDU Business School, maped@sdu.dk*

We argue that quantitative indicators, including CO_2e accounting, cannot by themselves chart the future of agriculture. They reveal environmental pressures and economic conditions while obscuring significant dimensions, including practical knowledge, care, power relations and socioecological relationships. When these indicators are made the basis of political decisions, transformation narrows to measurable harm reduction. Agroecology—also known in Danish as *naturnært landbrug* (nature-near farming)—is presented as a holistic framework. Its potential is articulated through landscape-making: farming as co-creation of habitats, relationships and

conditions of life. The related term *naturnærende* describes farming that both moves closer to nature and nourishes its diversity, richness and beauty. Quantitative indicators and qualitative assessments can form a transdisciplinary evidence base through which food, land and landscape become matters of common concern, and the future of agriculture a question of democratic provisioning. The perspective thus shifts from harm reduction to asking what forms of life and landscapes farming makes possible.

Diversity and resilience as key for vital and vibrant future agriculture with animals

Mette Vaarst, *Senior Researcher, Department of Animal and Veterinary Sciences, University of Aarhus, mette.vaarst@anivet.au.dk*
Yoko L. Dupont, *Senior Researcher, Department of Agroecology, University of Aarhus, yoko.dupont@agro.au.dk*
Morten Hansen, *Postdoc, Center for Quantitative Genetics and Genomics, University of Aarhus, morten.hansen@qgg.au.dk*
Britt Henriksen, *Senior Advisor, Department of Animal and Veterinary Sciences, University of Aarhus, britt.henriksen@anivet.au.dk*
Klaus Horsted, *Senior Consultant, Department of Agroecology, University of Aarhus, klaus.horsted@agro.au.dk*
Morten Kargo, *Senior Researcher, Center for Quantitative Genetics and Genomics, University of Aarhus, Morten.Kargo@qgg.au.dk*
Hanne Kongsted, *Associate Professor, Department of Animal and Veterinary Sciences, University of Aarhus, Hanne.Kongsted@anivet.au.dk*
Kamilla Block Nielsen, *PhD student, Department of Agroecology, University of Aarhus, kamillabn@agro.au.dk*
Paul Sharp, *Professor, Department of Economics, University of Southern Denmark, pauls@sam.sdu.dk*
Sanna Steenfeldt, *Senior Researcher, Department of Animal and Veterinary Sciences, University of Aarhus, sanna.steenfeldt@anivet.au.dk*
Martin Hvarregaard Thorsøe, *Associate Professor, Department of Agroecology, University of Aarhus, martinh.thorsoe@agro.au.dk*
Roos Zaalberg, *Assistant Professor, Center for Quantitative Genetics and Genomics, University of Aarhus, roos.zaalberg@qgg.au.dk*

This article explores how Danish farming systems with livestock can develop ecological and social resilience, thereby helping to address interconnected systemic crises, including the loss of biodiversity, health and social life in rural areas, as well as food system challenges, and what roles different forms of diversity (from the genetic to the landscape level) play in this development. Drawing on Rosa's resonance theory, we analyse the development of animals, farming systems and landscapes through relationships in which people do not merely seek control but allow themselves to be affected and respond in turn. We outline Danish examples of diversified farming systems that have emerged through interaction with their local contexts and often appear as niches, potentially participating in collaborative networks and social movements. We highlight significant structural challenges and the need for institutional support to ensure that diversity can serve as a strategy for future farming in Denmark.

The Green Tripartite Agreement and Its Future Imaginaries of Danish Agriculture

Dikte Reeh Andersen, *PhD student, Department of Political Science, University of Southern Denmark, diktand@sam.sdu.dk*
Sigurd Katborg, *cand.merc.(fil.), Copenhagen Business School, katborgsigurd@gmail.com*

Few recent political agreements have shaped the future imaginaries of Danish agriculture as profoundly as the Green Tripartite Agreement. Drawing on an analysis of the agreement and its implementation framework, this article examines how visions of agricultural futures are translated into investment, regulation, and land-use changes. We show that the agreement establishes a future regime in which technological optimisation and spatial reorganisation are expected to reduce agriculture's climate and environmental impacts, while leaving its intensive, livestock-based, and export-oriented production model

largely unquestioned. Inspired by Bruno Latour's concept of black-boxing, we develop the notion of *black-box logic* to capture how political governance treats still-unstable connections between policy instruments and anticipated outcomes as though they were already settled. This logic enables political action based on expected future effects but may ultimately undermine the agreement's objectives and exacerbate some of the problems it seeks to address.

Faroese and Greenlandic autonomy and movement towards independence: What is Denmark's answer?

Henrik Larsen, *Associate Professor, Department of Political Science, University of Copenhagen, hl@ifs.ku.dk*

The article raises the question of how the dominant Danish political discourse legitimises the Danish governments' approach to Faroese and Greenlandic autonomy. It also asks whether there are competing political discourses, and what they say about the government's freedom of action and possible changing patterns in this field. The article points out that there is a fundamental understanding that the Kingdom consists of three countries, which provides a broad framework for acceptance of Faroese and Greenlandic autonomy. At the same time, Faroese and Greenlandic challenges to the Constitution mean that the dominant Danish discourse comes under pressure. This gives increased strength to a competing discourse in the Folketing, which does not read the Constitution as a fixed framework for cooperation between the three countries.

From technology to welfare: On social science contributions to innovation

Bjarke Oxlund, *Professor and Head of Department, Department of Sociology, University of Copenhagen, box@soc.ku.dk*
Rune Heiberg Hansen, *Chief of Staff, Faculty of Social Sciences, University of Copenhagen, rune.heiberg@samf.ku.dk*
Vibeke Jenny Koushede, *Professor and Dean, Faculty of Social Sciences, University of Copenhagen, vjk@samf.ku.dk*

With the launch of the SVM government's *Strategic Priorities for Research and Innovation 2026–2029* in October 2025, innovation moved high on the research policy agenda. At the same time, the University Act is facing a revision in which innovation will be placed on the same level as research and teaching. This raises the question of what we understand by innovation in the social sciences, and how innovation can be practiced in concrete terms.

Drawing on a brief review of the history of the concept of innovation since Joseph Schumpeter's book on economic development was published in 1911, we argue that the social sciences' primary contribution to innovation can be understood through two approaches to process. One concerns process understood as outcome, where innovation consists of changed procedures or practices, while the other focuses on process as course, referring to the orchestration of open and distributed innovation processes among multiple actors. We conclude that the social sciences can make a substantial contribution to innovation in the public sector in general and to welfare innovation in particular.